

Ідентичність
з іншими
посвідченнями.
Голова спеціалізованої
ДФ 64.057.27 ДКС
Дисертації
прийнятий
вченою радою
О.О. Хитицький

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТАРКАН ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.98.067: 343.352

ДИСЕРТАЦІЯ

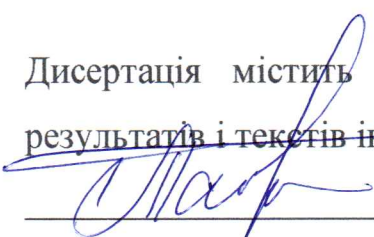
«МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЙ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ»

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – Право)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 О.М. Таркан

Науковий керівник: Даньшин Максим Валерійович, доктор юридичних наук,
професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробленні окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Автором проаналізовано наукові підходи щодо розуміння сутності криміналістичної характеристики злочинів та її структурної побудови. Криміналістичну характеристику прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції розглянуто як систему узагальнених даних про типові ознаки цього різновиду кримінального правопорушення, які мають криміналістичне значення. До її структури віднесено предмет неправомірної вигоди, обстановку кримінального правопорушення, його способи та сліди, особу набувача неправомірної вигоди та її надавача.

За результатами критичного аналізу напрацювань науковців, а також узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про досліджувані кримінальні правопорушення одержано відомості про типові ознаки окремих компонентів криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Зокрема, з'ясовано, що типовим предметом цього злочину є майно у вигляді грошей у валюті України у готівковій або безготівковій формі, документи, які надають доступ до майна, а також товарно-матеріальні цінності. Проаналізовано обстановку кримінального правопорушення, що включає відомості про час і місце його вчинення, особливості службової діяльності в

органах поліції, особливості поведінки інших осіб безпосередньо під час події кримінального правопорушення, умови, що сприяли його вчиненню.

Визначено структуру способу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, наведено типові прийоми та операції, які застосовуються під час підготовки, безпосереднього вчинення та приховування цього різновиду кримінального правопорушення. Найбільш типовими способами підготовки є обрання потенційного надавача неправомірної вигоди, складання офіційних документів в процесі службової діяльності поліцейського, висловлення побажання щодо надання неправомірної вигоди та/або її вимагання, визначення бажаного предмета неправомірної вигоди та його розміру, вирішення питання щодо зручної обстановки, форми та способу його одержання. При безпосередньому вчиненні кримінального правопорушення найчастіше застосовуються такі способи як передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачем одержувачу, залишення в певному місці, передавання посереднику, перерахування грошей на банківські рахунки, оплата товарів і послуг. У свою чергу приховування делікту може включати такі способи як залучення посередника, внесення змін до обстановки події при загрозі затримання, втеча з місця події, підроблення або знищення документів, застосування завуальованих форм отримання неправомірної вигоди і надання цим операціям видимості законних тощо.

Встановлено, що типовими слідами досліджуваного різновиду кримінального правопорушення є предмет неправомірної вигоди та сліди на ньому, сліди-нашарування спеціальних хімічних речовин на тілі й одязі підозрюваного, записи з відеокамер спостереження, протоколи контролю за вчиненням злочину та інших негласних слідчих (розшукових) дій і додатки до них у вигляді аудіо- або відеозаписів, документи, відображення в пам'яті учасників події й очевидців.

Виділено типові дані щодо службового статусу поліцейських, які приймають неправомірну вигоду, соціально-демографічних відомостей та

морально психологічних особливостей особи набувача неправомірної вигоди та її надавача. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що набувачами неправомірної вигоди частіше виступали працівники патрульної поліції, органів досудового розслідування, кримінальної поліції, спеціальної поліції та поліції особливого призначення. За соціально-демографічними характеристиками для набувачів неправомірної вигоди характерними є чоловіча стать, вік до 35 років, досвід роботи не більше 5 років. За морально-психологічними якостями диференційовано осіб, котрі діють з яскраво виражених корисливих мотивів і стійкою установкою на одержання неправомірної вигоди; осіб, які приймають неправомірну вигоду внаслідок підбурювання з боку колег; осіб, які діють під впливом надавача неправомірної вигоди, проявляючи нетвердість характеру.

Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання питань початку досудового розслідування в аспекті вдосконалення рекомендацій щодо початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції в методиці розслідування. Визначено завдання, які постають на початку досудового розслідування, та засоби їх вирішення. Досліджено особливості оцінки результатів негласних слідчих (розшукових) дій, проведених на початковому етапі розслідування, перелік і послідовність яких визначається слідчою ситуацією. У зв'язку з цим типізовано слідчі ситуації початкового етапу розслідування досліджуваного різновиду кримінального правопорушення залежно від джерела та обсягу інформації про подію, що розслідується. Встановлено, що вагомою обставиною щодо специфіки початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є проблема дотримання вимог законності на цій стадії. Запобігання проблем із формуванням доказової бази на цьому етапі можливе за умови виконання рекомендацій щодо забезпечення повноти відомостей про кримінальне правопорушення, які вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань,

обґрунтованої попередньої кримінально-правової кваліфікації діяння, недопущення провокації злочину з метою його викриття, дотримання процесуального порядку одержання дозволу на використання інформації, отриманої в іншому кримінальному провадженні.

Визначено типові загальні версії у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, які стосуються характеру події в цілому, а також окремі версії щодо часу, місця, способу, предмета, суб'єкта та наслідків кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування мають визначатись у залежності від того, наскільки повно на момент отримання інформації про кримінальне правопорушення було реалізовано злочинний умисел. За цим критерієм виокремлено типові слідчі ситуації, коли між учасниками кримінального правопорушення склались відносини щодо можливості надання неправомірної вигоди в майбутньому або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди вже відбулося. Для кожної ситуації притаманними є певні алгоритми розслідування.

Типізовано слідчі ситуації подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції залежно від позиції, яку займає сторона захисту, зокрема, підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення та співпрацює зі слідством, визнає свою вину частково або не визнає своєї вини повністю і аргументує невинуватість. Специфіка кожної ситуації зумовлює тактичні завдання розслідування і відповідні прийоми, методи та засоби їх вирішення.

Обґрунтовано, що в методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції доцільно виділити типові тактичні операції «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», «Затримання», «Пошук і збереження документів», «Встановлення обставин

реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди», які спрямовані на вирішення найбільш вагомих тактичних завдань розслідування, і проведення яких відрізняється найбільшою специфікою і сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування. Визначено зміст цих тактичних операцій.

На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями, які проводяться під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, є огляд місця події, огляд предметів і документів, допити підозрюваного, свідків, потерпілих, залучення експерта, витребування, одержання, вилучення документів, обшук та освідування. Розроблено тактичні рекомендації з підготовки та проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням особливостей мети та об'єктів огляду, обшуку та вилучення документів шляхом виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів. Залежно від категорії допитуваної особи (заявники, очевидці, колеги по службі одержувача неправомірної вигоди, підозрювані тощо) визначено предмет допиту. Підкреслено, що обрання тактичних прийомів проведення допиту залежить від ситуації, яка складається (конфліктна або безконфліктна). Встановлено, що під час допиту свідків більш поширеною є безконфліктна ситуація, а допит підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди у більшості випадків доводиться проводити у конфліктній ситуації. Найбільш ефективними тактичними прийомами допиту є звернення до позитивних якостей особи, деталізація показань, повторний допит, аналіз протиріч у показаннях, пред'явлення доказів.

Розкрито специфіку використання спеціальних знань у формі залучення спеціалістів у галузі технічного захисту інформації та спеціальної техніки до проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій до проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Сформульовано рекомендації щодо призначення судової експертизи спеціальних хімічних речовин, що були використані для помітки предмета неправомірної вигоди;

технічної експертизи документів з метою встановлення фактів і способів внесення змін до документів, виявлення текстів на обгорілих та згорілих документах, установлення цілого за частинами документа, а також дослідження паперових грошей, що стали предметом неправомірної вигоди; експертизи відео-, звукозапису із метою дослідження матеріалів, одержаних під час фіксації процесу підготовки неправомірної вигоди та безпосередньо обставин її надання. Наведено завдання, які можуть бути вирішені за допомогою почеркознавчої, дактилоскопічної та молекулярно-генетичної експертизи.

Ключові слова: корупція, неправомірна вигода, досудове розслідування, криміналістична методика, службова особа органу поліції, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, корупційне кримінальне правопорушення.

ABSTRACT

Tarkan O. M. Methodology of investigation of acceptance of an offer, promise or receipt of illegal benefit by an official of a police body. – Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem, which is manifested in the development of a separate forensic methodology for investigating the acceptance of an offer, promise or illegal benefit by a police officer.

The author analyzes scientific approaches to understanding the essence of forensic characterization of crimes and its structural construction. Forensic characteristics of accepting an offer, promise or receiving an improper benefit by a police officer are considered as a system of generalized data on the typical features of this type of criminal offense that have forensic significance. Its structure includes

the subject of illegal benefit, the situation of the criminal offense, its methods and traces, the identity of the recipient of illegal benefit and its provider.

According to the results of critical analysis of scientists' work, as well as generalization of materials of criminal proceedings on the investigated criminal offenses, information was obtained on typical features of certain components of forensic characteristics of accepting an offer, promise or illegal benefit by a police officer. In particular, it was found that the typical subject of this crime is property in the form of money in the currency of Ukraine in cash or non-cash form, documents that provide access to property, as well as inventory. The situation of a criminal offense is analyzed, which includes information about the time and place of its commission, features of official activity in police bodies, features of behavior of other persons directly during the event of a criminal offense, conditions that contributed to its commission.

The structure of the method of accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit by an official of a police body is determined, typical methods and operations used in the preparation, direct commission and concealment of this type of criminal offense are given. The most typical ways of training are choosing a potential provider of illicit benefits, drawing up official documents in the course of police activities, expressing a desire to provide illicit benefits and / or extorting them, determining the desired subject of illicit benefits and its size, deciding on a comfortable environment, form and method its receipt. When directly committing a criminal offense, such methods are most often used as the transfer of the object of illegal gain in kind during direct contact by the provider to the recipient, leaving in a certain place, transfer to an intermediary, transferring money to bank accounts, payment for goods and services. In turn, concealment of the tort may include such means as involving a mediator, making changes to the situation in case of threat of detention, fleeing the scene, forgery or destruction of documents, the use of veiled forms of illicit gain and giving these operations the appearance of legal, and so on.

It is established that typical traces of the investigated type of criminal offense are the subject of illegal gain and traces on it, traces-layers of special chemicals on

the body and clothes of the suspect, video surveillance recordings, protocols of crime control and other covert investigative (search) actions and appendices to them in the form of audio or video recordings, documents, display in memory of participants of event and eyewitnesses.

Typical data on the official status of police officers who accept illicit benefits, socio-demographic information and moral and psychological characteristics of the person acquiring illicit benefits and his provider are highlighted. According to the results of generalization of the materials of criminal proceedings, it was established that the acquirers of illegal benefits were more often employees of patrol police, pretrial investigation bodies, criminal police, special police and special police. According to socio-demographic characteristics, the recipients of illicit benefits are characterized by male age, up to 35 years, work experience of not more than 5 years. According to the moral and psychological qualities are differentiated persons who act with pronounced selfish motives and a stable attitude to obtain illegal benefits; persons who accept illegal benefits as a result of incitement by colleagues; persons acting under the influence of the provider of improper benefit, showing instability of character.

The current state of legal regulation of the initiation of pre-trial investigation in terms of improving the recommendations for the initial stage of the investigation of the proposal, promise or illegal benefit of a police officer in the investigation methodology is analyzed. The tasks that arise at the beginning of the pre-trial investigation and the means to solve them are identified. The peculiarities of the evaluation of the results of covert investigative (search) actions carried out at the initial stage of the investigation, the list and sequence of which is determined by the investigative situation, are investigated. In this regard, the investigative situations of the initial stage of the investigation of the investigated type of criminal offense are typified depending on the source and amount of information about the event under investigation. It is established that an important circumstance regarding the specifics of the beginning of criminal proceedings on the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official of a police body is the problem of

compliance with the law at this stage. Prevention of problems with the formation of the evidence base at this stage is possible provided that the recommendations for ensuring the completeness of information on criminal offenses, which are entered into the Unified Register of pre-trial investigations, substantiated preliminary criminal law qualification of the act, permission to use information obtained in other criminal proceedings.

Typical general versions in criminal proceedings of accepting a proposal, promise or receiving an improper benefit by a police officer, which relate to the nature of the event as a whole, as well as individual versions of the time, place, manner, subject, subject and consequences of a criminal offense. It is substantiated that typical investigative situations of the initial stage of the investigation should be determined depending on how fully the criminal intent was realized at the time of receiving the information about the criminal offense. According to this criterion, typical investigative situations are distinguished, when the participants of a criminal offense have a relationship regarding the possibility of providing an illegal benefit in the future or accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit has already taken place. Each situation is characterized by certain investigation algorithms.

The investigative situations of the further stage of the investigation are typical of accepting an offer, promise or receiving an improper benefit by a police officer depending on the position taken by the defense, in particular, the suspect fully admits his guilt in committing a criminal offense and cooperates with the investigation. his guilt completely and argues innocence. The specifics of each situation determines the tactical tasks of the investigation and the corresponding techniques, methods and means of solving them.

It is substantiated that in the methodology of investigation of acceptance of the offer, promise or receipt of illegal benefit by the official of police body it is expedient to allocate standard tactical operations "Documentation of process of acceptance of the offer (promise) or reception of illegal benefit", "Detention", "Search and preservation circumstances of realization of the interest of the provider of illegal benefit ", which are aimed at solving the most important tactical tasks of

the investigation, and the conduct of which is the most specific and contributes to the effectiveness of pre-trial investigation. The content of these tactical operations is determined.

Based on the generalization of the materials of criminal proceedings, it is established that the most common investigative (search) actions carried out during the investigation of acceptance of a proposal, promise or illegal benefit by a police officer are inspection of the scene, inspection of objects and documents, interrogation of suspects, witnesses victims, involvement of an expert, demand, receipt, seizure of documents, search and examination. Tactical recommendations have been developed for the preparation and conduct of certain investigative (search) actions, taking into account the specifics of the purpose and objects of inspection, search and seizure of documents by implementing the decision on temporary access to things and documents. Depending on the category of the interrogated person (applicants, eyewitnesses, colleagues in the service of the recipient of illegal benefits, suspects, etc.), the subject of the interrogation was determined. It is emphasized that the choice of tactics of interrogation depends on the situation (conflict or non-conflict). It has been established that a conflict-free situation is more common during the interrogation of witnesses, and the interrogation of a suspect in accepting an offer, promise or obtaining an improper benefit in most cases has to be carried out in a conflict situation. The most effective tactics of interrogation are addressing the positive qualities of the person, detailing the testimony, reinterrogation, analysis of contradictions in the testimony, presentation of evidence.

The specifics of the use of special knowledge in the form of involving specialists in the field of technical protection of information and special equipment to conduct certain investigative (search) and covert investigative (search) actions to conduct certain investigative (search) actions are revealed. Recommendations on the appointment of forensic examination of special chemicals that were used to mark the subject of illicit gain; technical examination of documents in order to establish the facts and methods of making changes to documents, identifying texts on burnt and burned documents, establishing the whole parts of the document, as well as the study

of paper money, which have become the subject of illicit gain; examination of video and sound recording for the purpose of research of the materials received during fixing of process of preparation of illegal benefit and directly circumstances of its granting. The tasks that can be solved with the help of handwriting, dactyloscopic and molecular genetic examination are given.

Key words: corruption, illegal benefit, pre-trial investigation, forensic methodology, police officer, acceptance of an offer, promise or receipt of illegal benefit by a police officer, corruption criminal offense.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:
публікації у фахових виданнях України:

1. Таркан О. М. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 312–317.

2. Таркан О.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 416–419.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати
дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до
Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського
Союзу

3. Таркан О. М. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. Том 3. С. 198–203.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Таркан О. М. Структура криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими

особами органів поліції. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.- дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 188–190.

2. Таркан О. М. Криміналістичний аналіз предмета прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019.

3. Таркан О. М. Деякі особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 трав. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 267–269. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/355160028.pdf>.

4. Таркан О. М. Подальший етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 363–365.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙНЯТТЯ ОБІЦЯНКИ, ПРОПОЗИЦІЇ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ.....	24
1.1 Структура криміналістичної характеристики прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.....	24
1.2 Предмет та обстановка кримінального правопорушення.....	33
1.3 Способи та сліди кримінального правопорушення.....	45
1.4 Особа набувача неправомірної вигоди та її надавача.....	65
Висновки до розділу 1.....	79
РОЗДІЛ 2 ПОЧАТКОВИЙ І НАСТУПНИЙ ЕТАПИ РОЗСЛІДУВАННЯ.....	81
2.1 Особливості початку досудового розслідування.....	81
2.2 Висунення версій, планування та організація розслідування в типових слідчих ситуаціях на початковому етапі.....	96
2.3 Типові слідчі ситуації й особливості подальшого етапу розслідування	116
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3 ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ І ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ.....	133
3.1 Тактичні операції.....	133
3.2 Особливості тактики окремих процесуальних дій.....	151
3.3 Використання спеціальних знань.....	182
Висновки до розділу 3.....	196
ВИСНОВКИ.....	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ.....	237

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема протидії корупції є однією з найболючіших в сучасній Україні. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) відноситься до числа досить поширених кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Так, у 2017 році було обліковано 526 кримінальних проваджень за вказаною статтею КК України, у 2018 – 1214, 2019 – 664, за 9 місяців 2020 – 892 провадження. При цьому з обвинувальним актом до суду в 2017 році було спрямовано 154 провадження (29,28%), у 2018 – 398 (32,78%), у 2019 – 254 (38,25%), за 9 місяців 2020 – 202 провадження (22,64%). Ці показники свідчать про наявність значних складнощів у доказуванні неправомірної вигоди, які мають місце на стадії досудового розслідування. Якщо ж таке кримінальне правопорушення вчиняє службова особа правоохоронного органу, зокрема, поліцейський, воно не просто характеризується особливою шкодою авторитету держави й аморальністю, а і викликає суттєві труднощі у здійсненні досудового розслідування. Не дивлячись на реформування органів поліції, яке відбувається в останні роки, корупційні прояви серед співробітників залишаються досить поширеними, а кількість кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками одержання неправомірної вигоди у відношенні працівників поліції, мають тенденцію до збільшення.

Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації, доказування та розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі вчинених у сфері службової діяльності, досліджували О.Ф. Бантишев, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, В.Г. Дрозд, О.О. Дудоров, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.О. Малярова, М.І. Мельник, М.А. Погорецький, О.В. Приходько, М.В. Салтевський,

Р.Л. Степанюк, О.Ю. Татаров, В.Ю. Шепітько, О.В. Пчеліна, С.С. Чернявський, А.І. Шило, В.М. Шевчук, М.Г. Щербаковський та інші науковці.

Проблеми методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (хабарництва) в Україні досліджувались у дисертаційних працях Я.Є. Мишкова (2005), А.І. Шило (2013). Н.В. Кимлик (2013), Д.О. Шумейко (2015), С.В. Олійника (2016), Ю.О. Андрейко (2020) та інших науковців. Приділялась увага і процесуальним особливостям доказування за цією категорією кримінальних правопорушень (Н.В. Кимлик, В.М. Ліщенко, В. С. Благодир, О. В. Баганець, О.О. Буряк, А.В. Шевчишен та інші). Наукові дослідження проводились також із метою формування рекомендацій з протидії деяким різновидам кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, зокрема посягань, учинених суддями (В. М. Трепак, С. В. Базір); працівниками митних органів (Н.Р. Палій); у сфері земельних відносин (А. В. Настенко) тощо. Водночас особливості розслідування неправомірної вигоди у сфері діяльності Національної поліції України до цього часу не досліджувались, хоча саме серед цей орган є найбільшим за чисельністю та обсягом виконуваних функцій у галузі забезпечення правопорядку. Як показує аналіз судової практики, при проведенні досудового слідства у кримінальних провадженнях зазначеної категорії слідчі (детективи) стикаються з чисельними труднощами, що обумовлені, перш за все, недостатністю науково-обґрунтованих рекомендацій. Адже працівники поліції, котрі стають на злочинний шлях у багатьох випадках мають юридичну освіту, обізнані із методами й особливостями діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування корупційних кримінальних правопорушень, а отже вдаються до ретельної підготовки та приховування кримінального правопорушення, а після його виявлення здійснюють кваліфіковану протидію розслідуванню. Тому актуальність теми дослідження зумовлена, в першу чергу, необхідністю розроблення новітніх рекомендацій для працівників практичних підрозділів щодо застосування криміналістичних прийомів, засобів і методів вирішення завдань з виявлення, розслідування та

попередження прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає положенням комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції», Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2019-2021 роки, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України 28 грудня 2018 року № 1466 (п. 3), Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженій наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454 (п. 16). Вона виконувалась у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формування окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції на основі аналізу наукової літератури, нормативно-правових джерел, а також узагальнення матеріалів судової та слідчої практики.

Для вирішення цієї мети було поставлено наступні завдання:

- визначити структуру криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- встановити типові ознаки предмета й обставини прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- охарактеризувати типові способи прийняття пропозиції, обіцянки або

одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;

- виділити типові сліди прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції
- з'ясувати відомості про типові ознаки особи надавача неправомірної вигоди;
- розробити науково-методичні рекомендації щодо початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- побудувати систему типових загальних і окремих версій у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, а також алгоритми дій слідчого в типових ситуаціях початкового етапу розслідування;
- типізувати слідчі ситуації подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- надати рекомендації щодо організації та проведення тактичних операцій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- виокремити тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій на стадії досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;
- розкрити особливості використання спеціальних знань під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 368 КК України, вчинених службовими особами Національної поліції України у зв'язку з виконанням службових обов'язків

Предметом дослідження є методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Методи дослідження. В ході дослідження використано комплекс загальних і спеціальних методів наукового пізнання, що склало методологічне підґрунтя дисертаційної праці. В якості загального використано діалектичний метод, завдяки чому правовідносини, що складають об'єкт дослідження, розглянуто у взаємному зв'язку та розвитку. Також було застосовано загальнонаукові і спеціальні методи пізнання. Так, системно-структурний метод надав можливість визначити внутрішню будову криміналістичної характеристики прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування, тактичні операції (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1). Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу вимог чинного кримінального процесуального законодавства, рішень Європейського суду з прав людини і вітчизняних судових інстанцій з окремих питань доказування неправомірної вигоди (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2). Методи формальної логіки (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) застосовано при формуванні основних наукових понять і розробці прикладних рекомендацій у межах предмета дослідження (розділи 1, 2, 3). Метод наукового моделювання використано з метою побудови криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, визначення алгоритмів дій в типових слідчих ситуаціях, проведення окремих слідчих (розшукових) дій і призначення судових експертиз (розділ 1, підрозділи 2.2., 2.3, 3.2., 3.3). За допомогою методів емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, анкетування, опитування, узагальнення) було виявлено типові ознаки механізму досліджуваного різновиду кримінальних правопорушень, проаналізовано сучасний стан практичної діяльності під час їх розслідування, встановлено проблемні питання та шляхи їх вирішення (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2., 2.3,

3.1, 3.2, 3.3.).

Теоретичну основу дослідження склали праці науковців у галузі криміналістики, кримінального процесу, кримінального права, судової експертизи, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності та інших галузей правової науки.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, рішення Верховного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини з питань, що стосуються предмета дослідження.

Емпірична база дослідження включає результати узагальнення матеріалів 300 кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, вивчення вироків судів України у кримінальних справах про вказаний різновид кримінального правопорушення, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також дані опитувань прокурорів, слідчих і працівників оперативних підрозділів з різних регіонів України (Київської, Дніпропетровської, Харківської, Полтавської, Сумської, Запорізької, Тернопільської, Миколаївської, Черкаської, Чернігівської, Херсонської областей).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших комплексних монографічних досліджень в Україні, в якій на основі комплексного підходу, чинного законодавства та сучасної правозастосовної практики було здійснено науковий аналіз механізму прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, а також діяльності з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень вказаного різновиду і розроблено окрему криміналістичну методику їх розслідування. При цьому було одержано результати, що характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

- визначено структуру та зміст типових способів прийняття пропозиції

обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, для яких більш характерною є підготовка до вчинення кримінального правопорушення, ніж його приховування, а також такі прийоми й операції, як безпосереднє передавання предмета неправомірної вигоди при безпосередньому контакті надавачом одержувачу, залишення його у певному місці, передавання посереднику і перерахування коштів на банківські рахунки;

- доведено, що в криміналістичній характеристиці прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції відомості про особу необхідно формувати щодо набувача неправомірної вигоди, її надавача, посередників та інших можливих співучасників кримінального правопорушення;

- розроблено рекомендації щодо початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції залежно від джерела інформації про кримінальне правопорушення, що визначає типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування;

удосконалено:

- відомості щодо типових ознак предмета й обстановки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції як елементів криміналістичної характеристики кримінального правопорушення;

- наукові уявлення про типові сліди прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, що утворюються на різних етапах злочинної діяльності;

- систему типових загальних і окремих версій при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, зокрема, щодо характеру події в цілому та її окремих обставин, а також алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування;

- науково-методичні рекомендації щодо організації та проведення

тактичних операцій «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», «Затримання», «Пошук і збереження документів», «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди» у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;

- особливості використання під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції таких форм використання спеціальних знань, як залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також призначення криміналістичної експертизи спеціальних хімічних речовин, технічної експертизи документів, зокрема, паперових грошей, що були предметом неправомірної вигоди, експертизи відео-, звукозапису;

дістали подальшого розвитку:

- наукові положення щодо визначення криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції як системи типових відомостей про предмет неправомірної вигоди, обстановку кримінального правопорушення, його способи і сліди, особу набувача неправомірної вигоди та її надавача;

- типізація слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;

- тактичні особливості проведення огляду, обшуку, витребування, одержання та вилучення документів, допиту на стадії досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення, викладені в дисертації можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності в аспекті подальшого розвитку та

удосконалення викладених наукових положень при формуванні методик розслідування різних видів і груп кримінальних правопорушень;

- у практичній діяльності при здійсненні досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції;

- у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні криміналістики та спеціальних курсів з проблем методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та діяльності з надання публічних послуг, підготовці підручників, навчальних посібників, текстів лекцій та інших навчально-методичних матеріалів.

Апробація матеріалів дисертації. Робота виконана на кафедрі кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, обговорювалась на її засіданні і була схвалена та рекомендована до захисту. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на науково-практичній конференції «Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку» (м. Харків, 11 жовтня 2019 року), всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття» (м. Харків, 10 грудня 2019 року), науково-практичній конференції з нагоди святкування Дня науки «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 20 травня 2020 року), всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи» (м. Харків, 26 листопада 2020 року).

Структура та обсяг дисертації. Наукова праця складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 244 сторінки, з яких основний текст 208 сторінок, список використаних джерел (257 найменувань) на 28 сторінках, додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙНЯТТЯ ОБІЦЯНКИ, ПРОПОЗИЦІЇ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ

1.1 Структура криміналістичної характеристики прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції

Аналіз судової практики щодо протидії неправомірній вигоді в Україні протягом останніх років дозволяє стверджувати, що досить суттєва частка таких посягань приходить на правоохоронну сферу, яка у вузькому розумінні являє собою «діяльність спеціально уповноважених державних органів щодо забезпечення додержання прав і свобод громадян, їх реалізації, законності та правопорядку, яка здійснюється у встановленій законом формі відповідно до компетенції того чи іншого органу» [115, с. 13-14; 168, с. 23]. Водночас у наукових працях, присвячених кримінальним процесуальним і криміналістичним аспектам цієї проблематики, особливості розслідування таких різновидів злочинних посягань досить тривалий час окремо не досліджувались [79, 92, 119, 142, 155, 220, 226].

В останні роки в Україні було проведено низку наукових пошуків щодо проблем розслідування, оперативно-розшукового забезпечення та кримінального процесуального доказування у кримінальному провадженні про корупційні кримінальні правопорушення, в тому числі неправомірну вигоду [12, 29, 35, 90, 91, 126, 231, 240]. При цьому науковці звертали увагу на окремі різновиди діянь, пов'язаних із неправомірною вигодою, вчинених у сфері діяльності органів правопорядку, прокуратури та суду [156, 217]. Тобто підвидові криміналістичні методики розслідування неправомірної вигоди можуть формуватись залежно від ознак механізму злочину, що мають

криміналістичне значення. До таких ознак передусім відносяться сфера суспільних відносин чи людської діяльності, в тому числі правоохоронна сфера, обстановка та суб'єкти протиправної поведінки.

На нашу думку, кримінально карані діяння, пов'язані з неправомірною вигодою, що вчиняються службовими особами органів поліції, доцільно виокремити як значущу в криміналістичному сенсі групу кримінальних правопорушень. Це можна пояснити наступним.

1. Національна поліція України є найбільш чисельним правоохоронним органом. Він виконує надважливі для держави функції із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [180]). Зазначена обставина свідчить про те, що діяння, пов'язані з неправомірною вигодою, вчинені службовими особами цього органу, несуть підвищену небезпеку для держави. Крім того, специфіка функцій службових осіб органів поліції визначає особливості інтересу осіб, які надають неправомірну вигоду, а отже, і зумовлюють особливу слідову картину події.

2. Для неправомірної вигоди в даній сфері характерні не тільки значна аморальність та суспільна шкода, а й суттєва специфіка злочинного механізму, пов'язана, перш за все, із професійними якостями та можливостями суб'єктів кримінального правопорушення, що, у свою чергу, впливає на зміст діяльності щодо виявлення і розслідування зазначених злочинів.

3. В органах Національної поліції налагоджена специфічна службова дисципліна та система запобігання і протидії корупційним проявам серед персоналу. Ці обставини визначають певні особливості у виявленні фактів неправомірної вигоди, змісті окремих внутрішньовідомчих перевірочних матеріалів про службові проступки у зв'язку із кримінальними правопорушеннями, поведінці керівників і підлеглих правопорушників під час досудового розслідування тощо.

4. Законодавством України (ст. 216 КПК України) повноваження з досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень,

вчинених працівниками поліції, віднесено до підслідності слідчих органів Державного бюро розслідувань, а щодо злочинів, вчинених службовими особами вищого складу Національної поліції – детективів Національного антикорупційного бюро України. Тому існує суттєва специфіка у питаннях організації досудового розслідування за даною категорією кримінальних проваджень, зокрема щодо взаємодії, координації, планування та проведення тактичних операцій тощо.

Формування методики розслідування неправомірної вигоди в органах поліції вимагає дослідження не тільки діяльності з виявлення та розслідування цього різновиду кримінальних правопорушень, а і відповідної злочинної діяльності. Знання типових прийомів і операцій з підготовки, вчинення та приховування злочинів, характерних слідів протиправних діянь, особистісних властивостей осіб, які вчиняють злочини, та інших елементів злочинного механізму є важливою передумовою створення ефективних рекомендацій тактичного характеру, спрямованих на вирішення завдань слідчого у кримінальному провадженні [210, с. 188-189].

Основними науковими категоріями, які відображають ознаки певного виду кримінальних правопорушень, є їхні кримінально-правова та криміналістична характеристики. Перша виступає основою, яка суттєвим чином визначає другу. Кримінально-правові ознаки певного кримінального правопорушення є не тільки підставою для визначення діяння як кримінально караного, а і безпосередньо впливають на зміст його криміналістичної характеристики.

Тривалий час у кримінально-правовій науці, а отже і в криміналістиці, вживалось поняття «хабарництво», яке розглядалось як родове і включало одержання хабара та його надання. Для криміналістики такий підхід був цілком доречним у побудові окремої методики розслідування, дозволяючи включити до її змісту максимально повну інформації механізм цих кримінальних правопорушень. Після того, як у кримінально-правовому законодавстві й теорії кримінального права термінологія була удосконалена, в науковій літературі, слідчій та судовій практиці замість терміну «хабар» вживається категорія

«неправомірна вигода». Тим не менш наукові розробки попередніх часів стосовно криміналістичної методики розслідування хабарництва в значній частині залишаються актуальними і можуть бути використані з урахуванням реалій сьогодення.

При розгляді питання про структуру криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції діяльності слід, перш за все, враховувати що перелік і зміст її елементів має визначатись із урахуванням складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України [210, с. 190].

Як відзначив М.Б. Желік: «У зв'язку з імплементацією стандартів базових антикорупційних конвенцій у кримінальне законодавство України, поняття «хабар» було замінено на юридичну конструкцію «неправомірна вигода». Відповідно, основною новелою у цьому стала диференціація кримінальної відповідальності за спеціальним суб'єктом, а також встановлення кримінальної відповідальності не лише за одержання особою неправомірної вигоди, а й за прийняття її пропозиції чи обіцянки, які визнаються закінченими вже на початок виконання суспільно небезпечного діяння» [75, с. 1].

Ст. 368 КК України встановлює відповідальність за «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища» [112]. Кваліфікуючими ознаками цього кримінального правопорушення є його вчинення щодо предмета у значному, великому або особливо великому розмірі; вчинення цього діяння службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище; за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди.

Аналіз складу зазначеного кримінального правопорушення і наукових підходів до проблем їх кримінально-правової кваліфікації [16, 71, 72, 75, 96,

127, 137, 183, 230, 251]. дозволяє стверджувати, що найбільш значущими для побудови криміналістичної характеристики є такі його ознаки, як:

- а) спеціальний суб'єкт – службова особа;
- б) виключно умисний характер дій;
- в) переважно майновий характер злочину;
- г) спосіб одержання (пропозиції, обіцянки, вимагання) неправомірної вигоди [210, с. 190].

Хоча елементи складу кримінального правопорушення значним чином впливають на структуру його криміналістичної характеристики, зміст останньої може включати й інші компоненти, які мають суто криміналістичне значення. Зокрема щодо неправомірної вигоди, як і для багатьох інших злочинів, такими елементами, перш за все, є сліди та обстановка злочину. Можна цілком погодитись із Д.А. Бондаренко, що тільки наслідки, сліди існують у часі, відповідному процесу розслідування. Інформацію про всі інші елементи розслідування можна отримати, лише знаючи їх закономірні зв'язки [31, с. 29].

Криміналістична характеристика хабарництва в незалежній Україні вперше була розроблена Я.Є. Мишковим, котрий виділив такі її елементи, як способи вчинення злочину, способи приховування злочину, час, обстановку, типову «слідову картину» й особу злочинця [141, с. 6-9].

У наведеній структурі звертає на себе увагу відсутність даних про способи підготовки до злочину, які, на нашу думку, також є суттєвими у механізмі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. У зв'язку з цим підкреслимо, що в криміналістичному вченні про спосіб злочину нерідко підкреслюється доцільність об'єднаного розгляду прийомів і операцій з його підготовки, безпосереднього вчинення та приховування [82, с. 10].

Такий підхід, на думку Р.С. Белкіна, є справедливим для тих випадків, коли підготовка, вчинення і приховування злочину здійснюються за єдиним задумом, коли всі ці дії дійсно пов'язані між собою в єдину систему і, ще не вчинивши злочин, суб'єкт має чітку програму дій щодо його приховування [23,

с. 313]. Тому видається небезспірною позиція Я.Є.Мишкова щодо виділення окремих елементів «спосіб вчинення злочину» та «спосіб приховання злочину». Безумовно, в такому підході є певний сенс, адже у деяких випадках при одержанні неправомірної вигоди приховування злочину здійснюється вже після його вчинення, не охоплюється єдиним задумом і відповідно ці прийоми й операції не мають тісного зв'язку. Водночас в інших випадках, які в практиці переважають, дії з приховування тісно пов'язані з безпосереднім вчиненням злочину. Крім того прийоми й операції щодо приховування одержання неправомірної вигоди за часом можуть передувати безпосередньому вчиненню злочину і здійснюватись ще на етапі його підготовки. Отже, на нашу думку, розгляд способів підготовки, вчинення та приховування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції слід здійснювати у межах єдиного елемента криміналістичної характеристики – спосіб злочину.

О.В. Приходько досліджував криміналістичну характеристику хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, яка, на його думку, включає дані про типові ознаки предмета, обстановки, способів і слідів злочину, особи злочинців [174, с. 72]. У даному підході звертає на себе увагу відсутність такого компонента, як особистість надавача неправомірної вигоди. Очевидно цей суб'єкт розглядається автором як злочинець. З цим погодитись не можна, адже дійсно у процесі надання й отримання предмета неправомірної вигоди завжди беруть участь як мінімум дві особи, поведінка яких зумовлює інші елементи криміналістичної характеристики (предмет, спосіб, сліди злочину тощо). Проте надавач неправомірної вигоди не завжди є злочинцем. Згідно ч. 5 ст. 354 КК України «особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності ..., якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу й активно сприяла

розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку» [112]. У правозастосовній практиці таких випадків досить багато, тому в криміналістичній характеристиці правильніше окремо вести мову про особу набувача неправомірної вигоди та її надавача.

С.В. Олійник до криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою включає такі елементи, як предмет посягання, спосіб злочину, особа типового злочинця, особа типового потерпілого, обстановка вчинення злочину (місце, час, знаряддя та засоби) [150, с. 52-53, 70]. На наш погляд, включення особи потерпілого до цієї системи є недостатньо обґрунтованим з тієї позиції, що наявність такого суб'єкта у кримінальних провадженнях про вказаний різновид злочинів не є широко поширеним явищем і має місце фактично лише у випадках вимагання неправомірної вигоди. Водночас в інших справах обидві сторони, тобто, той, хто пропонує вигоду і той, хто погоджується її прийняти, пов'язані спільним інтересом. Тому доцільніше вести мову не про особу потерпілого, а про особу надавача неправомірної вигоди, який залежно від обставин справи має різний процесуальний статус (потерпілий, свідок підозрюваний).

Є.Ю. Фролова віднесла до елементів криміналістичної характеристики корупційної діяльності в правоохоронних і судових органах дані про особу злочинця, способи, обстановку та сліди злочину [221, с. 25]. У зазначеному підході звертає на себе увагу відсутність даних про суттєвий для неправомірної вигоди елемент – предмет злочину, а також відокремлений розгляд способів і слідів кримінального правопорушення, що знижує конкретику та практичну значущість криміналістичної характеристики.

Відомо, що центральна увага в криміналістичних характеристиках завжди приділяється типовим способам і слідам злочину. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, не є виключенням. Тому питання щодо місця та співвідношення цих

елементів у зазначеній структурній частині криміналістичної методики є досить суттєвим.

Так, Р.С. Белкін вважає, що виділяти як окремий елемент характеристики типові матеріальні сліди злочину та місця їх можливого знаходження не потрібно. На думку вченого, розглядати сліди необхідно невід’ємно від способів злочину: або від слідів застосування даного способу з тим, щоби за ними розкрити механізм злочину, або до слідів застосування цього способу, щоби, знаючи його, зуміти виявити докази вчиненого злочину і встановити особу злочинця [23, с. 314].

На нашу думку, такий підхід має певний сенс, оскільки дозволяє значно підвищити практичну цінність криміналістичної характеристики окремого різновиду кримінальних правопорушень. Разом із цим він має застосовуватись із певними застереженнями, щоби не допускати штучного «розривання» зв’язку слідів з іншими елементами. Наприклад, проведене нами дослідження механізму прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, дає підстави стверджувати, що сліди цього злочину нерідко пов’язані не тільки зі способами, але й із його обстановкою, предметом тощо. Так, при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій щодо викриття службових осіб в одержанні неправомірної вигоди на характер і кількість слідів суттєво впливають обставини організації відповідної тактичної операції щодо контролю за вчиненням злочину і наступного затримання його учасників на місці події. З огляду на це, вважаємо доцільним розглядати сліди зазначеного різновиду кримінальних правопорушень разом зі способами, але враховуючи й інші обставини, що супроводжували процес злочину.

А.Н. Халіков вважає, що елементами криміналістичної характеристики хабарництва у сфері діяльності правоохоронних органів є вихідна інформація про хабар, що готується, особа одержувача хабара та хабародавця, механізм (способи, предмет, мотиви і цілі) хабарництва, обстановка, місце і час одержання хабарів службовими особами правоохоронних органів [222, с. 14-

79]. Вбачається спірним включення автором до криміналістичної характеристики характеру вихідної інформації про кримінальне правопорушення, адже вона відноситься не до його механізму, а до процесу розслідування. Також вважаємо недоцільною спробу відділити мотиви і цілі кримінального правопорушення від характеристики особистості злочинців.

Дослідження слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про одержання неправомірної вигоди, зокрема, і те, що вчиняється службовими особами органів поліції, дозволяє виокремити таке розповсюджене явище, як протидія розслідуванню [11, с. 164]. Зважаючи на це, В.М. Плахотіна виділяє у структурі злочинної діяльності такий елемент як спосіб протидії розкриттю та розслідуванню злочинів, вказуючи, що ситуація протидії для розглянутого різновиду неправомірної вигоди є найбільш частою [165, с. 187-188]. У зв'язку з цим виникає питання про доцільність включення до криміналістичної характеристики даних про типові способи протидії розслідуванню. Думається, що на нього слід відповісти негативно, адже протидія розслідуванню в науковій літературі трактується хоча й неоднозначно, однак в широкому розумінні як будь-які діяння, спрямовані на створення перешкод встановленню істини у кримінальному провадженні [38, с. 68]. Сам термін «протидіяти» означає, спрямувати дію проти іншої дії [149, с. 822]. У даному випадку суб'єкти протидії різними способами створюють перешкоди вже розпочатому розслідуванню. Отже, значна частина такої діяльності знаходиться за межами механізму кримінального правопорушення, тому не може розглядатись у криміналістичній характеристиці. Питання про способи протидії розслідуванню прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції мають міститись у розділах методики, присвячених процесу розслідування (його планування та організація, проведення окремих слідчих (розшукових) дій).

Таким чином, криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції може бути представлена як система узагальнених даних про типові

ознаки вказаного кримінального правопорушення, які мають криміналістичне значення. Визначити її структуру можна на основі аналізу криміналістичного вчення про криміналістичну характеристику, врахувавши кримінально-правові ознаки неправомірної вигоди та криміналістично значущі особливості механізму вказаної групи кримінальних правопорушень. Аналіз цих питань дає підстави для висновку про те, що доцільним є виділення наступних елементів криміналістичної характеристики:

- а) предмет неправомірної вигоди;
- б) обстановка кримінального правопорушення;
- в) способи та сліди кримінального правопорушення;
- г) особа набувача неправомірної вигоди;
- д) особа надавача неправомірної вигоди [208, с. 199].

Зазначені компоненти мають розглядатись у взаємному зв'язку, тобто як єдина система криміналістично значущої інформації, яка фактично є штучною моделлю злочинної діяльності певного різновиду. Ця модель надає можливість побудувати всі інші елементи окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. Вона є підставою для створення системи типових загальних і окремих версій, визначення типових тактичних завдань розслідування та особливостей їх вирішення, надання рекомендацій щодо тактики окремих слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань під час досудового розслідування [210, с. 190].

1.2 Предмет та обстановка кримінального правопорушення

Предмет злочину в теорії кримінального права визначається як «будь-яка річ матеріального світу, з певними властивостями якої закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину» [111, с. 93]. Щодо криміналістичної характеристики прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди, як вірно відзначив

О.В. Приходько: «від предмета значним чином залежить обрання винними особами певного способу давання (одержання) хабара. Так само предмет впливає й на підготовку та приховування злочину, його сліди та обстановку» [174, с. 68].

Значення предмета в криміналістичній характеристиці перш за все полягає в тому, що його конкретна матеріальна форма суттєво впливає на інші елементи механізму кримінального правопорушення. Це є особливо актуальним для діянь, в яких встановлення предмету є обов'язковим і у багатьох випадках вирішальним для вирішення питання щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. До їх числа відноситься і прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Багато років предмет хабарництва вчені в галузі кримінального права переважно розуміли як ціннісне майнове утворення [62]. Відповідно в п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» вказано, що предмет хабарництва «має виключно майновий характер. Ним можуть бути майно (гроші, цінності та інші речі), право на нього (документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних або ремонтних робіт тощо). Послуги, пільги і переваги, які не мають майнового характеру (похвальні характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи тощо), не можуть визнаватися предметом хабара» [183].

Оскільки зараз законодавець замість хабара використовує конструкцію «неправомірна вигода», то і її сутність як предмета злочину дещо видозмінилась. Згідно примітки до ст. 364 КК України неправомірною вигодою є «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав»

[112]. Відповідно в сучасній науковій літературі з кримінального права також мова йде про такі обов'язкові ознаки неправомірної вигоди: «1.1) майно, у тому числі грошові кошти; 1.2) переваги; 1.3) пільги; 1.4) послуги; 1.5) нематеріальні активи» [101, с. 196], а також «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» [250, с. 294]. При цьому серед науковців не склалось єдиної думки щодо питання про те, чи має неправомірна вигода виключно майновий характер, чи ні [195, с. 198-199].

Загалом у кримінальному праві виокремлено й охарактеризовано юридичні ознаки певних різновидів неправомірної вигоди: грошових коштів, іншого майна, послуг, пільг, нематеріальних активів [76, с. 130-132].

Щодо криміналістичного аспекту предмета кримінального правопорушення В.Ф. Єрмоловичем було відзначено, що об'єкти та предмети злочину виступають базовими, вузловими елементами у криміналістичній характеристиці окремих видів (груп) злочинів, детермінують обстановку злочину, впливають та визначають шляхи його розслідування. В якості класифікації об'єктів і предметів злочинного посягання можуть бути використані вид, призначення, категорія об'єкта, захищеність його від посягання, особливості предмета (розмір, вага тощо) [74, с. 153].

Ю.О. Андрейко підкреслює, що предмет одержання неправомірної вигоди в структурі криміналістичної характеристики злочину є «ключовим елементом механізму утворення слідчої картини злочину, тому має характерну особливість – одночасно є як слідоутворюючим, так і слідоприймаючим об'єктом, носієм доказової інформації» [8, с. 54].

Щодо прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції видається цілком очевидною також і та обставина, що обрання винними особами певного способу кримінального правопорушення значним чином залежить від його предмета. Загалом предмет у цій категорії кримінальних правопорушень впливає практично на усі інші елементи їхньої криміналістичної характеристики.

З позицій криміналістичного інтересу найбільш суттєве значення має матеріальне вираження предмета прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди, форма його існування у навколишньому природному середовищі, адже саме цим визначаються сліди кримінального правопорушення. Від цього значним чином залежить весь хід розслідування. Тому конкретизовані різновиди предмета зазначених злочинів потребують більш детального розгляду.

Криміналістичну класифікацію предметів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції можливо побудувати за кількома підставами. Першою можна виділити *тип неправомірної вигоди*. Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що серед загальних різновидів її предметом у 100 % випадків виступало майно. Прикладів, коли предметом зазначеного кримінального правопорушення були право на майно, дії майнового характеру або вигоди немайнового характеру, нам виявити не вдалось.

При класифікації предметів кримінальних правопорушень, що розглядаються, за конкретизованими ознаками, на нашу думку, перш за все слід врахувати такий критерій, як *юридична і фактична можливість розпорядження особою*. Тобто має принципове значення, яким саме чином людина може виконувати певні операції з предметом неправомірної вигоди. Це може залежати від кількості, розміру та ваги предметів, особливостей набуття юридичних прав на них (наприклад, права на об'єкти нерухомості), а також особливостей доступу до певних предметів (наприклад, безготівкові розрахунки в операціях з грошами).

За цією ознакою предмети прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди можна поділити на: а) ті, що можна передавати безпосередньо під час особистого контакту; б) ті, що можна передавати за допомогою допоміжних транспортних засобів; в) ті, передати які можна дистанційно (наприклад, за допомогою електронних платежів); г) ті, передати які можна за допомогою документального підтвердження права власності

(користування), як із потребою передавання в натурі (наприклад, автомобіль), так і без такої потреби (наприклад, частка в статутному фонді юридичної особи); д) ті, які можна тільки надати (послуги і переваги).

Найбільш суттєве криміналістичне значення, на наш погляд, має класифікація предметів прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди у залежності від *форми існування*, оскільки саме вона відображає їхню слідоутворюючу сутність. За цією підставою доцільно виділити:

- а) гроші;
- б) документи, що підтверджують право власності або надають доступ до майна (паперові, електронні, пластикові);
- в) промислові товари і продукти;
- г) послуги матеріального характеру;
- д) переваги та пільги;
- е) нематеріальні активи;
- ж) інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Кожна з виділених груп може бути розподілена на підгрупи. Так, гроші, які стають предметом прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, за нашими даними в абсолютній більшості випадків. Переважно (83,33 %) гроші були виражені у валюті України, решта в іноземній валюті. Вони надавались у готівковій – 90 % (банкноти) або безготівковій – 10 % (записи на банківських рахунках) формах.

У свою чергу серед документів, що надають право власності або доступ до майна, можна виділити: а) правовстановлюючі документи на земельні ділянки, будинки, споруди тощо; б) документи, що підтверджують право власності на юридичну особу (її частку); в) документи про право власності на транспортний засіб; г) документи, що підтверджують право власності на партію товару; д) цінні папери. Проте для працівників поліції не є характерним одержання таких як неправомірної вигоди, що, очевидно, пов'язано із розглядом саме грошей як найбільш зручного предмета.

Промислові товари, за нашими даними, виступали предметом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції значно рідше, ніж гроші. Такі предмети можуть знаходити своє вираження в пально-мастильних і будівельних матеріалах, транспортних засобах, електронній та побутовій техніці, ювелірних виробках, предметах антикваріату, меблях, одязі та інших цінних речах, харчових продуктах, спиртних напоях тощо.

Разом із предметом посягання суттєвим елементом криміналістичної характеристики злочинів є його обстановка. Це поняття в науковій літературі має неоднозначне розуміння. Водночас не викликає заперечень та обставина, що обстановка кримінального правопорушення здійснює прямий вплив на процес і динаміку суспільно-небезпечного діяння. Вона суттєво зумовлює механізм злочину в цілому, вказує на закономірності утворення інформації та її носії у злочині, що розслідується [74, с. 168].

Не ставлячи завдання детального аналізу визначень обстановки злочину як елемента його криміналістичної характеристики, відзначимо, що нам вбачаються найбільш точними підходи науковців до цього поняття, як до системи різного роду явищ і процесів, що взаємодіють між собою до та безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення, характеризують його місце і час, а також інші умови навколишнього середовища та фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення кримінального правопорушення [249, с. 18].

Тобто обстановка кримінального правопорушення є досить широким поняттям. Видається, що її зміст стосовно до певних різновидів кримінально караних діянь буде відрізнятися у залежності від специфіки останніх. Наприклад, такі фактори, як природно-кліматичні умови, не мають суттєвого значення в механізмі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, на відміну від, скажімо, кримінальних правопорушень проти довілля.

Таким чином, до обстановки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, вважаємо доцільним включити дані про такі компоненти, як:

- час кримінального правопорушення;
- місце його вчинення;
- особливості службової діяльності в органах поліції, яка в даному випадку може розглядатись як своєрідна виробнича сфера, в якій протікають процеси, пов'язані з прийняттям обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди;
- особливості поведінки осіб, які прямо не причетні до кримінального правопорушення, але є його очевидцями, безпосередньо під час події кримінального правопорушення;
- умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [208, с. 199].

Час вчинення кримінального правопорушення також має суттєве значення не тільки як складова предмету доказування, а і як елемент криміналістичної характеристики. На стадії досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції якомога більш точно з'ясування часу вчинення даного протиправного діяння може допомогти у встановленні співучасників, інших злочинів, а також обставин, що сприяють корупційним проявам в певному підрозділі. Тобто цей елемент тісно пов'язаний з іншими складовими криміналістичної характеристики цього різновиду кримінального правопорушення.

За результатами нашого дослідження прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції вчинювалось у більшості випадків у денний час доби (73,33 %). При цьому варто відзначити, що час кримінального правопорушення було точно встановлено у більшості проваджень, і частіше за все підозрюваного затримували безпосередньо під час або відразу після одержання предмета неправомірної вигоди. Але зауважимо, що невірно було б обмежувати часову характеристику

таких кримінальних правопорушень тільки часом безпосереднього одержання неправомірної вигоди. Злочинна діяльність у багатьох випадках триває досить суттєвий проміжок часу, в ході якого винні особи вимагають неправомірну вигоду, налагоджують зв'язки, обумовлюють умови кримінального правопорушення, реалізують інтерес надавача неправомірної вигоди. При цьому при розслідуванні вдається встановити час такої діяльності тільки орієнтовно. Значною тривалістю може характеризуватись злочинна діяльність, що полягає у систематичному одержанні неправомірної вигоди.

Для прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції досить характерними є спроби максимально скоротити час від моменту озвучення вимоги про необхідність надати неправомірну вигоду до моменту її безпосередньої передачі. У такий спосіб правопорушники намагаються унеможливити заяву надавача неправомірної вигоди до правоохоронного органу про цей факт. Але, специфіка корупційної діяльності зумовлює необхідність здійснювати тривалі в часі перемовини між учасниками кримінального правопорушення, передавання предмета неправомірної вигоди частинами тощо. За нашими даними прийняття пропозиції, прохання або пред'явлення вимоги щодо надання предмета неправомірної вигоди та його безпосередня передача здійснювалась протягом однієї доби у 10 % випадків, кількох діб – 33,33 %, більше тижня – 30 %, більше місяця – 26,67 %.

Місце прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення в науковій літературі нерідко пов'язують із його предметом.

Так, Я.Є. Мишков визначає місце передачі хабара у залежності від того, який вид мав останній – упредметнений (матеріальні цінності, гроші, антикваріат) чи неупредметнений (накази, ліцензії, дозволи тощо). Якщо у першому випадку ним може бути будь-яке місце зустрічі, то в другому, як правило, є службове приміщення [141, с. 8].

Такої ж думки дотримується П.Т. Дорошенко при формуванні оперативно-розшукової характеристики хабарництва. Як відзначає вказаний автор: «...місцями передачі хабара, що має упредметнений характер, можуть бути: службовий кабінет особи; квартира, дача, машина або інше приватне володіння хабародавця чи хабарника; ресторани, бари, громадський транспорт, сауни, в яких відбуваються як заплановані, так і незаплановані зустрічі хабародавця й хабарника; номери готелів або службових приміщень, про зустріч у яких домовлялися з хабарником; умовні місця в парках, на вулиці, у магазині, у потязі, у будинку та інших місцях, про які заздалегідь домовилися учасники злочину; будь-які місця зустрічі двох осіб, при якій передавався хабар без попередньої домовленості як послуга за надалі виконувану послугу (прийняття на роботу, здача іспитів для вступу у вищий навчальний заклад, відкриття комерційного підприємства, здача в оренду престижного приміщення та ін.). Що ж стосується хабарництва – організації й передачі хабара, що має неупредметнений характер, то місцем його, як правило, є та організація, відомство, структура, де відбувається оформлення тієї або іншої документації, характер якої має форму хабара» [67, с. 361-362].

Видається, що в сучасних реаліях зазначений підхід має бути уточнений з таких міркувань.

По-перше, у зв'язку з розвитком цифрових технологій значного поширення набуває використання безготівкових розрахунків і платіжних інструментів у вигляді електронних платіжних засобів. Тому передавання предмета неправомірної вигоди може відбуватись дистанційно, взагалі без зустрічі учасників події в певному місці.

По-друге, встановлення у чинному кримінальному законодавстві України, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є закінченим із самого початку протиправних дій, зумовлюють необхідність розглядати в криміналістичній характеристиці не тільки місце безпосереднього передавання предмета неправомірної вигоди, а і місце прийняття відповідної пропозиції або обіцянки.

За нашими даними, предмети неправомірної вигоди службовим особам органів поліції найчастіше передають у певному місці у вигляді конкретних речей, зокрема, грошей. Проте, якщо певні предмети і документи взагалі не передавались безпосередньо, то мова йде про способи кримінального правопорушення, пов'язані із опосередкованим передаванням предмета (наприклад, перерахування грошей на банківські рахунки) через певне місце або про виконання певних дій (надання послуг, складання документів і т.п.) в інтересах надавача неправомірної вигоди.

Крім того важливо відзначити, що матеріальні цінності іноді в силу свого обсягу, розміру, ваги і т.п. фізично не можуть передаватись у кабінеті, автомобілі, парку і т.п. місці зустрічі, а передаються за місцем їх можливого розташування. Так, наприклад, заступник начальника РВ одержав в якості хабара 6,03 кубічних метрів пиломатеріалів, які були доставлені йому до місця проживання спеціально найнятим автомобілем [108].

За узагальненими нами кримінальними провадженнями місцями прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції виступали: а) службове приміщення – 16,67%; б) житлове та інше приміщення – 6,67% ; в) автомобіль – 33,33%; г) заздалегідь обумовлене місце на вулиці, в парку, сквері, на автозаправці тощо – 36,67%; д) ресторан, кафе, бар, готель, сауна, нічний клуб тощо – 6,67%. Тобто найбільш типовими місцями вчинення зазначеного різновиду кримінального правопорушення є заздалегідь обумовлене місце на вулиці, автомобіль або службове приміщення.

Загальною особливістю обрання місця кримінального правопорушення службовими особами органів поліції є їх намагання забезпечити не просто непомітність факту передачі предмета неправомірної вигоди, а й ускладнити чи зробити неможливою тактичну операцію щодо затримання «на гарячому». Зокрема, винагороду передають в багатолюдних місцях, де багато можливих шляхів відходу, автомобілях (щоби мати можливість втекти від переслідування, позбутися предмета у випадку затримання, сховати його, а

забрати через певний проміжок часу тощо) або, навпаки, у безлюдних місцях (щоби забезпечити можливість виявлення одержувачем неправомірної вигоди або його співучасниками спостереження за учасниками події).

Ще одним важливим компонентом обстановки досліджуваних злочинів є специфіка службової діяльності як сфери їх вчинення. Цей компонент має суттєве значення для криміналістичної характеристики у зв'язку з наявністю двох обставин: 1) зміст службової діяльності поліцейського значно впливає на обрання ним способу кримінального правопорушення, а спосіб, у свою чергу, визначає сліди й інші складові злочинного механізму; 2) специфіка службових функцій поліцейського визначає інтерес надавача неправомірної вигоди.

Є.Ю. Фролова цілком справедливо підкреслює, що специфіка правоохоронної діяльності, досить чітко регламентованої в законодавстві, впливає на обрання способу злочину. Так, якщо корупційна діяльність здійснюється при виявленні ознак адміністративних правопорушень, нерідко складаються адміністративні матеріали, які ніде не реєструються, а після передачі хабара знищуються. У ході кримінально-процесуальної діяльності часто складаються фіктивні документи, скриваються докази тощо. Для вимагання хабарів іноді створюються фіктивні докази [221, с. 53].

Серед умов, що сприяють вчиненню прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, виділяють безконтрольність, безгосподарність, бюрократизм, тяганину, наявність кругової поруки в тих організаціях, де воно відбувається [165, с. 189].

Стосовно до прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що вчиняється у службовими особами органів поліції, можна виділити такі умови, що йому сприяли: а) недостатньо виважений підхід керівників органів поліції та працівників кадрових підрозділів до призначення кандидатур на певні посади; б) прогалини в організації дотримання службової дисципліни в органі поліції; в) спонукання керівниками або старшими за званням, досвідом і т.д. менш досвідчених колег на прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди шляхом надання усних вказівок, порад,

створення умов, в ході яких особі складніше вистояти перед спокусою збагатитись.

Отже, певний вплив на обстановку прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції здійснює поведінка інших осіб, які є присутніми на місці події, зокрема там, де відбуваються перемовини між надавачом і одержувачем неправомірної вигоди, передається предмет неправомірної вигоди, реалізуються інтереси надавача тощо. У випадку проведення тактичної операції щодо затримання учасників на місці події особи, які пов'язані з одержувачем, можуть умисно перешкоджати швидкому проникненню працівників, що беруть участь у затриманні, до місця кримінального правопорушення, сприяти правопорушнику у знищенні слідів тощо. В кожному випадку таким діям має даватись відповідна кримінально-правова оцінка.

Досить специфічною для розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є широко розповсюджена практика організації затримання осіб на місці події після здійснення контрольованої передачі неправомірної вигоди. Важливим у науковій літературі і практиці є питання відмежування цих дій від провокації підкупу, яке утворює склад кримінального правопорушення (ст. 370 КК України) [140, 146, 170].

Як вірно відзначено О.В. Приходьком, в таких випадках можна вести мову про пристосування або створення певних елементів обстановки стороною, що викриває кримінальне правопорушення. Зокрема, у встановленому законом порядку місце передавання неправомірної вигоди може обладнуватись спеціальними технічними засобами фіксації інформації, предмет злочину оброблятися хімічними речовинами і т.п. Врахування цих обставин має значення з точки зору виявлення всіх слідів кримінального правопорушення, збирання в подальшому доказів у кримінальному провадженні та їх правильної оцінки слідчим та судом [174, с. 71-72].

За результатами проведеного нами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної

вигоди службовими особами органів поліції встановлено, що заходи щодо контролю за вчиненням злочину до моменту викриття зловмисників здійснювались у більшості випадків. Отже, наявність в обстановці цього кримінального правопорушення штучних елементів, внесених працівниками органів правопорядку, є типовим явищем. Такими елементами виступають спеціальні хімічні речовини (43,33 %), засоби аудіо- чи відеозапису (73,33 %), інші спеціальні засоби, що застосовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (6,67 %).

1.3. Способи та сліди кримінального правопорушення

У криміналістичній характеристиці прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди спосіб вчинення кримінального правопорушення займає вагомe місце. Це зумовлено тим, що застосовані правопорушником елементи способу (прийоми та операції) або визначають, або зумовлені рештою складових частин даної характеристики.

Кримінально-правове поняття способу пов'язано із трактуванням його як складової об'єктивної сторони кримінального правопорушення. При цьому спосіб вчинення злочину М.І. Панов визначив як певний порядок, метод, послідовність дій і прийомів, які застосовуються особою при скоєнні навмисних або необережних злочинів, сполучених із вибіркоким використанням засобів вчинення злочинів [159, с. 24]. Також вказаний науковець зауважив, що науки кримінального циклу, які займаються дослідженням способу вчинення кримінального правопорушення, повинні виходити з єдиного поняття способу, розробленого наукою кримінального права. Поняття способу в інших науках повинно мати підлеглий характер по відношенню до кримінально-правового, оскільки наука кримінального права є фундаментальною базою для наук кримінального циклу [158, с. 115-116].

У криміналістиці в цілому підтримується такий підхід і вченню про спосіб кримінального правопорушення приділяється значна увага. Оскільки

прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є умисним діянням, є сенс зупинитись саме на сутності способів умисних кримінальних правопорушень.

Так, О.М. Колесніченко та В.О. Коновалова визначили спосіб вчинення злочину як образ дій злочинця, що виражається в певній взаємопов'язаній системі операцій та прийомів підготовки, скоєння та приховування злочину [95, с. 22]. Також у криміналістичній літературі широко підтримано визначення способу злочину, запропоновані Г.Г. Зуйковим [83, с. 181], Р.С. Белкіним [21, с. 215], М.П. Яблоковим [249, с. 16]. Їхні погляди, не дивлячись на термінологічні розбіжності, об'єднує розуміння способу кримінального правопорушення як певного образу дій або системи поведінки особи на різних етапах протиправної діяльності, що відображається у навколишньому середовищі.

У працях вітчизняних науковців поняття способу кримінального правопорушення (злочину) дістало подальший розвиток.

Так, В.С. Кузьмічов і Г.І. Прокопенко вважають, що спосіб злочину – це обставини приготування, вчинення і приховання злочину, образ дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети [114, с. 253]. В.П. Бахін підкреслює, що спосіб вчинення злочину є вираженням та відображенням образу дії злочинця при вчиненні ним протиправних дій [17, с. 197]. В.Ю. Шепітько розуміє спосіб злочину як спосіб дії злочинця, який виражається в певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення і приховування злочинів [236, с. 208]. В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов і В.В. Пясковський, визначили його як «спосіб дій з готування, вчинення та приховання слідів злочину, що характеризує криміналістично значимі відомості про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх використання у розкритті та розслідуванні злочинів» [38, с. 27].

Як зауважила І.Ю. Наголова: «Для криміналістики важливого значення набувають не лише дії щодо безпосередньо вчинення злочину, але й підготовки та приховання злочину навіть тоді, коли вони не пов'язані з кримінально-

правовою оцінкою подій, і не вивчаються матеріальним правом. Саме тому припустимо вживати поняття способу вчинення злочину у його широкому розумінні» [147, с. 250]. А отже, досить актуальним і детально дослідженим є криміналістичне вчення про спосіб приховування злочинів. Не вдаючись до ретельного його розгляду відзначимо, що серед багатьох визначень вбачається найбільш вдалим запропоноване М.В. Даньшиним трактування його як заснованого на реалізації системи об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності комплексу дій чи бездіяльності особи, що приховує злочин до, в момент або після його вчинення [64].

Наведені теоретичні положення можуть бути вихідними для дослідження способів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. Водночас слід особливо підкреслити, що для зазначених деліктів характерною є та обставина, що дії службових осіб нерідко не обмежуються тільки діями, які складають об'єктивну сторону відповідного кримінального правопорушення (ст. 368 КК України). Із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди тісно пов'язано виконання (невиконання) дій в інтересах її надавача. Такі дії у більшості випадків залишають сліди, виявлення та фіксація яких може надати суттєву допомогу в доказуванні обставин кримінального правопорушення.

На нашу думку, дослідження способів кримінальних правопорушень, що нами розглядаються, буде неповним без урахування таких прийомів і операцій, які також можна віднести до структури способу, адже вони, якщо мають місце, спрямовані на реалізацію злочинного задуму в повному обсязі і знаходяться у тісному зв'язку з іншими обставинами діяння.

Видається, що спосіб прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції у криміналістичній характеристиці даного кримінального правопорушення доцільно розглядати як єдину систему прийомів і операцій, які застосовує набувач неправомірної вигоди та його співучасники на всіх етапах протиправної діяльності.

Типові способи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди досліджувались у науковій літературі.

Так, Я.Є. Мишков підкреслює, що «поряд із традиційними способами дачі хабара, що мали місце в соціалістичному суспільстві, у сучасний реформений період ці способи стали більш витонченими, як правило, пов'язаними з діяльністю комерційних структур, банків, реєстраційних органів та ін.» [143, с. 411]. Також вказаний науковець зауважив, що «незважаючи на різноманіття структур, де ті чи інші вигоди можуть бути одержані за хабарі, способи їх приховування досить типові і полягають головним чином у наступному: а) підrobка в документах або створення нових документів, що відбивають прийом на роботу, просування по службі, створення нових посадових структур; б) створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують, відображають одержання квартири, оформлення кредиту та ін.; в) виправлення дат, підrobка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур тощо; г) підrobки, що допускаються в письмових документах, пов'язаних зі вступом у вищі навчальні заклади (виправлення помилок у творах з метою завищення екзаменаційної оцінки; передача екзаменаційного білету, по якому буде відповідати абітурієнт; заміна суб'єкта, який екзаменується, на іншу особу, яка має високий рівень підготовки, та ін.); д) особисті вказівки (довірчі) відповідальному секретареві про необхідність прийняти певних осіб до вищого навчального закладу, маючи на меті посадову залежність останнього від ректорів, проректорів та інших відповідальних осіб; е) створення неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що явно суперечать наявній практиці; ж) створення документів на аукціонну ціну будинків і споруд при передачі їх комерційним структурам як явно збиткових, однак прихованих неіснуючими недоліками останніх і відсутністю бажаючих запропонувати вищу ціну на аукціоні; з) поширення відомостей про сувору дисципліну в тій чи іншій установі, законослухняність їх керівників,

непідкупність окремих чиновників, що створює маскувальну «ширму», яка дозволяє широко здійснювати хабарництво під її прикриттям» [142, с. 27-28; 33, с. 37-38].

Д.О. Шумейко розглядає способи неправомірної вигоди на основі їх класифікації залежно від етапу злочинної діяльності, зокрема прийоми й операції з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінального правопорушення [245, с. 62-65].

Зарубіжні науковці, котрі досліджували проблеми розслідування хабарництва, наводять низку способів цього виду кримінального правопорушення, при цьому окремо виділяючи способи давання-одержання предмета хабара, способи його вуалювання, а також деякі дії хабародавців і одержувачів хабара щодо інтересу (благ), за який дається хабар [153, с. 27-30]. Водночас класифікації та детального аналізу способів вчинення і приховування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди дослідники не наводять. Можливо такий підхід пов'язаний саме із різноманіттям сфер, в яких мають місце зазначені кримінальні правопорушення, що ще раз підкреслює необхідність дослідження способів більш вузьких груп неправомірної вигоди, зокрема її одержання службовими особами органів поліції.

В Україні спроба висвітлення способів вчинення хабарництва в правоохоронних органах була здійснена В.М. Плахотіною, котра виділяє десять елементів підготовки: прийняття рішення; вибір об'єкта злочину; визначення складу злочинної групи; вивчення обстановки, в якій повинен діяти злочинець; вибір способу дачі-одержання хабара; підготовка засобів; розробка плану дачі-одержання хабара; створення обстановки, умов, які сприяють вчиненню злочину; одержання кваліфікованих роз'яснень щодо вчинення, приховування злочину, лінії поведінки при його виявленні правоохоронними органами; способи приховування слідів злочину, що розробляються на етапі його підготовки. Щодо етапу безпосереднього вчинення злочину автор підтримує необхідність розподілення способів хабарництва на прості та

складні (посередницькі). Також дослідник підкреслює важливість такого елемента як протидія розслідуванню і визначає основні способи приховування злочину [165, с. 185-190].

У наведених положеннях звертає на себе увагу відсутність специфіки саме виділеного різновиду прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, «змішування» таких понять як протидія розслідуванню та спосіб кримінального правопорушення, ігнорування конкретних прийомів і операцій, спрямованих на реалізацію злочинних намірів.

Спроби досліджень способів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди у правоохоронній сфері здійснювали і деякі інші науковці.

Зокрема, М.В. Лямін виділив найбільш типові інтереси хабародавців, а також способи підготовки, вчинення та приховування хабарництва, не вдаючись до детального аналізу конкретних прийомів і операцій [128, с. 34-40]. Є.Ю. Фролова висвітлила основні способи корупційної діяльності з боку працівників правоохоронних органів, класифікувавши їх за суб'єктом вчинення (співробітники ОВС, прокуратури, суду тощо) [221, с. 34-48]. При цьому авторка об'єднала способи хабарництва зі способами інших корупційних злочинів (зловживання службовим становищем, службове підроблення і т.д.), в результаті чого навела найбільш загальні прийоми та операції, що застосовуються зловмисниками.

Указані підходи, на нашу думку, можуть бути уточнені і деталізовані. Разом із їх певною науковою і практичною значущістю, тим не менш слід підкреслити окремі аспекти.

По-перше, вищевказаними науковцями наведено занадто загальні положення, без систематизованого описання конкретних прийомів і операцій.

По-друге, мають місце змішування способів різних кримінальних правопорушень (не тільки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди).

По-третє, способи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання

неправомірної вигоди розглядаються окремо від їх слідів.

На підставі викладеного і в результаті аналізу правозастосовної практики видається доцільним визначити найбільш типові способи та сліди прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. При цьому стрижнем мають бути саме способи кримінальних правопорушень, які можна розглядати на основі певної класифікації.

У науковій літературі приділено увагу класифікації способів злочинів у цілому [77, с. 102-126]. У свою чергу, щодо класифікації способів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди досить поширеним у сучасний період підходом є застосування двох критеріїв – кількість учасників кримінального правопорушення та зміст злочинних інтересів. За першим критерієм ведуть мову про прості та складні способи [137, с. 191], а за другим – про неправомірну вигоду у вигляді підкупу, винагороди чи систематичної сплати за покровительство [5, с. 849].

У п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 встановлено, що «хабар може даватись та одержуватись і в завуальованій формі – під виглядом укладення законної угоди, безпідставного нарахування й виплати заробітної плати чи премій, нееквівалентної оплати послуг різного характеру (консультації, експертизи тощо)» [183]. Це дає підстави виокремлювати неправомірну винагороду пряму та приховану [99, с. 167].

А.Н. Халіков запропонував класифікацію способів одержання хабарів працівниками правоохоронних органів: а) з попередньою підготовкою і без попередньої підготовки; б) з учиненням інших злочинів і без вчинення інших злочинів; в) у постійній змові з учасниками злочинних угруповань і без такої змови; г) шляхом одержання грошей або інших матеріальних благ; д) із використанням своїх безпосередніх владних повноважень або з можливістю опосередкованого сприяння та впливу на рішення, що приймаються іншими службовими особами як правоохоронних органів, так і інших державних структур [222, с. 66]. Тобто в даному випадку було обрано такі підстави для

систематизації способів одержання неправомірної вигоди, як внутрішня структура, зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями, кількість співучасників, предмет посягання та можливості реалізації інтересів надавача. Зазначений підхід заслуговує на увагу, проте щодо нашого предмета дослідження потребує уточнення. Зокрема, для способів неправомірної вигоди в органах поліції притаманні специфічні прийоми й операції не стільки щодо самого одержання предмета кримінального правопорушення, як діяння, спрямовані не створення умов для пропозиції, обіцянки або надання цієї вигоди та діяння щодо виконання або невиконання в межах своїх службових функцій побажань її надавачів.

О.В. Приходько побудував більш розгалужену класифікацію способів хабарництва. Зокрема, науковець пропонує виділяти такі їх різновиди: 1) залежно від виду злочинного діяння та етапу злочину (способи підготовки; способи безпосереднього вчинення; способи приховування); 2) залежно від предмета злочину (способи передавання-одержання грошей і документів, матеріальних цінностей, послуг); 3) залежно від тривалості злочинних дій (одноактне, кількаразове, систематичне); 4) залежно від характеру задуму, пов'язаного з хабарництвом (способи, що супроводжувались вимаганням хабара і що не супроводжувались такими діями); 5) залежно від повноти реалізації задуму, пов'язаного з хабарництвом (способи, що супроводжувались виконанням дій в інтересах хабародавця; що супроводжувались невиконанням дій в інтересах хабародавця, коли такі дії обов'язково повинні були бути здійснені; що не супроводжувались ніякими діями в інтересах хабародавця) [174, с. 68-70; 173, с. 233-234].

Зазначена класифікація видається цілком слушною і може бути удосконалена та розвинена щодо прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

За нашими даними, за внутрішньої структурою способи кримінального правопорушення, що розглядається, в основному включали такі елементи, як підготовка та безпосереднє вчинення.

Так, за вивченими нами матеріалами кримінальних проваджень встановлено, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції супроводжувалось етапом підготовки у 93,33 % випадків.

Серед способів підготовки до прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди можна вказати такі.

1. Обрання особи (кола осіб), які мають інтерес, за вирішення якого можуть надати неправомірну вигоду.

З цією метою службові особи органу поліції здійснюють заходи щодо пошуку осіб, від яких можна вимагати неправомірну вигоду, в тому числі й у межах своєї службової діяльності, однак із певними порушеннями. Так, наприклад, співробітник відділу поліції, проводячи перевірку інформації про обманне одержання банківського кредиту встановив, що підозрюваний використав підроблену довідку про доходи, видану громадянином В. При цьому з оперативних джерел було встановлено, що В. видав ще одну фіктивну довідку іншій особі, про що банку і правоохоронним органам не було відомо. Замість того, щоби зареєструвати цю інформацію, одержувач неправомірної вигоди провів зустріч із громадянином В., в ході якої запропонував надати винагороду за невжиття заходів щодо офіційної перевірки зазначеного факту.

2. Створення документальних джерел, необхідних для забезпечення сприятливих умов з вимагання неправомірної вигоди.

Нерідко з метою «підкріплення» аргументів на користь надання неправомірної вигоди «вагомими аргументами» службові особи складають відповідні документи (наприклад, протоколи про адміністративні правопорушення, матеріали службових перевірок, клопотання про провадження обшуку, про обрання запобіжного заходу і т.п.), які потім використовують для вимагання неправомірної вигоди.

3. Висловлення побажання щодо надання неправомірної вигоди та/або її вимагання.

Оскільки вимагання є кваліфікуючою ознакою одержання неправомірної вигоди, детальне дослідження конкретних прийомів та операцій щодо такого вимагання, є важливим завданням досудового розслідування. Зокрема, дії з вимагання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції переважно вчиняються шляхом:

а) висловлення усної вимоги з боку одержувача неправомірної вигоди (особисто, через засоби зв'язку, через посередника);

б) виконання дій щодо створення умов, за яких надавач неправомірної вигоди змушений її надати (затягування строків прийняття рішення, здійснення незаконних дій у відношенні до надавача і т.п.);

в) поєднання указаних прийомів і операцій.

4. Створення злочинної групи, пошук співучасників, складання й обговорення загального плану дій щодо одноразового або систематичного отримання неправомірної вигоди.

В якості співучасників в одержанні неправомірної вигоди службовими особами органів поліції частіше за все виступають колеги по роботі, друзі, знайомі, родичі одержувача неправомірної вигоди, адвокати та інші представники учасників процесу. З ними зловмисники заздалегідь обговорюють умови кримінального правопорушення, підготовлюють легенду на випадок затримання.

5. Встановлення бажаного предмета неправомірної вигоди та його розміру, вирішення питання щодо зручної обстановки, форми та способу його одержання.

Як правило, одержувачі неправомірної вигоди, обравши певний предмет (гроші, цінності), обговорюють умови кримінального правопорушення з надавачом неправомірної вигоди. При цьому непоодинокими є випадки змінення форми і розміру неправомірної вигоди внаслідок «торгу». Також в ході перемовин обговорюються місце, час та дії одержувача неправомірної вигоди з метою реалізації інтересу її надавача.

Готуючись до кримінального правопорушення, одержувачі неправомірної вигоди нерідко намагаються створити сприятливі умови для цього, наприклад, викладають на стіл теки, пачки паперу, куди зручно покласти предмети злочину, відкривають шухляди тощо. Частіше за все, службові особи забезпечують, щоби «спілкування» з надавачом відбувалось наодинці або разом зі співучасниками. Водночас важливим при готуванні до злочину вони вважають і виключення можливості їх затримання «на гарячому», для чого обирають відповідні «зручні» місця (транспортний засіб, людне місце і т.п. або навпаки, режимне приміщення, службовий кабінет з приймальною тощо), обстежують ці місця на предмет наявності негласних технічних засобів. Так, наприклад, керівник відділу дозвільної системи, готуючись до одержання неправомірної вигоди від підлеглих, обстежив свій службовий кабінет, виявив там засоби негласної відеозйомки, демонтував їх, подав рапорт про звільнення та зник з місця проживання [110].

Найбільш типовими способами безпосереднього передавання предмета неправомірної вигоди службовими особами органів поліції є:

- а) передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачом одержувачу (53,33 %);
- б) залишення предмета неправомірної вигоди в певному місці (13,33 %);
- в) передавання предмета неправомірної вигоди під час безпосереднього контакту надавачом посереднику (10 %);
- г) перерахування грошей на банківські рахунки одержувача (10 %);
- д) оплата товарів, придбаних одержувачем неправомірної вигоди (6,67%);
- е) оплата послуг, наданих одержувачу неправомірної вигоди, його родичам (3,33%);
- ж) інші (3,33%).

Способи приховування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими в науковій літературі не досліджувались. Але варто відзначити, що В. Боднар виокремив наступні способи приховування «злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками

Національної поліції України: 1) зникнення підозрюваного, надання відомостей, пов'язаних зі станом здоров'я; 2) приховування інформації та (або) її носіїв (наприклад, перенесення службових документів з кабінету до житлового приміщення чи іншого сховища); 3) знищення інформації та (або) її носіїв (спалення документів чи інших речей, викидання їх у смітник, стирання інформації з комп'ютера, знищення речових доказів); 4) маскування інформації та (або) її носіїв (складання фіктивних документів, які би переконували у законності дій підозрюваних); 5) фальсифікація інформації та (або) її носіїв (внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації); 6) створення неправдивого алібі (підозрюваний розраховує переважно на членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі); 7) неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань» [30, с. 258]. Ці способи є загальними для усіх службових злочинів, що вчиняються поліцейськими. Разом з цим деякі з них притаманні приховуванню прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

За нашими даними етап приховування за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень мав місце у 13,33% випадків. Основними прийомами та операціями, спрямованими на приховування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є наступні.

1. Залучення посередника для виконання необхідних дій щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ведення перемовин із зацікавленими особами, здійснення операцій з предметом неправомірної вигоди тощо).

Використання посередників є досить поширеним явищем при прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. Розрахунок корупціонерів полягає в тому, що завдяки відсутності прямого контакту між надавачом і одержувачем неправомірної

вигоди, не утворюються відповідні сліди, і слідству буде важко доказати причетність службової особи до кримінального правопорушення. Водночас при застосуванні зазначених способів одержувач неправомірної вигоди й посередник змушені спілкуватись між собою з метою обговорення умов кримінального правопорушення, передавання предмета неправомірної вигоди, виконання дій в інтересах надавача неправомірної допомоги тощо. Зокрема, вони проводять особисті зустрічі, телефонні розмови, спілкуються за допомогою електронного листування тощо.

Крім того, трапляються випадки залучення працівниками органів поліції до отримання неправомірної вигоди підлеглих, знайомих, родичів тощо, які не є обізнаними у злочинних намірах одержувача. Наприклад, начальник сектору кримінального розшуку районного відділу поліції, домовившись із надавачем неправомірної вигоди зустрітись для передавання коштів у визначеному місці, сам на зустріч не поїхав, а відправив свого підлеглого, старшого оперуповноваженого, якому не повідомив про злочинний характер зазначених дій. Отже, підлеглий виступив посередником, не знаючи про те, що отримує неправомірну вигоду для свого керівника [46].

2. Внесення змін до обстановки події при загрозі затримання (знищення предмета неправомірної вигоди, документів, технічних засобів) та/або втеча від переслідування.

Ці прийоми й операції полягають у різного роду актах поведінки учасників кримінального правопорушення при «небезпеці» затримання «на гарячому», зокрема:

1) діях із метою знищити предмет неправомірної вигоди (спалювання, розірвання, з'їдання), позбутися його (викидання, обмін або розмін грошей) або сховати;

2) діях щодо недопущення утворення або знищення слідів своєї причетності до кримінального правопорушення на місці (уникнення розмов під час одержання неправомірної вигоди, замість чого застосовуються написання її суми на папері, моніторі комп'ютера, калькулятора, мобільного телефону;

уникнення торкання до предмета неправомірної вигоди; використання спеціально заготовлених поліетиленових пакетів для убезпечення потрапляння спеціальних хімічних речовин на руки і т.п.);

3) діях із метою уникнення затримання на місці події (запирання кабінету; використання допомоги співучасників або сторонніх осіб (охорони, випадкових людей) для зовнішнього спостереження за навколишньою обстановкою під час злочину; одержання предмету неправомірної вигоди після тривалого пересування на автомобілі і слідкування, чи немає спостереження [177, с. 43]; втеча з місця кримінального правопорушення тощо).

3. Підроблення або знищення документів, які складались у зв'язку з виконанням дій, за які було запропоновано неправомірну вигоду.

Із цією метою корупціонери знищують документи, що складались із метою вимагання неправомірної вигоди, а також при реалізації інтересу її надавача, складають нові документи замість знищених.

4. Застосування завуальованих форм отримання неправомірної вигоди і надання цим формам видимості законних.

Ці прийоми та операції полягають в укладенні фіктивних цивільно-правових правочинів, які створюють враження законності отримання вигоди, оформленні винагороди за насправді невиконану або виконану у значно меншому обсязі викладацьку або наукову діяльність, необґрунтованій виплаті премій і т.п., в тому числі й у відношенні родичів, друзів, знайомих одержувача неправомірної винагороди.

5. Складання фіктивних документів про нібито належну оплату обслуговування одержувача неправомірної вигоди (відпочинок, лікування, харчування, транспортування і т.п.) тощо.

У результаті узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції нами також було одержано типові відомості щодо окремих елементів способу кримінального правопорушення.

Так, кримінальне правопорушення нерідко супроводжувалось вимаганням неправомірної вигоди. Крім того, у більшості проваджень службову особу органу поліції було притягнуто до відповідальності за один епізод прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Водночас в деяких випадках було встановлено факти систематичного одержання неправомірної вигоди.

На нашу думку, факти багатоепізодного і систематичного отримання неправомірної вигоди поліцейськими є більш поширеними, ніж це відображено в матеріалах кримінальних проваджень. Це пояснюється складністю виявлення і доказування таких кримінальних правопорушень. Тому до суду направляються обвинувальні акти лише щодо тих епізодів злочинної діяльності, в яких вдається закріпити доказову базу завдяки проведенню комплексу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на викриття лише певного злочинного епізоду.

У залежності від повноти реалізації задуму, пов'язаного з хабарництвом О.В. Приходько виокремив способи: а) що супроводжувались виконанням дій в інтересах хабародавця; б) що супроводжувались невиконанням дій в інтересах хабародавця, коли такі дії обов'язково повинні були бути здійснені; в) що не супроводжувались ніякими діями в інтересах хабародавця [173, с. 232-233]. При цьому вказаний автор встановив, що у багатьох випадках прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами правоохоронних органів не супроводжувалось діями в інтересах надавача цієї вигоди, що пов'язано перш за все з тим, що неправомірна вигода мала характер підкупу, а службову особу затримували безпосередньо після одержання її предмета. Водночас мали місце випадки, коли одержувачі неправомірної вигоди: а) складали і передавали надавачу взамін предмета неправомірної вигоди процесуальні документи в адміністративному або кримінальному провадженні (протоколи про адміністративні правопорушення, постанови, протоколи слідчих дій і т.п.); б) знищували (змінювали, підробляли) в інтересах надавача неправомірної вигоди офіційні документи; в) не складали

в інтересах надавача неправомірної вигоди офіційні документи, коли зобов'язані були це зробити [173, с. 234].

Застосування усіх перелічених вище способів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції зумовлює виникнення певних слідів злочинної поведінки [208, с. 200-201].

У криміналістиці сліди кримінального правопорушення розглядаються в широкому та вузькому розумінні. В широкому – це будь-які зміни середовища, що виникли у результаті вчинення злочину [21, с. 205]. У вузькому розумінні мова йде про сліди злочину як різноманітні матеріальні зміни на місці кримінального правопорушення і в навколишній обстановці (сліди-відображення, сліди-предмети і сліди-речовини) [194, с. 14].

А.М. Тимчишин відзначає, що особливості механізму слідоутворення, характерні для хабарництва, зумовлюють додаткові труднощі у розкритті та розслідуванні зазначеного злочину. Зокрема, автор наголошує на таких особливостях: «хабар практично завжди передають під час відсутності очевидців; обоє учасників злочину – хабародавець і одержувач хабара – зацікавлені у вчиненні злочину, бояться відповідальності і вживають всіх заходів щодо приховання слідів своєї злочинної діяльності. ...; оскільки всі учасники злочину несуть кримінальну відповідальність за вчинене, вони, звичайно, не дають правдивих показань і не видають співучасників; нерідкі випадки одержання хабарів за здійснення законних дій. Виходить, встановлення факту хабарництва ускладнюється тим, що в документах не залишається слідів незаконних дій службової особи або залишаються сліди, які лише побічно можуть свідчити про корисливу зацікавленість цієї особи в ухваленні відповідного рішення» [215, с. 291-292].

Також важливо відзначити, що в теперішній час в ході викриття корупціонерів активно застосовують спеціальні хімічні речовини (люмінофори, люмінесцентні олівці, порошки і т.д.), спеціальні технічні засоби візуального спостереження та звукозапису, наслідком чого є виникнення нових слідів у

момент вчинення кримінального правопорушення [218, с. 45].

В науковій літературі наводять різні групи слідів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Так, автори навчального посібника з криміналістики до таких слідів відносять передані одержувачу гроші та предмети, чеки, етикетки від цих предметів, товарні ярлики, сліди спеціальних хімічних речовин, сліди рук на місці події та окремих предметах тощо [104, с. 143]. Вітчизняний науковець Я.Є. Мишков, приєднуючись до вказаного переліку, додає такі сліди, як сліди взуття на місцях зустрічі, транспортних засобів, слини на залишених недокурках сигарет, а також підкреслює важливість слідів-документів, у тому числі особистих записів суб'єктів злочину і телефонних переговорів, одержаних в результаті оперативно-розшукової діяльності [142, с. 35-37].

У наведених підходах нескладно побачити наявність значної кількості відсилань до певних обставин, що, на нашу думку, ще раз свідчить про необхідність не окремого розгляду слідів або «слідової картини» неправомірної вигоди, а їх комплексного розгляду разом зі способами злочину та з урахуванням інших елементів, перш за все, предмету й обстановки.

Таким чином є можливість розглянути найбільш типові сліди, що характерні для прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, з урахуванням способу злочину. При цьому вихідним для їх диференціації є етап злочинної та пов'язаної з нею діяльності, в ході якого реалізуються злочинні задуми за допомогою певних прийомів і операцій, які зумовлюють утворення певних слідів. Також для процесу слідоутворення при неправомірній вигоді суттєве значення мають характер предметів та обстановки кримінального правопорушення, зокрема, чи передались гроші, документи, матеріальні цінності й які саме, чи відбувались певні дії в умовах контролю за вчиненням злочину. З урахуванням зазначених обставин можна навести найбільш типові різновиди слідів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції.

За даними О.В. Приходька, найбільше слідів хабарництва у сфері правоохоронної діяльності утворюються: а) в ході дій щодо встановлення неофіційних контактів між учасниками злочину; б) під час підготовки хабародавцем предмета хабара; в) при вимаганні хабара службовою особою; г) під час створення (пристосування) учасниками злочину елементів обстановки давання-одержання хабара; д) на місці події безпосередньо під час давання-одержання хабара; е) в ході дій щодо приховання хабарництва; ж) при реалізації інтересу хабародавця [174, с. 70]. Крім того, певні сліди зазначеного злочину також можуть виникати на стадії обліку систематично одержуваної неправомірної вигоди та її розподілу між співучасниками.

Як відомо, у криміналістичній літературі прийнято здійснювати сліди кримінального правопорушення на матеріальні та ідеальні. Останні являють собою відображення в пам'яті очевидців і до криміналістичної характеристики злочинів включаються не часто. Ця обставина пов'язана із різними підходами до самої категорії криміналістичної характеристики, адже її трактування як інформаційної моделі, що відображає закономірні зв'язки між окремими елементами на статистичному рівні, не дає можливості вносити до цієї моделі дані про очевидців.

У зв'язку з цим видається слушною точка зору Р.Л. Степанюка, котрий підкреслив, що «можливості розроблення криміналістичних характеристик багатьох категорій злочинів у вигляді узагальнених даних про їх ознаки з відображенням закономірних зв'язків статистичного характеру між елементами на сьогодні є обмеженими» [205, с. 400]. Щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, яка має значний рівень латентності та труднощі не стільки з встановленням підозрюваного, скільки з доказуванням обставин самої події, це означає можливість і доцільність включення відомостей про ідеальні сліди даного кримінального правопорушення до його криміналістичної характеристики.

Типовими матеріальними слідами підготовки до прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів

поліції виступають передусім відображення, що утворюються у зв'язку з наступними етапами діяльності зловмисників: 1) створенням умов для пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; 2) вимаганням неправомірної вигоди; 3) безпосереднім передаванням предмета неправомірної вигоди; 4) розпорядженням отриманою неправомірною вигодою; 5) здійсненні дій в інтересах надавача неправомірної вигоди.

Слідами створення сприятливих умов для пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди в основному є дані про попередні контакти між учасниками майбутнього кримінального правопорушення. Це відомості про з'єднання абонентів стільникового зв'язку, текстові повідомлення, залишені в пам'яті мобільних телефонів та інших засобів зв'язку та збереження інформації.

Крім того, до цієї групи доцільно віднести сліди дій щодо підготовки предмета неправомірної вигоди її надавачом, зокрема документи про зняття готівкових коштів, одержання кредиту, упаковка предмета неправомірної вигоди тощо.

Якщо в ході розслідування проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на викриття зловмисників, деякі сліди протиправної діяльності утворюються під контролем органу досудового розслідування. Це сліди на предметі неправомірної вигоди, обробленому спеціальними речовинами, записи індивідуальних номерів грошей чи інших цінностей у протоколах і т. ін.

Підготовка до прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службою особою органу поліції може супроводжуватись її вимаганням. У таких випадках виникають додаткові матеріальні сліди у вигляді текстових повідомлень у засобах зв'язку та електронних приладах, месенджерах і соціальних мережах, створених службовою для вимагання неправомірної вигоди документів (протоколів, актів і т.п.).

Слідами пристосування одержувачем зовнішньої обстановки до передавання неправомірної вигоди виступають такі зміни, як відчинені шухляди, дверцята сейфу, спеціально обладнані місця для розміщення предмета

кримінального правопорушення, документи про відкриття банківського рахунку на ім'я одержувача, його членів сім'ї чи співучасників.

Основними слідами, грамотне виявлення та вилучення яких дозволяє забезпечити успіх у доказуванні пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, є сліди самого процесу передавання предмета неправомірної вигоди. В цьому сенсі слід виділити: 1) безпосередньо предмет неправомірної вигоди та сліди на ньому, зокрема сліди рук і спеціальних речовин, букальний епітелій; 2) документи, пов'язані із предметом неправомірної вигоди (пластикові картки, упаковки, чеки, товарно-транспортні накладні, квитанції і т.п.); 3) сліди-нашарування спеціальних хімічних речовин на тілі й одязі підозрюваного (від обробленого цими речовинами предмету злочину); 4) сліди рук, ніг, транспортних засобів учасників процесу пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди на місці події; 5) записи з відеокамер зовнішнього спостереження, що знаходяться на місці кримінального правопорушення та поблизу нього; 6) протоколи контролю за вчиненням злочину та інших слідчих (розшукових) дій і та додатки до них у вигляді аудіо- або відеозаписів процесу пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

У випадках, коли після вчинення кримінального правопорушення службові особи вдаються до дій з його приховування також можуть утворюватись певні сліди, зокрема: 1) сліди знищення предмета неправомірної вигоди та пов'язаних із ним документів; 2) сліди спроб позбутись предмета неправомірної вигоди або обміняти його (чеки за придбаний товар, обмін валюти, сплачені послуги тощо); 3) сліди втечі правопорушника з місця події (пошкоджені вікна, двері, предмети обстановки, транспортні засоби тощо); 3) документи, складені з метою надати видимість законності набутих речам чи благам.

Разом зі слідами подій, безпосередньо пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, для кримінальних правопорушень, що розглядаються, можуть бути притаманними ще і сліди, що

утворились внаслідок виконання службовою особою певних дій в інтересах надавача. Переважно це документи, які складаються для реалізації обговорених сторонами дій, записи і підписи в цих документах, частини знищених (розірваних, спалених) документів, підроблені документи.

При систематичному одержанні неправомірної вигоди групами осіб до типових слідів кримінального правопорушення також відносяться текстові записи на різних носіях щодо обліку та розподілу між співучасниками одержаних коштів, записки з прізвищами, назвами і т.п., складені з метою виконання учасниками злочинної схеми заздалегідь зумовлених дій в інтересах надавачів неправомірної вигоди, листування між співучасниками та їхні телефонні розмови.

Крім матеріальних слідів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції вагомого значення у формуванні доказової бази в кримінальному провадженні набувають ідеальні сліди. До їх числа відносяться відображення в пам'яті очевидців події, її учасників (надавача неправомірної вигоди, її одержувачів, посередників), керівників і підлеглих підозрюваного, інших співробітників органу поліції, які спостерігали будь-які факти, пов'язані із підготовкою та приховуванням кримінального правопорушення, реалізацією заходів в інтересах надавача неправомірної вигоди, тощо.

1.4. Особа набувача неправомірної вигоди та її надавача

Особистість злочинця досліджується різними науками, зокрема, кримінальним правом, кримінальним процесом, кримінологією, юридичною психологією відповідно до їх предметів і завдань. При цьому центральними для кримінально-правової науки є вивчення особи як суб'єкта кримінального правопорушення, а для кримінально-процесуальної – особистості підозрюваного, обвинуваченого та підсудного. Кримінологічна характеристика особи злочинця включає досить велику кількість ознак: соціально-

демографічні, кримінально-правові, соціальні прояви особи злочинця в різних сферах суспільного життя, моральні якості та психологічні особливості [125, с. 32-37].

Типові дані про особу злочинця є значущими і для криміналістичної науки. Це пояснюється тією обставиною, що криміналістика вивчає такі відомості про правопорушника, які мають значення передусім для забезпечення розкриття кримінального правопорушення, правильного обрання тактики слідчих (розшукових) дій, здійснення заходів щодо запобігання подібним правопорушенням у майбутньому [58, с. 12].

М.Т. Вєдєрніков відмічає, що криміналістичне вивчення особи злочинця має два напрямки: а) вирішення завдання розкриття злочину; б) вивчення особистості вже відомого обвинуваченого. При цьому другий напрям охоплює все різноманіття відомостей, що характеризують соціальні якості особистості і можуть бути використані при вирішенні криміналістичних питань розслідування. Автор цілком слушно наголошує на тому, що найбільш вагоме місце у криміналістичних дослідженнях особи злочинця займає використання відомостей про особу для розроблення та застосування найбільш дієвих тактичних прийомів проведення слідчих дій [37, с. 67-68].

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди відноситься до кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, суб'єкт її одержання спеціальний – службова особа, тому при дослідженні цього елемента криміналістичної характеристики слід враховувати основні положення науки щодо відповідної категорії кримінальних правопорушень.

Розглядаючи особу злочинця у межах нашого предмета дослідження, слід перш за все наголосити, що в процесі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди найчастіше беруть участь кілька осіб надавач, набувач, співучасники (посередники).

Я.Є. Мишков зауважує, що при розслідуванні хабарництва «особа хабароодержувача (хабарника) становить інтерес, тому що у своїй злочинній

діяльності використовує службове становище, завдаючи значної шкоди престижу держави, виконання певних функцій якої їй належить. Особа хабарника має декілька ознак, які характеризують останнього з різних сторін: з позиції правильного розпорядження своїми владними (посадовими) повноваженнями; з точки зору моральних устоїв; з огляду на характер особи; з урахуванням схильності до всякого роду зловживань, зв'язків зі злочинними групами та ін.» [142, с. 45].

На нашу думку, побудова криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції може бути здійснена тільки з урахуванням разом із морально-психологічними якостями одержувачів й основних соціально-демографічних відомостей про них, а також, що не менш важливо, – з точки зору виконання ними службових функцій та їх зв'язку з іншими елементами механізму кримінального правопорушення. Криміналістична характеристика розглядуваного різновиду кримінальних правопорушень не може бути повною без даних про інших учасників події – надавача неправомірної вигоди та можливих співучасників. Таким чином, відомості про особу в даному дослідженні повинні формулюватись у відношенні:

- а) набувача неправомірної вигоди – службової особи органу поліції;
- б) надавача неправомірної вигоди – будь-якої особи, до інтересу якої входить виконання або невиконання чи неналежне виконання певних дій одержувачем;
- в) посередників у неправомірній вигоді та інших можливих співучасників кримінального правопорушення.

Безумовно центральною фігурою є набувач неправомірної вигоди. Це пояснюється тією обставиною, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є більш тяжким кримінальним правопорушенням, ніж її пропозиція або давання. У більшості кримінальних проваджень за ст. 368 КК України, що були нами проаналізовані, надавачі неправомірної вигоди добровільно звертались до правоохоронного органу і

відповідно звільнялись від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом. Тому особистість цих осіб у кримінальному провадженні практично не досліджувалась, оскільки вони виступали в ній в якості свідків або потерпілих.

Головною ознакою, яка відрізняє набувача неправомірної вигоди від інших учасників кримінального правопорушення, є його спеціальний статус (службова особа). Ця обставина суттєво впливає на специфіку вивчення даної особи як елемента криміналістичної характеристики.

У кримінально-правовій науці, не дивлячись на певні розбіжності в поглядах учених, на сьогодні склалась досить цілісна та розроблена концепція суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яка визначає сукупність осіб, котрі підлягають кримінальній відповідальності за їх вчинення [133, с. 54]. Цьому передувала досить тривала історія еволюції поняття «службова особа» [93, с. 21-26].

Згідно приміткою до ст. 364 КК України службовими особами є: «особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [112].

Стосовно до різновиду неправомірної вигоди, що розглядається нами, слід відзначити, що суб'єктами злочину виступають службові особи органів поліції, які відносяться до категорії представників влади, оскільки злочин вчинюється

у сфері здійснення правоохоронної діяльності, тобто реалізації відповідної функції держави.

Згідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про хабарництво»: «до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості» [183].

Свого часу, розглядаючи основи розслідування посадових злочинів, А.В. Дулов наголошував, що поглиблене дослідження й описання функціональних і таких, що відображають, якостей службових осіб, які виступають їх суб'єктами, є одним з найважливіших завдань методики розслідування будь-якого службового злочину. На думку вченого, в криміналістичній методиці обов'язково слід дослідити функції службових осіб, системи взаємодії при їх здійсненні та виявити всі специфічні сліди-відображення. Також автор наголошує, що у кожній методиці слід вивчати: 1) дефекти функцій службової особи, які призводять до вчинення злочину; 2) особливості здійснення цих функцій службовою особою у тих випадках, коли ці функції свідомо використовуються нею для вчинення злочину; 3) залежності між функціями, що виконуються, їх вплив одна на іншу; 4) залежності між цілями, результатами діяльності і дефектним здійсненням функцій [73, с. 65, 74-75].

На нашу думку, криміналістичне дослідження особи злочинця – службової особи, не дивлячись на очевидну важливість функціональної сторони службової діяльності, не має обмежуватись лише цими відомостями. Не слід ігнорувати і традиційні елементи, зокрема психологічні особливості, відомості соціально-демографічного характеру та рівень професійного досвіду.

Зокрема, відомості про рівень професійного досвіду службової особи, котра виконує обов'язки у сфері виконання завдань Національної поліції, мають досить суттєве значення не тільки і не стільки з позиції орієнтовної

інформації щодо кола можливих підозрюваних в одержанні неправомірної вигоди, а для прогнозування можливої поведінки набувача в ході досудового розслідування. Адже знання, наприклад, співробітниками оперативних підрозділів і слідчими, котрі стали на злочинний шлях, методів викриття неправомірної вигоди, проблем доказування у кримінальному провадженні відповідної категорії дозволяє їм створювати значні перешкоди розслідуванню.

У працях вчених-кримінологів пропонується класифікувати одержувачів неправомірної вигоди, як правило, у залежності від мотивів і цілей злочинної поведінки як морально-психологічної складової особи злочинця [135, с. 70]. Так, М.І. Мельник виділяє три типи хабарника: ситуативний; той, що займається хабарництвом у вигляді злочинного промислу; і той, який перебуває на матеріальному утриманні злочинних угруповань, комерційних або політичних структур, забезпечуючи за допомогою наданої йому влади чи службових повноважень постійне «обслуговування» їх інтересів [136].

Досліджуючи кримінологічний аспект особистості хабарника – працівника органів внутрішніх справ, С.А. Шалгунова виділяє такі корисливі спонукання, що штовхають особу до вчинення злочину: 1) жага накопичення грошей і матеріальних цінностей, жадібність, ненажерливість; 2) прагнення до матеріального комфорту та благополуччя, до придбання цінностей (автомобіля, дачі, великої квартири і т.п.), до життя «не гірше за інших» та інші подібні мотиви; 3) потреба в алкоголі, прагнення до «вільного», необтяженого зайвими турботами життя та інші схильності, що вимагають матеріальних затрат (азартні ігри); 4) матеріальна необхідність «службового характеру» – бажання догодити начальнику, придбати та підтримувати необхідні «для справи» ділові стосунки (як в правоохоронних органах, так і в державних); 5) особиста матеріальна необхідність, тимчасові чи постійні матеріальні проблеми, сімейно-побутові потреби в предметах, матеріалах, речах (одязі, ліках, ін.); 6) певна частина корисливих кримінальних правопорушень вчиняється з домінуючою «процесуальною» мотивацією, коли суб'єкт не лише і не стільки прагне розбагатіти, скільки до гострих почуттів ризику [229, с. 34-35].

Даним про морально-психологічні якості правопорушників традиційно приділяється значна увага й у криміналістиці. Такий підхід є цілком закономірним, адже крім безсумнівної користі цих відомостей в аспекті вивчення особи обвинуваченого як елемента предмета доказування, вони мають суттєве тактичне значення, адже дозволяють уточнити версії у кримінальному провадженні, правильно обрати найбільш ефективні напрями розслідування, тактичні прийоми і комбінації при проведенні слідчих (розшукових) дій, вивити всі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину тощо. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не є виключенням, тому не дивовижно, що, наприклад, Є.Я. Мишков приділив основну увагу саме морально-психологічним якостям службової особи – одержувача хабара [142, с. 46-51].

Соціально-демографічна характеристика набувача неправомірної вигоди не має такого суттєвого криміналістичного значення, як для багатьох інших кримінальних правопорушень. Це пояснюється перш за все тією обставиною, що для даних кримінальних проваджень не є характерними ситуації відсутності або недостатності інформації про підозрювану особу на початковому етапі розслідування. Однак, на нашу думку, без цього аспекту характеристика набувачів неправомірної вигоди буде неповною, зокрема, з позицій необхідності всебічного дослідження особи підозрюваного в кримінальному провадженні.

Таким чином головними сторонами особистості службової особи органу поліції – набувача неправомірної вигоди, які потребують криміналістичного дослідження, є:

- а) службові повноваження;
- б) рівень професійного досвіду;
- в) відомості соціально-демографічного характеру;
- г) морально-психологічні якості.

На думку О.В. Приходька одержувачів неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності слід розділити на дві групи у залежності від роду

їхньої професійної діяльності. Зокрема, це службові особи, до обов'язків яких входить проведення досудового слідства, дізнання, оперативно-розшукової діяльності та службові особи, котрі виконують інші правоохоронні функції. Такий розподіл дозволяє окремо розглядати професійні функції хабарників в аспекті наявності у них знань і досвіду в сфері боротьби зі злочинністю [174, с. 67].

Видається, що такий підхід має певний сенс, але не є достатнім. Це пояснюється тим, що персонал органів поліції досить активно пересувається по службі. Отже, особи, які мають досвід слідчої або оперативної роботи, на момент вчинення можуть перебувати на інших посадах. Тому правильніше вести мову не тільки про функціональні обов'язки службової особи під час здійснення протиправної діяльності, а про її професійний досвід у цілому.

За даним критерієм ми одержали наступні результати узагальнення кримінальних проваджень.

Найбільш часто до кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди притягувались службові особи органу поліції міського або районного рівня. Серед набувачів неправомірної вигоди було 13,33 % керівників, тобто службових осіб, котрі мають у своєму підпорядкуванні персонал.

Залежно від службових функцій набувачами неправомірної вигоди були працівники: 1) патрульної поліції – 53,33%; 2) органів досудового розслідування – 26,67%; 3) кримінальної поліції – 6,67%; 4) спеціальної поліції та поліції особливого призначення – 6,67%; 5) поліції охорони – 3,33%; 6) інших підрозділів (внутрішньої безпеки, кадрового апарату, матеріально-технічного забезпечення, науково-дослідних установ тощо) – 3,33%.

За результатами проведеного нами узагальнення матеріалів кримінальних справ можна стверджувати, що у більшості випадків до відповідальності притягались чоловіки (96,67%). Для набувачів неправомірної вигоди характерний досить молодий вік: 70% кримінальних правопорушень було вчинено особами до 35 років, 23,33% – від 35 до 45 років, 6,67% – від 45 до 60

років. Така ситуація, на нашу думку, пов'язана з загальним омолодженням персоналу органів Національної поліції.

Із зазначеною обставиною пов'язаний і рівень професійного досвіду набувача неправомірної вигоди. Так, 46,67 % службових осіб мали досвід роботи не більше 2 років, 33,33 % – від 2 до 5 років, 6,67 % – від 5 до 10 років, 13,33 % – більше 10 років.

Морально-психологічний бік особистості набувачів неправомірної вигоди також має певне криміналістичне значення. Зокрема, органи Національної поліції відповідно до закону мають діяти на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості тощо (Розділ II Закону України «Про Національну поліцію» [180]). Стаючи на шлях корупційної злочинної діяльності, службові особи органів поліції не просто не дотримуються цих засад своєї діяльності, а використовують надані державою можливості для особистого збагачення.

Серед моральних якостей набувачів неправомірної вигоди науковцями особливо підкреслюються корислива орієнтація особистості та професійна деформація працівників правоохоронних органів.

Так, Л.В. Петеліна зауважує, що службові особи правоохоронних органів вчинюють злочини перш за все з користі та з метою одержання інших благ в особистих чи групових інтересах [162, с. 12]. Також науковці відзначають, що складність вирішуваних завдань, постійний екстремальний характер роботи, конфліктний характер більшості виробничих ситуацій, негласний характер діяльності є основними факторами, що зумовлюють професійну деформацію правоохоронців [139, с. 51].

Цілком справедливо, що одержання неправомірної вигоди є корисливим кримінальним правопорушенням, тобто його мотивом є користь, а метою – незаконне збагачення [153, с. 34]. Водночас зводити особисті якості набувача неправомірної вигоди тільки до гіпертрофованої корисливої орієнтації, на наш погляд, не правильно.

Як підкреслено О.В. Приходьком, для службових осіб, які одержують хабарі в сфері правоохоронної діяльності, характері такі морально-психологічні ознаки, як «користь, зневага інтересами служби, своїми обов'язками, дисципліною, схильність до інших правопорушень, невміння проявити твердість у прийнятті рішень, схильність діяти під впливом інших осіб» [174, с. 67-68].

За нашими спостереженнями, найбільш типовим мотивом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції виступає прагнення особистого збагачення. Разом із цим є чисельні приклади, коли неправомірну вигоду службові особи, зокрема, керівники, виправдовували піклуванням про інтереси підрозділу (задоволення службових потреб у техніці, витратних матеріалах тощо).

Розгляд морально-психологічних якостей службових осіб – суб'єктів кримінального правопорушення в науковій літературі частіше за все проводиться на підставі певної класифікації. Такий підхід є цілком закономірним, адже щодо більшості різновидів злочинів можна вести мову про різні типи правопорушників, виходячи з їхніх особистісних якостей, які у багатьох випадках є визначальними при формуванні мотиву злочинних дій, а також і при виборі певних способів кримінального правопорушення та поведінки підозрюваних під час досудового розслідування.

Щодо службових злочинів взагалі А.К. Квіцінія пропонує виділити три категорії службових осіб: а) тих, що діють з мотивів невірно зрозумілих інтересів установи; б) тих, що діють із кар'єристських міркувань із метою створити видимість роботи, утриматись на посаді; в) корисливих злочинців [88, с. 206].

Я.Є. Мишков, ґрунтуючись на положеннях правової психології, розглянув три психологічні типи ставлення хабарників до владних повноважень: «а) тип, що характеризується вільним, не орієнтованим на законні розпорядження ставленням, що допускає порушення, які граничать зі зловживаннями або злочинами; б) тип, що вирізняється ставленням посадової особи до своїх

владних повноважень з острахом, що пов'язано з побоюванням відповідальності, втрати займаного місця, посади; в) тип, коли ставлення посадовців до своїх владних повноважень характеризується як норма, тобто розпорядження владою в параметрах і межах, установлених законодавством і посадовими функціями (такі особи стають суб'єктом злочину рідко)» [142, с. 46-47].

На нашу думку, підхід щодо розгляду психологічних і моральних якостей набувачів неправомірної вигоди у залежності від їх типу є цілком обґрунтованим, що підтверджується проведенням нами дослідженням матеріалів кримінальних проваджень. При цьому на підставі аналізу встановлених у кримінальних провадженнях слідством мотивів дій набувачів неправомірної вигоди і зібраних даних, що характеризують їхню особу, можна стверджувати, що службових осіб органів поліції, котрі одержували неправомірну вигоду, можна умовно поділити на такі типи:

а) особи, які свідомо розглядають свій службовий статус передусім як можливість збагатитись і зорієнтовані на отримання неправомірної вигоди систематично;

б) особи, яких втягнули в корупційну злочинну діяльність керівники або більш досвідчені колеги по службі;

в) випадкові правопорушники, котрі не вистояли перед пропозицією неправомірної вигоди від її надавача внаслідок складних життєвих обставин, слабких вольових якостей тощо.

Перший тип набувача неправомірної вигоди відрізняється стійкою антисуспільною та протиправною орієнтацією особистості, зневажливо ставиться до норм і правил службової діяльності, своїх обов'язків. Такі особи вважають свою посаду та службові функції інструментом збагачення, умисно створюють сприятливі умови для вчинення кримінального правопорушення, цілеспрямовано шукають потенційних надавачів неправомірної вигоди, вимагають таку вигоду. При цьому службові особи нерідко намагаються

штучно створити уявлення про свою непідкупність, вимогливість, службову звитягу тощо.

Для набувачів неправомірної вигоди другого типу також характерні корисливість і безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків. Водночас ці якості виражені у них менше, а на перший план у їхній поведінці можна виділити конформізм. Зазначені особи звикли уникати прийняття рішень на підставі власних знань і досвіду, пристосовуватись до умов роботи в колективі, і якщо в ньому неправомірна вигода розцінюється як норма поведінки, службові особи приєднуються до злочинної діяльності. У більшості випадків вони або взагалі не вимагають неправомірну вигоду, а створюють обстановку «мовчазного схвалення» її надавачів, або вимагання чи пропозицію надати неправомірну вигоду здійснюють їхні співучасники.

Третій тип правопорушника характеризується меншим вираженням негативних якостей особистості, таких як користь і зневага інтересами служби. Водночас ці особи не мають належного рівня вольових якостей, принциповості, достатніх для відхилення пропозицій неправомірної вигоди з боку її надавачів або їхніх співучасників.

Вчені-кримінологи приділяють певну увагу й характеристиці особи надавачів неправомірної вигоди.

Так, І.О. Томчук на підставі дослідження кримінальних справ про хабарництво та аналізу спеціальної літератури пропонує виділяти залежно від морально-психологічної спрямованості такі умовні типи хабародавців: а) «злісний», який часто користується хабаром та іншими видами «подяки» для досягнення як законних, так і протиправних цілей; б) «випадковий», той, хто зважується на пропозицію або давання хабара після тривалих вагань, використавши всі можливі, на його погляд, законні засоби; в) «ситуативний», який дає з власної ініціативи незаконну винагороду за виконання службовцем своїх службових обов'язків від випадку до випадку; г) «вимушений», котрий пропонує або дає хабар через вимогу службової особи [216, с. 239-240].

На нашу думку, виділені автором другий та третій типи набувачів неправомірної вигоди можна об'єднати до однієї групи, оскільки різниця між випадковістю та ситуативністю в даному разі фактично полягає тільки у внутрішньому ставленні до моменту пропозиції або давання неправомірної вигоди (після вагань чи без них).

У криміналістичному аспекті спробу дослідити особистість осіб, що надають неправомірну вигоду службовим особам правоохоронних органів, здійснив А.Н. Халіков. Автор визначив основні соціально-демографічні та морально-психологічні риси надавачів, поділивши їх на дві групи: а) хабародавці, котрі стали ними внаслідок несприятливої особистої ситуації і переслідують тільки одну мету – успішне вирішення свого питання за хабар; б) хабародавці, котрі, крім необхідності позитивного вирішення безпосередньо своїх питань, переслідують довготривалу мету поставити у залежність від себе службову особу для вирішення наступних завдань, тобто «купити» не окреме питання, а в цілому службову особу [222, с. 47-58].

На нашу думку, такий підхід має певний сенс, однак не дозволяє чітко виділити як особисті риси надавачів неправомірної вигоди, так і їхні інтереси. Зокрема, надавачі неправомірної вигоди першої групи можуть бути як ініціаторами кримінального правопорушення, так і постраждалими від дій службових осіб – вимагачів такої вигоди. Очевидно, що у першому випадку можна вести мову про стійку антисуспільну установку особистості, а в другому про певним чином вимушені дії.

Видається більш значущим елементом, що характеризує надавача неправомірної вигоди, який є суттєвим і для розслідування, є мотивація його дій. Морально-психологічні якості зазначених осіб також мають важливе значення щодо їхньої поведінки під час досудового розслідування.

За вказаною ознакою вважаємо доцільним погодитись із думкою В.О. Приходько, який запропонував розрізняти два загальних типи надавачів неправомірної вигоди: а) ініціативний – надавач неправомірної вигоди, який сам виступає ініціатором кримінального правопорушення, вчиняє активні дії

щодо спонукання службової особи органу поліції до одержання незаконної винагороди за вирішення певного інтересу. У більшості випадків такі особи намагаються за неправомірну вигоду вирішити незаконний інтерес: уникнути справедливого покарання, одержати певне благо всупереч встановленому порядку тощо; б) вимушений – надавач неправомірної вигоди, котрий надає її внаслідок вимагання з боку службової особи органу поліції або її співучасників [175, с. 185].

На нашу думку, стосовно надавачів неправомірної вигоди певного значення у криміналістичній характеристиці цього виду кримінального правопорушення набуває їхній інтерес, тобто ті обставини, за які було прийнято пропозицію, обіцянку або одержано неправомірну вигоду службовою особою органу поліції. У цьому сенсі найбільш типовими проявами такого інтересу є одноразове непритягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності чи встановлення меншого її ступеня і систематична «допомога» працівника поліції у здійсненні правомірної або протиправної діяльності надавачом неправомірної вигоди [208, с. 202].

Разом із надавачом неправомірної вигоди та її набувачем у протиправній схемі нерідко задіяні співучасники, зокрема посередники.

Як підкреслено А.М. Тимчишин, ці особи залежно від спрямованості умислу, того, в чийх інтересах вони діють, можуть: представляти злочинні інтереси певної службової особи (нерідко – це колега по службі, близький знайомий, родич); бути особою, пов'язаною із хабародавцем, що взявся налагодити стосунки з певною службовою особою – потенційним суб'єктом одержання хабара; діяти з шахрайською мотивацією, свідомо не збираючись здійснювати посередництво, так чи інакше привласнити предмет хабара або його частку. Серед таких осіб нерідко зустрічаються шахраї, що займаються «улагодженням справ» у вигляді злочинного промислу [215, с. 290].

За нашими даними частіше за все посередниками у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовими особами органів поліції виступають друзі та члени сім'ї поліцейського або надавача

неправомірної вигоди, їхні колеги, а також інші зацікавлені в результатах вирішення питань, пов'язаних із неправомірною вигодою особи (адвокати, родичі осіб, яких притягають до відповідальності, власники вилученого майна тощо).

Висновки до розділу 1

1. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції являє собою сукупність узагальнених даних про типові ознаки вказаного кримінального правопорушення, які мають криміналістичне значення. До її структури входять такі складові, як предмет неправомірної вигоди, обстановка кримінального правопорушення, його способи та сліди, особа набувача неправомірної вигоди та її надавача.

2. Типовим предметом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є майно у вигляді грошей у валюті України, які передаються у готівковій формі. За результатом узагальнення матеріалів кримінальних проваджень за цим різновидом кримінального правопорушення нами не було виявлено випадків, коли предметом неправомірної вигоди були право на майно, дії майнового характеру або вигоди нематеріального характеру. Також визначено, що крім грошей, предметом неправомірної вигоди в досліджуваній категорії справ можуть виступати документи, які надають доступ до майна, а також промислові товари (транспортні засоби, електронна та побутова техніка, пально-мастильні матеріали тощо).

3. До структури обстановки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції як елемента криміналістичної характеристики кримінального правопорушення доцільно включити типові відомості про час і місце його вчинення; особливості службової діяльності в органах поліції, яка в даному випадку може

розглядатись як своєрідна виробнича сфера, в якій протікають процеси, пов'язані з прийняттям обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди; особливості поведінки осіб, які прямо не причетні до кримінального правопорушення, але є його очевидцями, безпосередньо під час події кримінального правопорушення; умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

5. Спосіб прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції у криміналістичній характеристиці даного кримінального правопорушення доцільно розглядати як єдину систему прийомів і операцій, які застосовує набувач неправомірної вигоди та його співучасники на всіх етапах протиправної діяльності. Такими етапами є підготовка, безпосереднє вчинення та приховування факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а також виконання або невиконання службовою особою органу поліції певних дій за неправомірну вигоду. Для способу досліджуваного різновиду кримінального правопорушення характерним є етап підготовки. Менш типовими є дії, спрямовані на його приховування. Безпосереднє вчинення даного кримінального правопорушення найчастіше здійснюється у спосіб передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачом одержувачу.

6. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції можна виділити типові сліди прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, а також типові дані щодо службового статусу поліцейських, які приймають неправомірну вигоду, соціально-демографічні відомості та морально психологічні особливості особи набувача неправомірної вигоди та її надавача.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ І НАСТУПНИЙ ЕТАПИ РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1 Особливості початку досудового розслідування

В окремих криміналістичних методиках щодо різних видів і груп кримінальних правопорушень рекомендації з організації досудового розслідування звичайно розпочинаються з розгляду питань початку кримінального провадження.

У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві тривалий час існував інститут порушення кримінальної справи, тому в методиках розслідування неправомірної вигоди (хабарництва) висвітлювались тактичні особливості цього етапу [176]. В чинному КПК України такої стадії не передбачено, але певні перевірочні дії у правозастосовній практиці правоохоронних органів залишаються, отже, потребують аналізу.

Згідно до вимог ч. 1, 2 ст. 214 КПК України: «досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань», а відповідні відомості до цього реєстру слідчий і прокурор зобов'язані внести «невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» [113]. Отже, законом не передбачено здійснювати перевірку одержаної інформації про кримінальне правопорушення. Але науковцями підкреслюється доцільність його удосконалення з метою надання можливості додатково перевіряти заяви чи повідомлення щодо випадків, коли в наданій інформації можливо відсутні ознаки кримінального правопорушення [228, с. 230].

Стосовно розслідування неправомірної вигоди зазначена проблема є особливо актуальною, оскільки для даного кримінального правопорушення, з одного боку, характерними є заяви та повідомлення як підстави для початку

досудового розслідування, а з іншого – неможливість здійснити повну перевірку цих заяв без проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, негласних. При цьому на початку досудового розслідування у більшості випадків важливо зберігати відомості про те, що кримінальне правопорушення виявлено, у таємниці від учасників події, адже використання фактору раптовості є запорукою успіху в одержанні доказів. Витік інформації, навпаки, у багатьох випадках призводить до втрати засобів для викриття винних осіб. Ця проблема ще більш загострюється у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, оскільки в даному випадку підозрювана особа, як правило, є обізнаною у процесуальних і тактичних питаннях досудового розслідування, отже, може кваліфіковано протидіяти своєму викриттю.

Наукові дискусії з приводу наявності або відсутності такого етапу кримінального процесу, як початок кримінального провадження, призвели до висловлення протилежних думок щодо цього питання. На нашу думку, доцільно підтримати точку зору В. Дрозд, яка відзначила наступне: «сучасний етап розвитку кримінального процесу дає змогу сформулювати сутність початку досудового розслідування, з одного боку, як окремого етапу досудового розслідування, метою якого є встановлення факту кримінального правопорушення та його закріплення в ЄРДР, а з іншого – як здійснювану в установленому законом порядку кримінальну процесуальну діяльність слідчого, прокурора стосовно розслідування обставин кримінального правопорушення, а також правовідносини, що виникають унаслідок такої діяльності як між зазначеними посадовими особами, так і з іншими учасниками кримінального судочинства» [69, с. 271].

З цього приводу важливо підкреслити, що за чинним КПК України, на відміну від попереднього, вже не можна вести мову про дослідчу перевірку, яка раніше (в період дії КПК України 1960 року) проводилась до початку досудового розслідування. Але деякі слідчі дії, наприклад, огляд місця події,

оперативно-розшукові та організаційні перевірочні заходи потрібні в ситуаціях, коли з заяви чи повідомлення не можна впевнено вбачати наявність ознак кримінального правопорушення. У протилежному випадку може мати місце безпідставний початок досудового розслідування і відповідне обмеження прав громадян, зокрема, шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Проілюструємо дану ситуацію на прикладі.

У 2016 році досудове розслідування за ознаками ч. 3 ст. 368 КК України було розпочато відносно старшого оперуповноваженого з особливо важливих справ управління захисту економіки Черкаській області Департаменту захисту економіки Національної поліції України за заявою громадянина, що службова особа нібито здійснила перевірку господарської діяльності заявника та вимагала неправомірну вигоду за те, щоби не складати протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 164 КУпАП України «Порушення порядку провадження господарської діяльності». Інформація була внесена до ЄРДР, проведено розслідування та матеріали спрямовані до суду з обвинувальним висновком. Але в суді обвинуваченого виправдали. Щодо підстав внесення інформації до ЄРДР судом було вказано, що крім заяви, стороною обвинувачення не надано жодних відомостей, які б підтверджували наявність у правоохоронних органів конкретних та об'єктивних підстав вважати, що підозрюваний був причетний до корупційних дій з використанням влади, наданої йому законом. Сторона обвинувачення, наполягає, що таких висновків правоохоронні органи дійшли виходячи із змісту заяви про вимагання неправомірної вигоди за не складання ним протоколу про адміністративного правопорушення, при цьому жодних доказів про наявність у поліцейського повноважень скласти відповідний протокол стороною обвинувачення суду не надано. Оцінюючи в якості доказу заяву особи, про вчинення злочину суд враховує ту обставину, що заявник вказує, що обвинувачений вимагає у нього неправомірну вигоду в розмірі 1 тис. грн. При цьому сам свідок не заперечує факти здійснення ним торгівлі з порушенням визначеного законом порядку, жодних даних про нібито вже здійснену ним

передачу коштів у сумі 2000 грн., в заяві не зазначає, жодних доказів на підтвердження заяви не надає. Таким чином, на момент внесення відомостей про злочин до ЄРДР та початок проведення розслідування щодо поліцейського у правоохоронних органів фактично були відсутні об'єктивні підстави вважати його причетним до вчинення корупційних дій, проте відносно нього ініціюються проведення негласних слідчих дій [47].

Таким чином, кожна заява чи повідомлення про можливе вчинення кримінального правопорушення, зокрема, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції має бути перевірена. Як вірно зазначив С.С. Чернявський: «Указані в заяві факти повинні бути ретельно перевірені з точки зору їх достовірності. Проведення відповідної перевірки дозволяє ще до початку досудового розслідування (на етапі реалізації оперативних матеріалів у разі заведення оперативно-розшукової справи) визначити об'єкти, які мають доказове значення у провадженні, зокрема підлягають вилученню, а також намітити послідовність першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій» [227, с. 226].

До вказаного вище слід додати фактичний аналіз інформації, викладеної в заяві, її співставлення з об'єктивними реаліями. Тобто при прийнятті заяви слід максимально повно з'ясувати у заявника обставини події, чітко встановити джерело інформації, одержати орієнтовні відомості про суб'єкта, щодо якого подана заява (чи дійсно він є службовою особою органу поліції, за які саме дії чи бездіяльність надається неправомірна вигода, коло службових обов'язків одержувача і т.п.).

Разом з цим під час перевірки заяви чи повідомлення не можна здійснювати слідчих (розшукових) дій, окрім огляду місця події, інакше матиме місце порушення вимог ч. 3 ст. 214 КПК України.

Наприклад, 31 липня 2014 року в м. Києві громадянин звернувся до підрозділу СБУ із заявою про вимагання в нього 30 тис. доларів поліцейським. Ця заява не була відразу зареєстрована у встановленому порядку, а відомості

до ЄРДР були внесені наступного дня. Проте в день прийняття заяви працівники СБУ здійснили прослуховування аудіо запису, наданого заявником, про що склали протокол і додали до нього компакт-диск із звуковим файлом. Судом це було розцінено як проведення розслідування до внесення інформації до ЄРДР і вказані дані визнані недопустимими доказами [52]. Тобто можливості перевірки одержаної заяви полягають лише в одержанні орієнтовної інформації чи довідкових даних у непроцесуальний спосіб. Отримані дані самі по собі в майбутньому не можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Їх необхідно буде зафіксувати процесуальним шляхом вже після початку досудового розслідування.

У зв'язку з цим слід зауважити, що діяльність слідчого з перевірки поданої інформації проводиться не тільки до її внесення в ЄРДР, а і відразу після цього. У даному питанні нам видається вірною точка зору М.А. Погорецького, котрий підкреслив, «що за чинним КПК України 24-х годинний термін – це не перевірка заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, а лише внесення відповідних відомостей до ЄРДР» [167, с. 101], а також зауважив: «Для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК допускає проведення за наявності відповідних приводів та підстав усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій (гл. 20), у тому числі й негласних (гл. 21), заходів забезпечення кримінального провадження (Розділ II), а у передбачених випадках – усіх заходів ОРД, визначених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [167, с. 101].

Виходячи з таких позицій процесуальної науки і практики, окрема криміналістична методика, зокрема, така її складова частина, як рекомендації щодо початку кримінального провадження, повинна бути видозмінена. А саме, в цій частині слід представляти не тільки і не стільки положення про перевірочні дії до внесення інформації до ЄРДР, скільки комплекс взаємопов'язаних рекомендацій, спрямованих на здійснення невідкладних

початкових дій відразу після одержання заяви, повідомлення чи іншої інформації про кримінальне правопорушення.

При цьому найпершим завданням, що постає перед правоохоронним органом на початку досудового розслідування, є виявлення ознак прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Д.О. Шумейко підкреслив, що виявлення ознак даного кримінального правопорушення фактично являє собою проведення відповідно до закону оперативно-розшукових заходів, слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення обставин, що можуть свідчити про вчинення дій, безпосередньо спрямованих на вчинення прийняття обіцянки, пропозиції або отримання неправомірної вигоди службовою особою [244, с. 81].

Як відзначив С.В. Олійник: «На відміну від інших кримінальних правопорушень одержання неправомірної вигоди службовою особою важко розкрити внаслідок відсутності або наявності малої за обсягом кількості доказів. Основу таких доказів становлять матеріали оперативно-розшукової діяльності» [150, с. 75-76]. З цією точкою зору можна погодитись лише частково. Зокрема, в сучасний період найсуттєвіше значення в доказуванні даної категорії злочинів мають не результати оперативно-розшукової діяльності, а матеріали негласних слідчих (розшукових) дій. В даному сенсі доречно навести зауваження М.Ю. Коник, що в діяльності оперативних підрозділів нерідко мають місце порушення, коли вони, «одержавши в процесі оперативного пошуку інформацію, достатню для початку кримінального провадження..., не повідомляють про це прокурора та відповідний орган досудового розслідування, а заводять ОРС, в межах якого самостійно документують злочинні діяння посадової особи з одержання неправомірної вигоди» [97, с. 258]. Таких порушень допускати не можна, а отже, процесуальними засобами збирання доказів у цій ситуації мають бути негласні слідчі (розшукові) дії. Також слід підкреслити, що саме заходи, які проводяться в негласному порядку, багато в чому визначають результат всього

розслідування. Таким чином, запорукою успіху в одержанні та закріпленні доказів у кримінальному провадженні за цією категорією кримінальних правопорушень на початку досудового розслідування є своєчасне та якісне проведення негласних слідчих (розшукових) дій за умови суворого дотримання вимог законодавства, зокрема, закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [181], КПК України та підзаконних нормативно-правових актів.

За результатами проведеного нами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції встановлено, що на початку кримінального провадження слідчими й оперативними працівниками проводяться ті процесуальні й організаційні дії, які закладають основу для успішного розслідування в цілому. Якщо комплекс відповідних дій проведено правильно, то вдається швидко розкрити злочин і якісно зібрати докази. У випадку допущення порушень або помилок, зібрані фактичні дані в подальшому визнаються недопустимими доказами із відповідними наслідками для результату судового розгляду справи.

Етап збирання і перевірки первинної інформації про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції характеризується наявністю ситуацій, коли:

а) до правоохоронного органу (прокуратури, СБУ, ДБР, НАБУ) звернулась особа (особи), від якої вимагають неправомірну вигоду працівники поліції;

б) одержано повідомлення чи оперативну інформацію про підготовку до конкретного епізоду одержання неправомірної вигоди поліцейським або завершений епізод протиправного діяння;

в) факт кримінального правопорушення було встановлено в ході розслідування в іншому кримінальному провадженні.

При одержанні заяви про неправомірну вигоду слідчому необхідно роз'яснити заявникові зміст ч. 5 ст. 354 КК України, зокрема, що особа, яка добровільно заявила про кримінальне правопорушення та активно сприяла його розкриттю, звільняється від кримінальної відповідальності. Це дозволяє

не просто налагодити належний психологічний контакт і одержати повну інформацію про подію, а і стимулювати особу до співпраці у викритті отримувача неправомірної вигоди. Відразу після одержання заяви про факт кримінального правопорушення та її перевірки необхідно внести інформацію про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснити комплекс негласних і гласних слідчих (розшукових) дій, намагаючись використати фактор раптовості [209, с. 313-314]. Це ж стосується і повідомлень від службових осіб (наприклад, керівників підозрюваної службової особи), які можуть супроводжуватись наданням матеріалів службового розслідування, інших письмових документів (пояснень, доповідних записок, скарг громадян і т.п.).

У випадку, коли працівниками оперативно-розшукового підрозділу одержана інформація про підготовку або вчинення кримінального правопорушення з інших джерел, вони повинні перевірити її шляхом проведення оперативно-розшукових заходів та інших дій у межах своїх повноважень. Проте одержана у непроцесуальний спосіб інформація в подальшому не може бути використана в якості доказів у кримінальному провадженні, тому на початковому етапі розслідування необхідно буде проводити процесуальні дії, спрямовані на її підтвердження чи спростування.

Можливість використання фактору раптовості на початку кримінального провадження, а також конкретний комплекс необхідних дій залежать від слідчої ситуації, яка склалась (див. підрозділ 2.2).

Враховуючи вищевказане, вельми вагомою обставиною щодо специфіки початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є проблема дотримання вимог законності на цій стадії. Гострота цієї проблеми пояснюється тим, що після запровадження чинного КПК України значно змінились нормативні підходи до співвідношення методів оперативно-розшукової діяльності та процесуальних дій, зокрема, негласних слідчих (розшукових) дій.

Як підкреслив А.В. Холостенко: «потужним знаряддям у боротьбі зі злочинами у сфері одержання неправомірної вигоди виступають НС(Р)Д, застосування яких на стадії досудового розслідування названих кримінальних правопорушень є в багатьох випадках просто необхідним» [223, с. 442]. Проте у працівників правоохоронних органів досі не вистачає досвіду діяльності в нових умовах, а законодавчі акти мають суперечності та допускають можливість неоднозначного трактування. В результаті є чимало прикладів процесуальних порушень і помилок, які допускали слідчі та прокурори відразу після одержання інформації про кримінальне правопорушення.

Вітчизняні науковці відзначали типові слідчі помилки, які впливають на оцінку доказового значення результатів негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться на початку кримінального провадження. До їх числа відносяться відсутність належних процесуальних підстав (ухвали слідчого суді) для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, маніпуляції з попередньою кваліфікацією діяння при внесенні інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР, порушення правил фіксації результатів негласних слідчих (розшукових) дій і допущення дій, які мають ознаки провокації кримінального правопорушення з метою його викриття [4].

Здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції дозволив виділити найбільш типові проблемні аспекти.

Так, наприклад, в Сумській області розслідувався факт одержання у грудні 2015 року неправомірної вигоди старшим оперуповноваженим управління внутрішньої безпеки майором поліції за не притягнення до адміністративної відповідальності фізичної особи, яка здійснювала незаконний обмін валюти. Суд виправдав його, вказавши у вироку наступне: «Суд, аналізуючи повідомлення про виявлення кримінальне правопорушення, як підставу для внесення відомостей до ЄРДР, дійшов до висновку, що повідомлення заступника начальника УСБУ в Сумській області ОСОБА_9 зроблено за

результатами неіснуючої і неврегульованої законодавством України «оперативно-пошукової діяльності», за відсутністю пояснень, повідомлень ОСОБА_4, інших матеріалів перевірки, з яких мали б вбачатись ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 ч. 3 КК України. Ні повідомлення, ні рапорт взагалі не містять джерело інформації про противоправні дії ОСОБА_10. Внесена до ЄРДР інформація не містить конкретних даних про вчинення конкретного правопорушення (дата, час, місце вчинення, предмет правопорушення), джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а носить абстрактний характер, не містить фактичних даних про вже вчинене (виходячи з повідомлення) на момент внесення відомостей про противоправне діяння окремої особи, що є порушенням вимог п.п.3,4 ч.5 ст. 214 КПК України» [42].

Зазначений приклад підкреслює важливість дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України щодо початку досудового розслідування у частині повноти тих відомостей про кримінальне правопорушення, які вносяться до ЄРДР.

Інший приклад стосується попередньої кваліфікації кримінального правопорушення на момент внесення інформації до ЄРДР.

Під час розгляду кримінального провадження щодо начальника сектору кримінальної поліції Луцького районного відділення поліції Луцького відділу поліції ГУ НП у Волинській області про одержання неправомірної вигоди судом було підкреслено, що «на час звернення працівниками прокуратури до Апеляційного суду Волинської області відсутні були ймовірні дані що свідчили б про вчинення кримінального правопорушення, що відноситься до тяжких, а саме за ч. 3 ст. 368 КК України, а тому були порушені суттєві умови отримання попереднього дозволу суду на здійснення негласних слідчих дій, що передбачені ч.2 ст.246 КПК України»[44].

Науковцями звернуто увагу на те, що у випадках кваліфікації злочину за статтею про злочин невеликої тяжкості слідчий обмежений вибором негласних слідчих (розшукових) дій [212]. Також підкреслено складність точно визначити

кваліфікацію кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, як нетяжкого або тяжкого на початковому етапі розслідування [239, с. 89]. Разом з цим, у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції на початку досудового розслідування принципове значення щодо обрання засобів доказування має попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення. Це пояснюється тією обставиною, що згідно ч. 2 ст. 246 КПК України низка негласних слідчих (розшукових) дій може проводитись виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень. Але кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 368 КК України, відноситься до злочинів середньої тяжкості. Отже, якщо отримана інформація не містить даних про наявність кваліфікуючих ознак даного кримінального правопорушення, з метою її перевірки на початку розслідування не можна проводити такі негласні слідчі дії, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 1 ст. 264 КПК України), спостереження за особою, реччю або місцем (ст. 269 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) тощо.

У даному питанні в науковій літературі та судовій практиці вироблено підхід, згідно якого для визнання доказів, отриманих шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, необхідно оцінити обґрунтованість початку досудового розслідування саме за ознаками тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Якщо на момент внесення інформації до ЄРДР були достатні підстави для такої попередньої кваліфікації, то одержані фактичні дані можуть бути визнані допустимими доказами. Якщо таких достатніх підстав не існувало, то всі результати не будуть мати доказового значення [160, с. 160; 200, с. 99-100].

Ще одним вагомим аспектом, який стосується початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою в ситуації, коли є оперативна інформація про підготовку до злочину, виступає обрання слідчим та прокурором належних засобів перевірки правдивості такої інформації. Ця перевірка переважно здійснюється шляхом ознайомлення з документами, що надійшли від оперативного підрозділу (рапортом оперативного працівника та доданими до нього матеріалами), внесення інформації до ЄРДР виключно за наявності достатньої інформації про обставини кримінального правопорушення та організації комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на викриття підозрюваного. Тут важливо підкреслити, що згідно загальновизнаних критеріїв захисту прав людини та основоположних свобод, зокрема, визначених Європейським судом з прав людини, публічний інтерес з викриття злочинця не може виправдати використання доказів, отриманих в результаті провокації з боку правоохоронних органів, так як це піддало б обвинувачуваного ризику із самого початку бути позбавленим права на справедливий судовий розгляд (справа «Раманаускас проти Литви») [192].

У практиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими, на жаль, трапляються випадки, коли в оперативні працівники та/або їхні анонімні агенти вдаються до провокації з метою викриття правопорушника. Так, наприклад, у кримінальному провадженні за звинуваченням старшого інспектора з дорожнього нагляду сектору превенції Глухівського ВП ГУ НП в Сумській області в одержанні неправомірної вигоди за безперешкодне перевезення вантажу в якості надавача цієї вигоди виступала особа, залучена до конфіденційного співробітництва. При цьому агент після перевезення вантажу в межах здійснених негласних слідчих (розшукових) дій настирливо телефонував посереднику та самому підозрюваному з пропозицією віддати кошти, а коли вони не з'явилися на зустріч, перерахував кошти на картковий рахунок поліцейського. При розгляді цієї справи в суді було відзначено, що «при прийнятті заяви про вчинене

кримінальне правопорушення 05.07.2017 року заявник не попереджався про кримінальну відповідальність за завідоме неправдиве повідомлення про вчинення злочину, а так само не попереджався про кримінальну відповідальність за здійснення провокування на вчинення злочину, про що свідчать протокол про прийняття заяви про вчинення злочину від 05.07.2017 року та протокол огляду, помітки, вручення грошей та відбору зразків спеціальної обробки від 20.07.2017 року. ... в даному випадку правоохоронні органи не просто «приєдналися» до можливого здійснюваного злочину, не обмежили себе розслідуванням злочинної діяльності в пасивній манері, а спровокували таке» [40].

Таким чином, важливою умовою належного початку кримінального провадження за досліджуваною категорією злочинів є правильна фактична оцінка поданої заяви або повідомлення, належне роз'яснення наслідків подання завідомо неправдивої заяви та якісна організація перевірки одержаної інформації з метою недопущення провокації неправомірної вигоди.

Якщо факт прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції було виявлено в ході розслідування іншого злочину, то відповідна інформація також відразу повинна бути внесена до ЄРДР. Проте в даному випадку особливістю може бути наявність відомостей про обставини кримінального правопорушення у процесуальних документах, складених в первинному провадженні. У випадку виявлення ознак злочину шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою дотримання вимог ст. 257 КПК України використати отриману інформацію в новому провадженні можливо на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора. Ігнорування цієї вимоги призведе до визнання цих даних недопустимими доказами.

Наприклад, у кримінальному провадженні за звинуваченням двох поліцейських в отриманні неправомірної вигоди судом було відмовлено у задоволенні клопотання прокурора про дослідження результатів проведення негласних слідчих розшукових дій, а саме аудіо, та відеоконтролю за особами,

які проведені в межах іншого кримінального провадження, в тому числі і до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки, як зазначила прокурор, такі відомості були зібрані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів в іншому кримінальному провадженні. Натомість ухвала слідчого судді про надання дозволу на використання отриманої інформації у іншому кримінальному провадженні в якості доказів в цьому кримінальному провадженні, прокурором не надана, як зазначила прокурор в судовому засіданні, з відповідним клопотанням до слідчого судді прокурори не звертались [51]. Враховуючи цю обставину, відзначимо, що початок кримінального провадження в ситуації виявлення ознак прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції передбачає негайне внесення інформації до ЄРДР і проведення досудового розслідування в загальному порядку. Ті відомості, що отримані в первинному провадженні, можуть застосовуватись у доказуванні за умови дотримання вимог щодо надання дозволу на їх використання, встановлених КПК України.

Вищенаведений матеріал дає підстави для формування методичних рекомендацій щодо початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

1. Типовими джерелами інформації про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є заяви громадян, повідомлення чи оперативна інформація про підготовку або закінчений факт одержання неправомірної вигоди поліцейським, а в окремих випадках – інформація, отримана під час досудового розслідування в іншому кримінальному провадженні. Ці джерела визначають типові слідчі ситуації початку кримінального провадження.

2. Кожна заява чи повідомлення про неправомірну вигоду має бути перевірена з точки зору її достовірності. До початку досудового розслідування можливості такої перевірки є обмеженими лише здійсненням непроцесуальних дій, а отримані в ході цих дій відомості в майбутньому самі по собі не можуть

вважатись доказами у кримінальному провадженні. Тут основним завданням є підтвердження особистості заявника, правдивості викладу ним обставин події, джерел та сутності отриманої інформації з метою недопущення початку досудового розслідування за завідомо неправдивим повідомленням. Завдяки цьому вдається намітити напрями першочергових слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

3. Здійснення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій на початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції вимагає, з одного боку, забезпечення режиму конспірації для недопущення передчасного витoku інформації про виявлення кримінального правопорушення, а з іншого – чіткого дотримання законності та недопущення тактичних помилок і процесуальних порушень в умовах дій в обмежені часові рамки.

4. Перелік першочергових слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших дій та послідовність їх проведення визначається ситуацією, що склалась на даному етапі. Найбільш типовими діями, що проводяться з метою якісного початку досудового розслідування є: а) прийняття заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення із уважним вивченням обставин, які надає заявник; б) попередження його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про злочин; в) своєчасне та повне внесення інформації до ЄРДР з обґрунтованою попередньою кваліфікацією діяння за відповідною частиною ст. 368 КК України; г) планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на документування обставин прийняття неправомірної вигоди; д) організація тактичної операції щодо затримання учасників події на гарячому.

5. Найбільш типовими помилками та процесуальними порушеннями, які мають місце на початку досудового розслідування за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є: а) прийняття неправдивої заяви чи повідомлення про

кримінальне правопорушення, з якої не вбачається підстав щодо причетності певної особи до протиправних дій, і, відповідно, необґрунтований початок досудового розслідування; б) здійснення процесуальних дій раніше, ніж було внесено інформацію про кримінальне правопорушення до ЄРДР; в) необґрунтована попередня кваліфікація діяння як тяжкого чи особливо тяжкого злочину з метою можливості провести окремі негласні слідчі (розшукові) дії; г) допущення дій, які розцінюються як провокація злочину, з боку надавача неправомірної вигоди; д) ігнорування вимоги закону щодо звернення до слідчого судді за клопотанням прокурора для забезпечення можливості використати під час розслідування інформації, яка отримана в ході негласних слідчих (розшукових) дій, що проводились в іншому кримінальному провадженні. Недопущення таких помилок є запорукою успішного початку кримінального провадження за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень [207].

2.2 Висунення версій, планування та організація розслідування в типових слідчих ситуаціях на початковому етапі

Важливими категоріями, що використовуються при побудові окремої криміналістичної методики в частині формулювання рекомендацій щодо процесу розслідування кримінальних правопорушень, є криміналістичні версії, планування розслідування, слідчі ситуації, етапи і завдання розслідування. Тривале наукове дослідження вказаних понять, крім з'ясування їхньої сутності, дозволило визначити найбільш вдале сполучення відповідних положень у методиці розслідування.

В.Ю. Калугін вказує на важливість планування розслідування корупційних кримінальних правопорушень, підслідних Державному бюро розслідувань. На його думку, це зумовлено двома основними факторами: «По-перше, планування визначає ефективність розслідування, його цілеспрямованість, економію сил і засобів. По-друге в ході досудового розслідування зазначеної

категорії правопорушень пізнавальна і процесуальна діяльність слідчого протікає в умовах, коли не в повній мірі можливо встановити причинні зв'язки між діями та наслідками, сліди кримінального правопорушення, які, як правило, знищені або замасковані, відносини між речами і подіями постають нерідко в завуальованому вигляді, а сутність події у більшості випадків є латентною» [86, с. 341-342]. Зарубіжні дослідники особливо підкреслюють, що планування є першим кроком, який зумовлює ефективність розслідування корупційного злочину [1, с. 6].

Таким чином, діяльність слідчого відразу після одержання інформації про вчинення кримінального правопорушення буде ефективною тільки за умови своєчасного і належного планування, яке, у свою чергу, здійснюється з урахуванням необхідності перевірки висунених у справі версій.

У науковій літературі до цього часу є певні розбіжності в питаннях щодо сутності та змісту планування розслідування.

Зокрема, М.В. Салтевський визначає його як найбільш доцільну і цілеспрямовану діяльність, яка надає можливість швидко й ефективно організовувати збирання, дослідження та використання доказової інформації для розшуку і встановлення обвинуваченого й інших обставин, що підлягають встановленню [198, с. 100]. Таке визначення видається занадто загальним і таким, що не відбиває сутності поняття, адже планування розслідування (діяльності) не можна ототожнювати із самою діяльністю.

В.Ю. Шепітько вказує, що планування розслідування – це визначення шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню в кримінальній справі, визначення системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання [236, с. 168]. Такий підхід відображає змістовний бік планування.

Широку підтримку науковців одержала точка зору, відповідно до якої планування розглядається як складний розумовий процес, що полягає у визначенні завдань слідства, шляхів і способів їх вирішення у відповідності до

вимог закону [70, с. 3]. Тут разом зі змістом підкреслюється сутність планування.

Процес планування розслідування кримінального правопорушення проходить кілька етапів, тобто дій суб'єкта планування, що послідовно виконуються в ході його здійснення. Зокрема до етапів планування розслідування включають: оцінку вихідної інформації; висунення версій; визначення завдань розслідування, шляхів і способів їх вирішення; складання письмового плану та іншої документації; контроль виконання та корегування плану розслідування [22, с. 499; 24, с. 383; 249, с. 51].

Не всі з указаних етапів знайшли підтримку серед учених. Так, наприклад, Л.Я. Драпкін заперечив щодо такого етапу планування, як висунення версій. Він підкреслив, що планування являє собою директивну процедуру щодо майбутньої діяльності, а висунення версій має ретроспективний характер, тобто пояснення фактів, що відбулись у минулому [68, с. 71].

О.М. Литвинов і Р.Л. Степанюк вважають недоцільним виділення в якості окремого етапу планування складання письмового плану розслідування. Автори підкреслюють, що план є формою зовнішнього вираження процесу планування. Водночас планування як розумовий процес може і не знаходити зовнішнього відображення на якому-небудь носії інформації, а план може існувати у вигляді мисленого образу. Складання ж письмового плану, його уточнення, зміна, доповнення здійснюється протягом всього розслідування, тобто є зовнішнім вираженням будь-якого етапу планування [124, с. 103]. Наведена точка зору, на наш погляд, є занадто категоричною. Дійсно, з теоретичної точки зору планування певної діяльності може і не знаходити письмового вираження. Однак, стосовно планування саме процесу розслідування кримінального правопорушення навряд чи можна визнати правильним тільки мисленеве планування. Адже складність діяльності з провадження досудового розслідування, велика кількість завдань і необхідність їх вирішення у найбільш ефективний спосіб в оптимальні строки вимагають

обов'язкового письмового планування. У такому разі складання плану, його корегування є невід'ємною частиною планування.

Видається, що до змісту планування розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, на нашу думку, треба відносити такі етапи: 1) аналіз вихідної інформації; 2) визначення завдань розслідування (обставин, що підлягають з'ясуванню); 3) визначення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, що необхідно провести з метою вирішення вказаних завдань; 4) визначення строків виконання та виконавців; 5) складання письмового плану розслідування; 6) корегування плану розслідування на підставі результатів контролю виконання запланованих заходів і одержання нових даних у кримінальному провадженні.

Крім планування розслідування кримінального правопорушення в цілому, у багатьох випадках є потреба в плануванні окремих заходів. Зокрема, видається, що при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, обов'язковому письмовому плануванню підлягають: а) проведення тактичних операцій, пов'язаних із документуванням обставин події та затриманням її учасників на місці; б) допит підозрюваного, особливо в конфліктній ситуації, коли він дає неправдиві показання; в) одночасні допити кількох раніше допитаних осіб.

В основі планування розслідування знаходяться слідчі версії. Криміналістичне вчення про версії є досить ґрунтовно дослідженим. При цьому слідча (криміналістична) версія розглядається вченими як різновид гіпотези. Її визначають як обґрунтоване припущення про наявність і обставини розслідуваної події, дії конкретних осіб і наявність у цих діях складу певного злочину [106, с. 157]. В.О. Коновалова цілком слушно підкреслює, що версія складає основу планування розслідування [98, с. 169]. Водночас у криміналістичній методиці немає можливості наводити усі версії в кожному кримінальному провадженні, тому при формулюванні наукових рекомендацій

використовуються типові версії, які визначено Р.С. Белкіним як найбільш характерні для даної ситуації припущені пояснення окремих фактів або події в цілому [22, с. 489].

В.В. Степанов вказує, що планування розслідування у справах про хабарництво характеризується двома рисами: по-перше, планування практично можливо здійснювати безпосередньо після порушення кримінальної справи і, по-друге, воно відрізняється небагатим числом версій, що висувуються при розслідуванні [202, с. 28]. Це ствердження, на нашу думку, є не зовсім вірним. Для проваджень про неправомірну вигоду, порівняно з багатьма іншими, дійсно характерним є досить невелика кількість версій про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, оскільки вона завжди є відомою ще до початку розслідування. Водночас суттєві труднощі викликає встановлення інших обставин, що потребує висунення достатньо великої кількості версій про способи, обстановку, місце, час кримінального правопорушення тощо.

До методики розслідування неправомірної вигод, як правило, включають загальні (про характер події в цілому) та окремі (про певні її обставини) версії. Так, наприклад, до типових версій, що висувуються відразу після початку досудового розслідування про вказане кримінальне правопорушення відносять: «1) одержання і пропозиція або давання хабара дійсно мали місце; 2) мала місце провокація хабара або комерційного підкупу; 3) мала місце інша (незлочинна) подія (наприклад, був повернутий борг); 4) службова особа виконала юридично значущу дію, хабар не одержувала; має місце обмова» [105, с. 527]. Крім того, до такого переліку включають версії про те, що підкуп державного службовця, надання йому різного роду послуг здійснюються систематично, а також, що заявник помилково зрозумів слова і дії службової особи як вимагання хабара [5, с. 857]. Але за такого підходу має місце змішування загальних і окремих версій. Адже версії, що підкуп службової особи здійснюється систематично, а також, що заявник помилково зрозумів слова і дії службової особи як вимагання неправомірної вигоди, відносяться не до злочинної події в цілому, а до окремого її елемента – способу.

Я.Є. Мишков наводить такі типові загальні версії: а) передача хабара посадовій особі мала місце; б) передача хабара посадовій особі не мала місця, мала місце обмова посадової особи з метою її скомпрометувати й усунути із займаної посади; в) мала місце провокація хабара для усунення посадової особи як конкурента в тій чи іншій сфері (банківській системі, адміністративній, науковій тощо). Автор пропонує також систему окремих версій за елементами криміналістичної характеристики хабарництва, зокрема, про суб'єктів, способи, мотиви, місце, час, обстановку злочину, предмет хабара і типові сліди [142, с.84-87].

Серед типових версій, виділених Я.Є. Мишковим, не вказано можливої сумлінної омани заявника і не враховано досить суттєву обставину – чи мало місце одержання службовою особою певного блага, чи цього взагалі не було. Окремі ж версії наводяться автором без урахування завдань щодо правильної кваліфікації діянь і обставин, що підлягають встановленню. Це надає рекомендаціям занадто загального характеру і знижує їхню практичну значущість.

Н.Р. Палій пропонує визначає систему типових версій «на початковому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів: передача неправомірної вигоди посадовій особі мала місце; передача неправомірної вигоди посадовій особі не мала місця; мала місце обмова посадової особи з метою її скомпрометувати й усунути із займаної посади; мала місце пропозиція, обіцянка надати неправомірну вигоду чи провокація для усунення посадової особи як конкурента тощо» [157, с. 79].

У сучасній вітчизняній навчальній літературі з криміналістики пропонуються такі типові загальні версії: «одержання неправомірної вигоди дійсно мало місце; одержання неправомірної вигоди дійсно не мало місце: службовій особі дійсно передані матеріальні цінності, однак вони дані в борг чи передбачено їх повернення; службовою особою виконані певні дії в інтересах заявника, однак це не пов'язано з передачею їй матеріальних

цінностей; мала місце помилка давальника неправомірної вигоди; мала місце обмова службової особи; одержання неправомірної вигоди не було, але було вчинено інший злочин, наприклад, незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364-1 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) та ін.» [138, с. 269].

Вочевидь у вищенаведених випадках мова йде лише про загальні версії про характер події в цілому, хоча видається, що ними практична діяльність на початковому етапі розслідування неправомірної вигоди обмежуватись не повинна. Відповідно й методико-криміналістичні рекомендації за такого підходу матимуть занадто загальний характер.

На нашу думку, типові окремі версії у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, дійсно мають визначатись стосовно до наведених вище обставин. Загальні ж версії також необхідно висувати в будь-якій ситуації відразу після початку досудового розслідування.

Так, на початковому етапі розслідування типовими загальними версіями про характер події в цілому будуть:

а) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди мало місце за обставин, вказаних у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення;

б) мало місце правомірне одержання службовою особою органу поліції певного блага, яке заявники видали як неправомірну вигоду, помилившись або умисно обмовивши особу;

в) службова особа органу поліції взагалі не приймала (одержувала) блага, а мала місце провокація неправомірної вигоди співробітниками правоохоронного органу (СБУ, НАБУ тощо) та/ або їхніми негласними агентами для поліпшення показників роботи, через корупційні зв'язки з метою протидії законній службовій діяльності особи тощо;

г) службова особа органу поліції не приймала (одержувала) блага, а мала

місце її умисна обмова з боку заявника з метою помсти, уникнення (пом'якшення) власної відповідальності, протидії провадженню, здійснюваному у відношенні до нього (його співучасників), тощо;

д) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не було, а мало місце інше кримінальне правопорушення (шахрайство, вимагання), оскільки одержувач благ не є службовою особою, або службова особа була звільнена з посади до моменту одержання блага від його надавача, або виконання чи утримання від виконання дій в інтересах надавача не входило до кола її службових повноважень.

Швидка та якісна перевірка зазначених версій є необхідною умовою повного, всебічного та об'єктивного розслідування. Ігнорування їх на початковому етапі розслідування нерідко призводить до помилок у кваліфікації діянь, затягування розслідування, а у непоодиноких випадках і до незаконного притягнення осіб до кримінальної відповідальності, про що свідчать приклади їх виправдання в суді.

Необхідно звернути особливу увагу на необхідність висунення і перевірки версії стосовно правильної кваліфікації діянь, оскільки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди може бути вчинено тільки службовою особою з використанням наданої їй влади чи службового становища (ч. 1 ст. 368 КК України). Водночас нерідко громадяни передають неправомірну вигоду службовим особам, до повноважень яких не відноситься вирішення тих чи інших питань. У такому випадку дії одержувачів мають бути кваліфіковані за іншими статтями КК України, наприклад, як шахрайство.

Так, у кримінальному провадженні за обвинуваченням слідчого одного з відділень поліції в одержанні неправомірної вигоди від підозрюваного за звільнення від кримінальної відповідальності було складено обвинувальний висновок за ч. 3 ст. 368 КК України і направлено справу до суду. В ході судового розгляду було встановлено, що обвинувачений не мав повноважень приймати процесуальне рішення про закриття кримінального провадження або

про направлення до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Тобто, запевнюючи надавача неправомірної вигоди про закриття провадження, він вчиняв обман, усвідомлюючи як слідчий свою процесуальну неспроможність прийняти такі рішення, оскільки відповідно ст.286 КПК України вони приймаються судом. В силу свого правового статусу, слідчий не міг використати свої службові повноваження, щоб змусити прокурора прийняти рішення про направлення клопотання до суду [41]. Тому дії підсудного були кваліфіковані за ч. 1 ст. 190 КК України. Отже, під час досудового розслідування слідчим не було здійснено належних заходів щодо перевірки версії про правильну кваліфікацію діяння, зокрема, не досліджено коло обов'язків підозрюваного та належним чином не встановлено суб'єктивну сторону злочину.

Окремі версії у кримінальних провадженнях зазначеної категорії мають висуватись із метою пояснення певних обставин. Система таких версій може бути побудована за різними підставами, зокрема, за обставинами, що підлягають доказуванню, елементами складу кримінального правопорушення, його криміналістичної характеристики, іншими даними, що мають значення для кримінального провадження. На нашу думку, найбільш суттєвими є елементи предмета доказування, які в окремій криміналістичній методиці нерозривно пов'язані зі складом кримінального правопорушення. Так, наприклад, дані про подію кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України) є нічим іншим, як відомостями, що характеризують об'єктивну сторону та об'єкт посягання. Дані про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України) стосуються суб'єкта делікту тощо.

Таким чином, типові окремі версії у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, можуть бути наведені з урахуванням

елементів складу відповідного кримінального правопорушення (ст. 368 КК України), обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), а також зв'язку події з іншими злочинами.

Зокрема, при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, можна виділити такі типові окремі версії:

А. Щодо часу кримінального правопорушення:

- одержання неправомірної відбулось одномоментно;
- неправомірна вигода одержувалась частинами протягом певного періоду часу.

Б. Щодо місця кримінального правопорушення:

- неправомірну вигоду було одержано в певному місці (кабінеті, автомобілі, на вулиці, в кафе і т.ін.);
- неправомірну вигоду було одержано у декількох місцях (частинами, товарами або послугами з оформленням в одному місці і доставкою до іншого);
- пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди прийнято, а предмет неправомірної вигоди одержано дистанційно (за допомогою мобільного телефонного зв'язку, електронного листування, розрахункових банківських операцій);
- перебування учасників на місці події зафіксовано в документах (перепустки, журнали відвідувань тощо), технічних засобах (камери спостереження, дані геолокації засобів зв'язку і т.п.) та/або у пам'яті очевидців.

В. Щодо способу кримінального правопорушення:

- неправомірну вигоду було одержано безпосередньо службовою особою;
- неправомірну вигоду одержано посередником, а потім передано або не передано службовій особі;
- неправомірну вигоду одержано опосередковано (шляхом зарахування коштів на банківський рахунок, оплата послуг і т.п.), службова особа в подальшому розпоряджалась одержаними благами;

- до кінця умисел не було доведено з незалежних від волі суб'єкта причин (наприклад, через затримання одержувача до безпосереднього заволодіння предметом);

- мало місце прохання надати неправомірну вигоду чи її вимагання службовою особою: 1) усно при безпосередньому спілкуванні або за допомогою засобів зв'язку; 2) шляхом створення певних умов (складання і демонстрування документів); 3) поєднання вказаних дій;

- заявник видає слова і дії службової особи як вимагання неправомірної вигоди, хоча насправді мало місце її пропонування з боку надавача;

- мали місце неофіційні зустрічі службової особи з надавачом неправомірної вигоди, вони спілкувались телефоном, іншими засобами зв'язку під час підготовки до кримінального правопорушення;

- перемовини учасників кримінального правопорушення щодо умов одержання неправомірної вигоди зафіксовані за допомогою технічних засобів (з власної ініціативи надавача, в результаті негласних слідчих (розшукових) дій, що проводились в іншому кримінальному провадженні);

- службова особа одержувала неправомірну вигоду систематично.

Г. Щодо предмета кримінального правопорушення:

- предметом кримінального правопорушення були певні гроші, цінності, послуги;

- предмет кримінального правопорушення знаходиться у одержувача неправомірної вигоди, посередника, їхніх родичів, знайомих тощо;

- винні особи встигли позбутись предмета неправомірної вигоди до затримання (розміняти гроші, здійснити операції з обміну валюти, придбати певні цінності і т.п.);

- у зв'язку з підготовкою предмета кримінального правопорушення надавачом оформлювались певні документи (у зв'язку з контрольованою передачею, одержання в борг і т.п.);

- предмет неправомірної вигоди мав великий (особливо великий) розмір.

Д. Щодо суб'єкта кримінального правопорушення:

- підозрюваний одержав неправомірну вигоду одноосібно;
- мало місце одержання неправомірної вигоди групою осіб за попередньою змовою;
- були інші співучасники кримінального правопорушення (підбурювачі, пособники);
- надавач неправомірної вигоди та її одержувач раніше були/не були знайомі;
- мотиви одержання неправомірної вигоди корисливі;
- до повноважень службової особи входить вчинення чи невчинення дій в інтересах надавача неправомірної вигоди чи третьої особи;
- службова особа була звільнена з посади до вчинення злочину;
- службова особа займає відповідальне (особливо відповідальне) становище.

Е. Щодо наслідків кримінального правопорушення:

- одержання неправомірної вигоди було пов'язано з учиненням іншого кримінального правопорушення (службове підроблення, зловживання або перевищення службових повноважень та ін.);
- службова особа склала (підписала) певні документи для реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди або службова особа не здійснила дій, котрі зобов'язана була здійснити;
- внаслідок кримінального правопорушення було/не було заподіяно матеріальну шкоду державі або громадянам.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає підстави для особливого підкреслення необхідності ретельної перевірки всіх версій про причетність підозрюваного до інших кримінальних правопорушень.

Разом із версіями в основі планування розслідування знаходяться слідчі ситуації.

Ситуаційна обумовленість процесу розслідування в цілому і його планування зокрема загальновідома. У криміналістиці вченню про слідчі

ситуації присвячено солідну кількість наукових праць і сформовано окрему криміналістичну теорію [57].

На нашу думку, в процесі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції доцільно виділяти два етапи: початковий і наступний. В даному питанні ми приєднуємось до точки зору Г.В. Москаленко: «Можна зробити висновок про те, що весь процес розслідування з більшості кримінальних справ складається тільки з двох етапів – початкового та наступного» [144, с. 377].

Виділення інших етапів, що можна зустріти в підручниках з криміналістики, зокрема попереднього [102, с. 338] і заключного (завершального) [103, с. 350] є зайвим, оскільки попередній етап розслідування фактично являє собою перевірку заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення до внесення інформації в ЄРДР, що за чинним законодавством не може здійснюватись процесуальними засобами (окрім, огляду місця події в невідкладних випадках), а заключний не має криміналістичного значення, оскільки передбачає тільки складання процесуальних документів, виконання формальних вимог кримінального процесуального законодавства щодо закінчення розслідування.

Таким чином, планування розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції має здійснюватись у залежності від слідчої ситуації, що склалась на початковому або наступному етапі розслідування. Вона визначає тактичні завдання розслідування, які тісно пов'язані з предметом доказування.

Водночас при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, можна виділити тактичні завдання, що підлягають вирішенню незалежно від типової слідчої ситуації. До їх числа слід віднести:

- встановлення самого факту передавання певного предмета неправомірної вигоди службовій особі, чи був доведений злочинний задум до кінця;

- індивідуалізація цього предмета та встановлення грошового розміру неправомірної вигоди в національній валюті (якщо предметом кримінального правопорушення була іноземна валюта, матеріальні цінності або послуги);
- підтвердження службового статусу та повноважень підозрюваного;
- забезпечення збереження матеріальних слідів кримінального правопорушення та їх дослідження;
- перевірку інформації про причетність службової особи до інших кримінальних правопорушень;
- встановлення співучасників;
- перевірку даних про вимагання неправомірної вигоди;
- дослідження даних про особистість підозрюваного;
- встановлення умислу на вчинення кримінального правопорушення та мотиву одержання неправомірної вигоди (користь) та її пропозиції або давання (особисті законні чи незаконні інтереси);
- дослідження обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди чи третьої особи;
- встановлення наявності та розміру шкоди, заподіяної внаслідок прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди;
- забезпечення можливої конфіскації майна (при розслідуванні тяжкого чи особливо тяжкого злочину);
- встановлення обставин, що обтяжують і пом'якшують вину.

Зазначені завдання конкретизуються, постають у певній послідовності та можуть бути доповнені у залежності від типової слідчої ситуації.

Науковцями представлено різні підходи щодо типізації слідчих ситуацій у провадженнях про неправомірну вигоду. При цьому основними критеріями виступають інформаційні компоненти, тобто наявність і характер відомостей про основні обставини кримінального правопорушення на певний момент розслідування.

Так, наприклад, Є.Ю. Фролова виділила типові слідчі ситуації, характерні

для розслідування хабарництва у правоохоронних та судових органах, взявши за основу такі критерії класифікації: а) характер вихідної інформації про злочин (про злочин стало відомо із заяви громадянина, оперативних матеріалів, матеріалів ЗМІ або надійшла анонімна інформація); б) співвідношення часу одержання інформації про злочин і факту передавання винагороди службовій особі та виконання дій в інтересах хабародавця (одержана інформація про таке, що готується, передавання хабара за дії, що ще не були вчинені; одержана інформація про таке, що готується, передавання хабара за вже вчинені дії; корумпований співробітник затриманий «на гарячому»; інформація про вже передану винагороду надійшла після її передавання та виконання дій в інтересах хабародавця; інформація про численні факти підкупу одержана внаслідок тривалого спостереження, багатьох скарг і т.п.). Також вчена окремо виділила ситуацію, коли одержання хабара не було, а має місце обмова співробітника правоохоронного або судового органу [221, с. 93-111].

У наведеному переліку, на нашу думку, має місце певне змішування слідчих ситуацій, що складаються на різних етапах розслідування.

С. Олійник виокремив такі типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: «1) є заява від громадянина або організації про намір прийняти пропозицію, обіцянку або одержати неправомірну вигоду конкретною службовою особою; 2) є заява від громадянина або організації про прийняття чи систематичне прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за вчинення певних дій; 3) є інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів перевірок або ревізій на окремих підприємствах, організаціях; 4) є інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів оперативно-розшукової діяльності; 5) є показання обвинувачених, що вказують на вчинення конкретними особами іншого злочину, передбаченого ст. 368 Кримінального кодексу України» [151, с. 96]. З таким підходом погодитись ми не можемо з тієї причини, що в даному випадку занадто широко розуміється початковий етап розслідування. Очевидно, що

вищевказаний науковець взагалі не диференціює стадію початку досудового розслідування. Це не є безспірним. Наприклад, у методиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності О.В. Пчеліна зазначає доцільність виокремити три етапи: збір і перевірка первинної інформації про злочин, початковий, наступний [188, с. 169], що видається цілком слушним [209, с. 313].

Окремі слідчі ситуації, характерні для розслідування хабарництва, вчиненого співробітниками правоохоронних органів також розглядали В.М. Плахотіна [166] та О.В. Приходько [179].

У підходах науковців звертає на себе увагу змішування різних підстав для класифікації типових слідчих ситуацій. На нашу думку, в якості такого критерію слід обрати найбільш вагомий, що дозволить визначити безпосередньо специфіку алгоритмів розслідування. Таким критерієм за досліджуваною категорією кримінальних проваджень є інформаційний компонент, що стосується обставин розвитку протиправної події на момент початку досудового розслідування. Тому типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції мають передусім визначатись у залежності від того, наскільки повно на момент отримання інформації про кримінальне правопорушення вже було реалізовано злочинний умисел [209, с. 314].

За цим критерієм можна виокремити дві типові слідчі ситуації:

1) між учасниками кримінального правопорушення склались відносини щодо можливості надання неправомірної вигоди в майбутньому.

2) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди вже відбулося й інших епізодів учасниками кримінального правопорушення не планується.

У першій ситуації, яка є більш сприятливою для розслідування і поширеною в практиці, проводиться тактична операція щодо фіксації обставин підготовки та вчинення кримінального правопорушення із подальшим

затриманням учасників події на місці або через короткий проміжок часу після передавання предмета неправомірної вигоди. Для цього в першу чергу здійснюється допит заявника на предмет з'ясування обставин вимагання у нього неправомірної вигоди або обставин пропонування ним надати таку вигоду службовій особі органу поліції. Предмет такого допиту детально наведений у праці С.С. Чернявського [227, с. 225-226].

Щодо даної ситуації О.О. Пунда висловив думку про провідне значення оперативно-розшукових заходів, підкресливши, що «негласні слідчі (розшукові) дії не повинні і не можуть підмінити собою використання виправданих часом заходів оперативно-розшукових заходів ...» [185, с. 121-122]. Ця точка зору не може бути підтримана, враховуючи сучасний стан правового регулювання і практику протидії зазначеному виду кримінальних правопорушень за допомогою проведення саме негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Після допиту заявника на початковому етапі розслідування здійснюється планування та організації комплексу НСРД, спрямованих на контрольоване передавання предмета неправомірної вигоди.

У багатьох випадках доцільно запропонувати особі долучитись до викриття отримувача неправомірної вигоди. Таке залучення можливо здійснити на умовах конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України). Після цього необхідно організувати і провести НСРД, які є оптимальними у певній ситуації, виходячи з обставин події. Зокрема, може бути організовано спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та/або аудіо- відео контроль особи (ст. 260 КПК України), аудіо- відео контроль місця (ст. 270 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) для фіксації поведінки одержувача неправомірної вигоди та його контактів, розмов учасників події тощо. Також ефективним може бути проведення контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) у формі спеціального слідчого експерименту. Заявникові вручаються заздалегідь ідентифіковані (помічені) грошові кошти або інші

предмети неправомірної вигоди, які він передає одержувачу або посереднику під час особистої зустрічі чи поміщує в заздалегідь обумовлене місце.

Після проведення НСРД необхідно здійснити затримання підозрюваного на місці одержання неправомірної вигоди або через короткий проміжок часу після її одержання, та, залежно від обставин події, провести: огляд місця події, інших приміщень та ділянок місцевості, особистий обшук особи та її освідкування, обшук приміщення чи транспортного засобу, огляд предметів і документів. Далі проводяться допити підозрюваного та свідків на предмет з'ясування обставин злочинної події, одержується тимчасовий доступ, вилучаються, вивчаються і, за потреби, оглядаються документи, які визначають службовий статус і повноваження отримувача неправомірної вигоди, засвідчують обставини, пов'язані з реалізацією інтересу одержувача неправомірної вигоди, характеризують особу підозрюваного тощо. Такими документами можуть бути подання та накази про призначення поліцейського на посаду, його функціональні обов'язки, послужний список, матеріали атестацій працівника, службові характеристики, службова документація щодо порядку та місць несення служби, журнали обліку відвідувачів, складені протоколи чи інші матеріали (у т.ч. чорнові) щодо виявлених адміністративних правопорушень, дозвільна документація і т.п.

Відносно розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими особливе значення має доручення до кримінального провадження та вивчення матеріалів внутрішніх службових розслідувань, які проводились в органі поліції за виявленим фактом неправомірної вигоди. Ці матеріали можуть містити вагому інформацію як щодо безпосередньо обставин злочинної події, так і кола можливих свідків і співучасників, інших епізодів злочинної діяльності, особистісних характеристик підозрюваного тощо [209, с. 314-315].

Розглянемо алгоритм розслідування на початковому етапі у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або

одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції не конкретному прикладі.

У травні 2018 року до Управління СБУ в Чернігівській області звернувся громадянин із заявою про те, що працівники районного відділу поліції вимагають у нього надати неправомірну вигоду за закриття кримінального провадження і не притягнення його до кримінальної відповідальності. Відомості про кримінальне правопорушення були внесені до ЄРДР і розпочато досудове розслідування. Заявника за його згодою було залучено до конфіденційного співробітництва та до участі в негласній слідчій (розшуковій) дії у вигляді контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту із застосуванням заздалегідь ідентифікованих грошових коштів. Також було організовано та проведено такі негласні слідчі (розшукові) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж за відповідними абонентськими мобільними номерами, візуальне спостереження за особою з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження, аудіо-, відео- контролю особи. Грошові кошти, які планувалось передати як неправомірну вигоду, були оглянуті, індивідуалізовані в протоколі огляду та передані заявникові. В ході негласних слідчих (розшукових) дій за допомогою технічних засобів було зафіксовано факт передавання службовим особам органу поліції неправомірної вигоди та одержання від них взамін копії постанови про закриття кримінального провадження відносно надавача. Після цього учасників події було затримано безпосередньо після одержання неправомірної вигоди. Далі було проведено: огляд місця події; огляд вилучених грошових купюр; огляд автомобіля; огляди предметів (мобільних телефонів) і документів (блокноти, службові посвідчення, копії матеріалів кримінального провадження тощо); обшуки в службових кабінетах поліцейських, причетних до вчинення кримінального правопорушення; огляди службової документації щодо обставин реєстрації та розслідування предикатного злочину; огляд персонального комп'ютера та багатофункціонального пристрою, за допомогою яких було виготовлено

постанову про закриття кримінального провадження; заявнику пред'явлено до впізнання портфель, до якого було поміщено переданий в ході спеціального слідчого експерименту предмет неправомірної вигоди; допитано свідків. Таким чином було виконано всі необхідні слідчі (розшукові) дії на початковому етапі розслідування, а зібрані в ході них докази в подальшому судом було визнано належними та допустимими, що забезпечило успіх сторони обвинувачення в даному кримінальному провадженні [49].

У вищевказаному випадку поліцейські отримали неправомірну вигоду, не беручи помічені грошові купюри до рук, тому не було необхідності проводити їхнє освідування. Проте менш досвідчені одержувачі неправомірної вигоди нерідко приймають гроші «з рук до рук». В такому разі є можливість зібрати додаткові докази їхньої причетності до злочину. Так, наприклад, на початковому етапі розслідування одержання неправомірної начальника сектору реагування патрульної поліції одного з відділів поліції Тернопільської області було проведено освідування службової особи, під час якого зроблені змиви з долонь і пальців рук і виявлено нашарування спеціальної хімічної речовини [43].

Таким чином, загальний алгоритм дій у типовій слідчій ситуації, коли дії з передавання предмета неправомірної вигоди на момент початку розслідування ще не завершені в усіх випадках включає проведення комплексу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на фіксацію обставин надання неправомірної вигоди і затримання правопорушників безпосередньо під час або відразу після вчинення злочину.

У другій ситуації, коли факт передавання предмета неправомірної вигоди вже відбувся, розслідування є значно складнішим, оскільки втрачено можливість затримати злочинців на гарячому [209, с. 314].

Як підкреслює О.В. Приходько, успіх розслідування в такій слідчій ситуації суттєвим чином залежить від того, чи вдасться знайти предмет неправомірної вигоди та достатню кількість «непрямих» доказів причетності службової особи до його одержання [179, с. 73]. У першу чергу постають

тактичні завдання, спрямовані на виявлення та вилучення у одержувача предметів неправомірної вигоди, вивчення його майнового стану, ретельне вивчення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди шляхом здійснення певних дій службовою особою тощо [209, с. 314].

Алгоритм розслідування у даній ситуації може складатись із таких слідчих (розшукових) та інших дій: допит заявника і допити свідків; вилучення та вивчення службової документації, пов'язаної з реалізацією інтересу надавача неправомірної вигоди; вивчення документів, що визначають службовий статус і коло обов'язків запідозреної службової особи; обшуки за місцем роботи та проживання підозрюваного; допит підозрюваного; огляд вилучених предметів неправомірної вигоди; пред'явлення цих предметів для впізнання надавачу неправомірної вигоди та свідкам; одночасні допити кількох раніше допитаних осіб з метою усунення протиріч в їхніх показаннях тощо.

2.3 Типові слідчі ситуації й особливості подальшого етапу розслідування

За умови належного вирішення тактичних завдань початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органом поліції у слідчого в наявності, як правило, з'являється солідна доказова база у кримінальному провадженні. Проте за допомогою першочергових слідчих (розшукових) та інших дій збирається лише частина доказів, а обмежені часові рамки початкового етапу не завжди дають можливість ретельно підготувати та провести необхідні дії, тому ті фактичні дані, що були отримані, підлягають ретельній перевірці. Зазначене свідчить про важливість подальшого етапу, якість роботи на якому є запорукою успішного завершення досудового розслідування.

У науковій літературі представлено різні точки зору щодо розмежування початкового та подальшого (наступного) етапів в окремій криміналістичній методиці.

На думку деяких криміналістів, межею між початковим і подальшим етапом є процесуальне рішення слідчого. За часів КПК України 1960 року таким рішенням було пред'явлення особі обвинувачення, а за чинним КПК України – повідомлення про підозру. Наприклад, В.О. Малярєва відзначає, що «початковий етап розслідування починається з моменту внесення відомостей про подію до ЄРДР і закінчується винесенням письмового повідомлення про підозру, що робиться за наявності достатніх доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України)» [134, с. 87]. Тобто в основу розподілу етапів розслідування покладено одержаний в ході початкових слідчих (розшукових) дій та інших заходів результат. Але, на нашу думку, такий підхід не позбавлений суттєвих вад принаймні щодо методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

По-перше, за більшістю проваджень про досліджуваний різновид кримінального правопорушення службова особа, яка може бути причетною до його вчинення, відома ще до початку досудового розслідування. Тому момент повідомлення їй про підозру обирається переважно з тактичних міркувань із урахуванням вимог ч. ст. 276 КПК України. В одних випадках це пов'язано із затриманням місці вчинення злочину чи безпосередньо після його вчинення, в інших з обранням запобіжного заходу або наявності достатніх доказів. Тобто час повідомлення особі про підозру може значно відрізнятись у різних провадженнях. Найчастіше це здійснюється відразу після затримання «на гарячому», але може бути проведено і після досить тривалого підготовчого періоду, тобто виконання більшості слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Якщо обрати за критерій розмежування етапів розслідування виключно вказане процесуальне рішення, то в одних провадженнях початковий етап буде тривати кілька днів і завершуватись у день затримання підозрюваного, а в інших, навпаки, продовжуватись майже до завершення досудового розслідування.

По-друге, проведені на початковому етапі дії можуть мати різні результати. Одержаної інформації не в усіх випадках може бути достатньо для повідомлення особі про підозру.

По-третє, здійснене на початковому етапі повідомлення особі про підозру в одержанні неправомірної вигоди не завжди є достатньо обґрунтованим, і, як правило, не є остаточним. Існує чимало прикладів помилок як в оцінці слідчим і прокурором фактичних обставин, встановлених на початковому етапі розслідування, так і в кримінально-правовій кваліфікації вчиненого діяння.

Вищенаведені обставини, на нашу думку, свідчать про доцільність обрання іншого підходу до розмежування початкового й наступного етапів розслідування. Тому ми приєднуємось до позиції тих науковців, які визначають цю межу залежно від організаційно-тактичного компонента, а саме фактичного завершення початкових слідчих (розшукових) дій і слідчої ситуації, що склалась за результатами виконання тактичних завдань розслідування на початковому етапі.

Так, А. Мазур зазначає, що «саме вирішення завдань розслідування та слідча ситуація визначають межі етапів розслідування. Не потрібно «прив'язуватись» до певного процесуального рішення, як і до вирішення якогось одного завдання, оскільки це може позначитись на повноті та ефективності розслідування. Звісно, потрібно враховувати, що не завжди проведення всіх необхідних, на думку слідчого, дій приведе до вирішення поставлених перед розслідуванням завдань. Невирішення поставлених завдань може бути зумовлене і виникненням несприятливої слідчої ситуації. У цьому випадку не вирішені завдання підлягають «перенесенню» на подальший етап розслідування та вирішуються слідчим вже за допомогою ширшого арсеналу засобів і методів» [131, с. 439].

О.В. Пчеліна слушно відзначає: «Критерієм для поділу початкового та наступного етапів розслідування злочинів у цілому та злочинів у сфері службової діяльності зокрема обираємо напрям розслідування, котрий обумовлюється обсягом вирішення ситуаційно зумовлених тактичних завдань розслідування злочинів. Пояснюємо таку позицію тим, що багато злочинів, особливо у сфері службової діяльності, є очевидними. Тобто вихідна інформація містить відомості про ймовірних злочинців. Тому початковий етап

розслідування вирішує завдання, направлені не тільки і не виключно на встановлення особи злочинця, а й на збір достатньої доказової бази про причетність цієї особи до злочину (низки злочинів), про її злочинні зв'язки, встановлення обсягу її повноважень тощо» [188, с. 169].

Таким чином, подальший етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції розпочинається після завершення початкових слідчих (розшукових) дій та інших заходів, які проводились після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР з метою перевірки одержаної інформації та одержання доказів, передусім тих, що стосуються події кримінального правопорушення. Тобто основні тактичні завдання подальшого етапу пов'язані із перевіркою доказів, одержаних на початковому етапі розслідування стосовно події кримінального правопорушення, та збиранням нових доказів стосовно інших обставин, які підлягають доказуванню (винуватості підозрюваного, форми вини, мотивів, мети кримінального правопорушення тощо).

При цьому фактично в усіх випадках за даною категорією кримінальних проваджень на початковому етапі розслідування здійснюється повідомлення особі про підозру, отже, особа чи особи, які вчинили кримінальне правопорушення, відомі. Виходячи з цієї обставини, доцільно визначити типові слідчі ситуації даного етапу.

В.С. Давиденко запропонував виділяти дві типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування хабарництва: 1) слідча ситуація, що характеризується наявністю цілком певної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабара та осіб, причетних до вчинення злочину; 2) слідча ситуація, що характеризується відсутністю цілком певної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабара та осіб, причетних до злочину [63, с. 177]. Видається, що такий підхід є не зовсім вдалим, оскільки відсутність доказів щодо основних обставин кримінального правопорушення на даному етапі свідчить або про неякісне проведення розслідування на початковому етапі, або про відсутність події кримінального

правопорушення, невинуватість підозрюваного тощо. Тому типізація слідчих ситуацій саме таким чином в окремій криміналістичній методиці не несе належного змістовного навантаження.

У науковій літературі, присвяченій різним аспектам розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами правоохоронних органів, практично не досліджувалися типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування. Лише деякі напрацювання за даним напрямом здійснювались в аспекті недиференційованого залежно від етапів ситуаційного підходу.

Так, А.Н. Халіков вважає, що типові слідчі ситуації у справах про одержання хабарів службовими особами правоохоронних органів слід класифікувати за такими підставами: а) за характером показань обвинуваченого (конфліктні, безконфліктна); б) за інформаційним забезпеченням щодо фактів хабарництва (зібрано достатньо інформації за одним фактом хабарництва, кількома фактами або є оперативна інформація про інші хабарі); в) за наявністю інформації про кількість злочинців (один винний чи група); г) у залежності від суб'єкта протидії (її здійснює сам обвинувачений; його родичі та друзі; протидія з боку колег правоохоронного органу із застосуванням спеціальних методів) [222, с. 105-106]. У даному підході можемо побачити загальну класифікацію слідчих ситуацій, які мають місце на всіх етапах розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

На нашу думку, вищенаведена класифікація типових слідчих ситуацій є занадто деталізованою, тому хоч і має безпосередньо практичне спрямування щодо формування методико-криміналістичних рекомендацій, але потребує певного укрупнення шляхом обрання найбільш вагомих критеріїв. Це дозволить типізувати слідчі ситуації таким чином, щоби можна було обрати відповідні алгоритми розслідування як засоби вирішення тактичних завдань, що виникають у певній ситуації. Наприклад, за характером показань підозрюваного доцільніше вести мову про типові тактичні ситуації допиту, тоді як для всієї методики розслідування слід виділяти типові слідчі ситуації

залежно від загальної позиції сторони захисту щодо повідомленої підозри. Стосовно інформації про інші епізоди отримання неправомірної вигоди, то за кожним окремим епізодом має здійснюватись доказування за тими алгоритмами, що стосуються типових слідчих ситуацій щодо кожного з них. При цьому ситуації до епізодів можуть відрізнятись. Наприклад, за одним з них інформації достатньо і сторона захисту його визнає, а за іншим – навпаки.

Враховуючи вказане, за результатами аналізу наукової літератури і матеріалів кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції вважаємо, що типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування мають визначатись у залежності від позиції сторони захисту, обраної після завершення початкового етапу розслідування.

Так, за даною категорією кримінальних проваджень найбільш типовими слідчими ситуаціями є:

- 1) підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення та співпрацює зі слідством;
- 2) підозрюваний визнає свою вину частково (у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення);
- 3) підозрюваний не визнає своєї вини повністю і аргументує невинуватість.

Крім того, якщо у вчиненні кримінального правопорушення підозрюється кілька осіб, співучасники можуть обирати різну позицію щодо своєї причетності до нього. Наприклад, один учасник може визнавати вину повністю або частково, а інші – заперечувати.

Найбільш поширеними у слідчій практиці є два варіанта поведінки сторони захисту в ситуаціях невизнання вини повністю або частково, на даному етапі. Перший полягає у запереченні, що було вчинено саме діяння, передбачене ст. 368 КК України, або окремих кваліфікуючих ознак, особливо вчинення кримінального правопорушення групою осіб і поєднання одержання неправомірної вигоди з її вимаганням. З цією метою службові особи вдаються

до змови зі співучасниками з метою вигородити останніх, заперечують відомості, одержані у кримінальному провадженні щодо створення умов та здійснення вимагання неправомірної вигоди (перемовини, листування тощо), намагаються організувати звільнення одержувача з посади заднім числом, що, на їхню думку, має призвести до перекваліфікації діяння на шахрайство [177, с. 44]. Другий варіант включає повне заперечення винуватості у прийнятті обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди та своєї причетності до відповідної події. У такому разі сторона захисту наполягає на обмові підозрюваного та провокації кримінального правопорушення [209, с. 315].

У ситуації, коли підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення та співпрацює зі слідством, тактичні завдання розслідування спрямовані на збереження безконфліктності, збирання максимальної кількості доказів, перевірку версій щодо наявності співучасників та інших епізодів злочинної діяльності, одержання відомостей, що характеризують особу підозрюваного, тощо.

Алгоритм дій у даній ситуації включає: допити свідків, витребування документів, одержання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вилучення документів щодо службових повноважень особи, її діяльності, пов'язаної з реалізацією інтересів надавача неправомірної вигоди або третіх осіб, професійних і ділових якостей підозрюваного, витребування його характеристик з місця роботи та проживання, матеріалів службового розслідування, залучення судових експертів.

Якщо підозрюваний визнає свою вину частково (у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення), то він може заперечувати: 1) що мав можливість вчинити або не вчиняти дії в інтересах надавача чи третьої особи з використанням наданої влади чи службового становища (отже, вчинив інше кримінальне правопорушення, а не те, що передбачене ст. 368 КК України); 2) наявність попередньої змови групи осіб; 3) факт вимагання неправомірної вигоди.

У даній ситуації виникають тактичні завдання, спрямовані на перевірку аргументів сторони захисту та їх спростування. Зокрема, необхідно особливо ретельно з'ясувати коло службових обов'язків підозрюваного, вивчити документацію кадрового підрозділу органу поліції щодо зазначеної особи, дослідити службову документацію про поточну професійну діяльність підозрюваного, облікову та звітну документацію органу поліції, допитати в якості свідків керівників і підлеглих службової особи, провести судові експертизи щодо дослідження документів (підписів, записів, засобів друку), які склались у зв'язку з реалізацією інтересу надавача неправомірної вигоди або третіх осіб. Після цього доцільно провести додатковий допит підозрюваного із пред'явленням одержаних доказів і, за необхідності, одночасні допити зі свідками, які викривають хибність аргументів сторони захисту.

У ситуації, коли підозрюваний не визнає своєї вини повністю, і сторона захисту аргументує невинуватість, як правило, нею обирається два варіанти поведінки: 1) вказується на провокацію злочину з боку заявника та/або працівників правоохоронного органу, які викрили кримінальне правопорушення; 2) вказується на сумлінну оману заявника, який сприйняв за надання неправомірної вигоди виконання правомірних дій (сплату за сервісні послуги, благодійну допомогу третім особам і т.п.). Більш поширеним є перший варіант, зважаючи на те, що діяльність службових осіб органів поліції з отримання будь-яких коштів і винагород від фізичних і юридичних осіб досить жорстко контролюється в аспекті запобігання корупції.

Натомість обізнаність працівників поліції з формами і методами негласної роботи з виявлення злочинів, процесуальними правилами проведення досудового розслідування, у тому числі типовими труднощами та недоліками як законодавчого регулювання, так і правозастосовної практики, у деяких випадках надає їм підстави для сподівання спростувати низку зібраних доказів через допущені стороною обвинувачення помилки та порушення.

У цілому алгоритм дій в даній слідчій ситуації подальшого етапу розслідування включає проведення низки слідчих (розшукових) дій, метою

яких є перевірка аргументів сторони захисту, негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення фактів активної протиправної протидії розслідуванню, судових експертиз відносно окремих матеріалів, отриманих в ході негласних слідчих (розшукових) дій і наданих заявником, а також слідчого експерименту, одночасних допитів раніше допитаних осіб.

Найчастіше на подальшому етапі розслідування прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції проводяться одночасні допити кількох раніше допитаних осіб із метою усунення протиріч в їхніх показаннях, обшуки, пред'явлення для впізнання осіб та/або предметів, а також заходи, спрямовані на перевірку аргументів сторони захисту щодо невинуватості підозрюваного, залучаються судові експерти. При цьому серед експертних досліджень найбільш поширеними є експертиза спеціальних хімічних речовин та експертиза відеозвукозапису. Рідше виникає необхідність провести почеркознавчу експертизу, технічну експертизу документів, експертизу комп'ютерної техніки та програмних продуктів, телекомунікаційних засобів, дактилоскопічне або молекулярно-генетичне дослідження. Так, наприклад, судова експертиза спеціальних хімічних речовин має призначатись, коли в ході викриття учасників злочину було застосовано заздалегідь ідентифіковані (помічені) предмети. Експертиза відеозвукозапису проводиться у випадку, коли є потреба дослідити надані заявником аудіо- або відеозаписи розмов зі службовими особами органів поліції, пов'язаних із вимаганням, створенням умов або прийняттям обіцянки, пропозиції або одержанням неправомірної вигоди. Почеркознавчі та технічні дослідження документів застосовуються, якщо виникає потреба провести експертизу рукописних або друкованих документів, складених/підписаних службовою особою під час перемовин про умови надання неправомірної вигоди (записки), виконання службових функцій (протоколи, постанови), у т.ч. в інтересах надавача неправомірної вигоди. Крім того, в окремих провадженнях може виникнути потреба у проведенні ідентифікаційних досліджень з метою встановлення наявності та індивідуальної належності

слідів особи на предметі злочину. Сліди пальців рук досліджуються шляхом дактилоскопічної експертизи, а сліди біологічного походження (людські клітини) – молекулярно-генетичної експертизи [209, с. 316].

Особливо важливим завданням подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є перевірка та оцінка доказів, зібраних на початковому етапі. Це пояснюється передусім специфічністю форм і методів виявлення даного виду кримінального правопорушення та наявністю у суб'єктів кримінального правопорушення знань і досвіду щодо застосування цих методів. Зокрема, мають місце значні труднощі у збиранні доказів відносно поліцейських шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій і подальшого використання одержаних результатів у доказуванні.

Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень, що були розглянуті судами України протягом 2017-2019 років, щодо працівників поліції за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України, надав можливість виявити окремі проблеми організаційного і тактичного характеру, які призводили до труднощів, помилок і недоліків під час розслідування у різних слідчих ситуаціях. При цьому найбільш поширеними є помилки та порушення вимог чинного законодавства під час організації та проведення НСРД, оформлення їх результатів і ознайомлення з ними сторони захисту.

Так, за даною категорією кримінальних проваджень суди визнають недопустимими результати НСРД переважно у випадках, коли: 1) є неузгодженість між дозволом на проведення НСРД і змістом і результатами фактично проведених заходів відносно певних осіб; 2) мали місце істотні порушення під час проведення та оформлення результатів НСРД; 3) слідчий або прокурор не надали стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування під час відкриття матеріалів кримінального провадження у частині проведених слідчих (розшукових) дій, у т.ч. не тільки до відповідних

протоколів і додатків, а і до документів, що були підставою для проведення таких дій (клопотання, постанови, доручення, ухвали) [209, с. 315].

Хоча частина таких порушень має місце на ще на початковому етапі досудового розслідування, проте подальший етап у більшості випадків є вирішальним стосовно визначення доказового значення отриманих фактичних даних, їхньої перевірки та оцінки. Тому ці типові проблемні аспекти підлягають більш детальному розгляду.

Проблема неузгодженості між дозволом на здійснення НСРД і змістом фактично проведених заходів полягає пов'язана із недостатністю досвіду у детективів, слідчих, прокурорів і оперативних працівників щодо організації та проведення НСРД.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо одержання неправомірної вигоди старшим інспектором з дорожнього нагляду сектору превенції одного з відділів поліції було одержано дозвіл на проведення прийняте рішення провести спеціальний слідчий експеримент у формі імітування обстановки злочину шляхом виготовлення несправжніх (імітаційних засобів), які імітують грошові кошти в сумі 180 доларів США та 20 доларів США, їх огляду, копіювання, помітки спеціальними хімічними засобами та вручення їх заявникові для подальшої передачі поліцейському через посередника під контролем правоохоронних органів. Судом у вирoku було відзначено, що в даному випадку, проводячи негласну слідчу дію у виді контролю за вчиненням злочину у відношенні підсудного, правоохоронні органи діяли не у межах та у спосіб, передбачених Законом, оскільки ними були проведені абсолютно інші слідчі дії, ніж про це було зазначено в постанові прокурора, дозвіл на проведення яких їм не надавався. Не може спеціальний слідчий експеримент проводитись у формі імітування обстановки злочину, бо вони по своїй суті є окремими і різними формами контролю за вчиненням злочину [40]. Тобто, плануючи проведення негласних слідчих (розшукових) дій слід ретельно поставитись до того, які саме з них мають бути проведені у відповідній

слідчій ситуації. Не можна виходити за межі тих заходів, на проведення яких було надано дозвіл у встановленому законом порядку.

Другий проблемний аспект полягає у правильній процесуальній та криміналістичній оцінці результатів проведених негласних слідчих (розшукових) дій. На жаль, досить поширеними є приклади порушень, допущених при оформленні відповідних протоколів, що унеможлиблює використання фактичних даних як доказів.

Наприклад, у кримінальному провадженні про одержання неправомірної вигоди патрульним поліцейським були визнані недопустимими та неналежними протоколи негласних слідчих (розшукових) дій з наступних причин: світлокопії грошових купюр, які були зроблені під час вручення їх особі, не були вказані як додатки до протоколу; у протоколі про результати фото- та відеоконтролю за особою невірно вказано прізвище судді, який надав дозвіл; на відеозаписах частково відсутній звук; частина відомостей було отримано при проведенні оперативно-розшукових заходів у межах іншого кримінального провадження; значна кількість матеріалів містила інформацію, що не мала відношення до предмета доказування [51]. З метою недопущення таких прогалин на подальшому етапі розслідування до його завершення слідчому необхідно ретельно вивчити всі раніше зібрані матеріали на предмет їх допустимості та належності.

За нашими даними, найбільш поширеною помилкою, якої припускаються слідчі на подальшому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, є порушення вимог 290 КПК України щодо відкриття матеріалів іншій стороні у частині відкриття матеріалів щодо негласних слідчих (розшукових) дій. Результатом цього є визнання недопустимими доказами всіх фактичних даних, одержаних під час їх проведення.

Згідно ст. 290 КПК України слідчий або прокурор у встановленому порядку зобов'язані надати стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування. Це стосується в тому числі і матеріалів негласних слідчих

(розшукових) дій. Оскільки ці матеріали на стадії розслідування є засекреченими, то для виконання вказаних вимог закону їх необхідно своєчасно розсекретити.

Відповідно до п. 5.9 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: «Після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності МНІ щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів після проведення таких дій, у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України» [84]. У свою чергу згідно п. 5.30 вищевказаної інструкції: «До розсекречених матеріалів доступ надається разом з іншими матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України» [84].

Водночас у практиці ці вимоги дотримуються не завжди і є чимало прикладів порушення встановленого п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК України права підозрюваного ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів [113] саме через відмову надати матеріали стосовно негласних слідчих (розшукових) дій.

Наприклад, у кримінальному провадженні за звинуваченням старшого інспектора районного відділу поліції в одержанні неправомірної вигоди судом було зазначено: «... докази слід визнати недопустимими, оскільки, матеріали, які були правовою підставою проведення таких дій, а саме: витяг з кримінального провадження № 42016210000000030 від 12 квітня 2016 року, згідно якого 12 квітня 2016 року за заявою ХХХ (код) внесена до ЄРДР правова кваліфікація ч. 3 ст. 368 КК України з фабулою: службові особи ГУНП в Тернопільській області вимагають в особи «Х» неправомірну вигоду за не притягнення його до адміністративної відповідальності та вчинення інших дій,

які входять в їх компетенцію; клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії – аудіо-відеоконтролю особи від 12 квітня 2016 року; ухвала про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) із застосуванням технічних засобів від 12 квітня 2016 року, винесена слідчим суддею апеляційного суду Тернопільської області; постанова про проведення контролю за вчиненням злочину від 12 квітня 2016 року, винесена прокурором відділу процесуального керівництва у кримінальних провадженнях слідчих прокуратури Тернопільської області, не були надані стороні захисту під час відкриття матеріалів кримінального провадження, хоча були у їх розпорядженні на той час» [50].

Правову позицію щодо порядку відкриття матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороною обвинувачення висловлено у Постанові Верховного Суду України від 16 березня 2017 року № 5-364 кс16, яка заснована на критеріях Європейського Суду з прав людини, визначених у рішеннях у справах «Джасперс проти Сполученого Королівства» від 16 лютого 2000 року [3] і «Едварс і Льюїс проти Сполученого Королівства» від 27 жовтня 2004 року [2]. На застосування цієї позиції судами зазначено, що «невідкриття матеріалів сторонами в порядку цієї статті є окремою підставою для визнання таких матеріалів недопустимими як докази. Водночас відкриттю, окрім протоколів, у яких зафіксовано хід та результати проведення певних дій, в обов'язковому порядку підлягають і матеріали, які є правовою підставою проведення таких дій (ухвали, постанови, клопотання), що забезпечить можливість перевірки стороною захисту та судом допустимості результатів таких дій як доказів» [172].

Зазначений правовий висновок був підкріплений Великою Палатою Верховного Суду України у постанові від 16 січня 2019 року в справі № 751/7557/15-к, яка зазначила: «Що стосується процесуальних документів, які мають гриф секретності, то за змістом статей 85, 92, 290 КПК прокурор – процесуальний керівник зобов'язаний під час досудового розслідування заздалегідь ініціювати процедуру їх розсекречення одночасно с результатами

НСРД і забезпечити відкриття цих документів на етапі закінчення досудового розслідування» [171, п. 60].

Таким чином, на подальшому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, доцільно вжити заходів щодо розсекречування матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, а також документів, що стали підставами для їх проведення, з метою забезпечення ознайомлення з ними сторони захисту.

Висновки до розділу 2

1. З урахуванням сучасного стану нормативно-правового регулювання питань початку досудового розслідування потребує вдосконалення така складова окремої методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, як рекомендації щодо початку кримінального провадження та здійснення досудового розслідування на початковому етапі. У цій частині слід представляти не тільки і не стільки положення про перевірочні дії до внесення інформації до ЄРДР, як комплекс взаємопов'язаних рекомендацій, спрямованих на здійснення початкових дій відразу після одержання заяви, повідомлення чи іншої інформації про кримінальне правопорушення.

2. Одним із перших завдань, яке постає перед правоохоронним органом на початку досудового розслідування, є виявлення ознак прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. У його вирішенні основне значення мають результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Їхній перелік і послідовність визначаються слідчою ситуацією, типовими з яких є наступні: а) до правоохоронного органу (прокуратури, СБУ, ДБР, НАБУ) звернулась особа (особи), від якої вимагають неправомірну вигоду працівники поліції; б) одержано повідомлення чи оперативну інформацію про підготовку до конкретного епізоду одержання неправомірної вигоди поліцейським або

завершений епізод протиправного діяння; в) факт кримінального правопорушення було встановлено в ході розслідування в іншому кримінальному провадженні.

3. Вагомою обставиною щодо специфіки початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є проблема дотримання вимог законності на цій стадії. Це зумовлено новаторськими підходами законодавця щодо нормативного регулювання методів оперативно-розшукової діяльності та процесуальних дій, зокрема, негласних слідчих (розшукових) дій, їх співвідношення. Запобігання проблем із формуванням доказової бази на початку кримінального провадження можливе за умови виконання рекомендацій щодо забезпечення: а) повноти відомостей про кримінальне правопорушення, які вносяться до ЄРДР; б) обґрунтованої попередньої кримінально-правової кваліфікації діяння; в) недопущення провокації злочину з метою його викриття; г) дотримання процесуального порядку одержання дозволу на використання інформації, отриманої в іншому кримінальному провадженні (за потреби).

4. Типовими загальними версіями у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є наступні: а) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди мало місце за обставин, вказаних у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення; б) мало місце правомірне одержання службовою особою певного блага, яке заявники видали за неправомірну вигоду, помилившись або умисно обмовивши поліцейського; в) службова особа органу поліції взагалі не приймала (одержувала) блага, а мала місце провокація неправомірної вигоди; г) службова особа органу поліції не приймала (одержувала) блага, а мала місце її умисна обмова з боку заявника з метою помсти, уникнення (пом'якшення) власної відповідальності тощо; д) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не було, а мало місце інше кримінальне правопорушення

(шахрайство, вимагання). Окремі версії стосуються часу, місця, способу, предмета, суб'єкта та наслідків кримінального правопорушення.

5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції мають визначатись у залежності від того, наскільки повно на момент отримання інформації про кримінальне правопорушення було реалізовано злочинний умисел. За цим критерієм виокремлено дві типові слідчі ситуації: а) між учасниками кримінального правопорушення склались відносини щодо можливості надання неправомірної вигоди в майбутньому; б) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди вже відбулося й інших епізодів учасниками кримінального правопорушення не планується. Для кожної ситуації притаманним є певний алгоритм розслідування.

6. Типізацію слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції доцільно здійснити залежно від позиції, яку займає сторона захисту після завершення початкового етапу розслідування: а) підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення та співпрацює зі слідством; б) підозрюваний визнає свою вину частково (у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення); в) підозрюваний не визнає своєї вини повністю і аргументує невинуватість. Специфіка кожної ситуації зумовлює тактичні завдання розслідування і відповідні прийоми, методи та засоби їх вирішення.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ І ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

3.1 Тактичні операції

Ефективними засобами вирішення тактичних завдань початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими є тактичні операції. Це пояснюється складністю виявлення протиправної діяльності та її викриття за допомогою передбачених кримінальним процесуальним законом засобів. Тому в більшості випадків зібрати докази підготовки та вчинення даного кримінального правопорушення тільки шляхом відокремленого проведення однієї або кількох слідчих (розшукових) дій неможливо. Необхідно організовувати комплекс взаємопов'язаних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій й організаційних заходів. Тільки узгоджене їх проведення за єдиним планом може дати належний ефект.

І.О. Хомич зауважує, що «продумана, добре організована і матеріально-технічно забезпечена тактична операція дозволяє в значно коротший строк і з меншими витратами забезпечити вирішення завдань кримінального судочинства» [224, с. 335]. З цим варто цілком погодитись.

Не дивлячись на те, що в науковій літературі запропоновано чимало визначень тактичної операції, більшість дослідників погоджуються, що вона є комплексом (сукупністю, поєднанням) слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій, організаційних та інших заходів, які проводяться з метою вирішення певного тактичного завдання, що виникає під час досудового розслідування. Розбіжності ж стосуються певних аспектів цього поняття.

Деякі автори замість тактичної операції використовують поняття «тактична комбінація [20, с. 139, 145]. Але такий підхід не дозволяє чітко виокремлювати комбінації, що проводяться в межах окремої слідчої дії, та

комбінації, характерні для всього процесу розслідування. Тому термін «тактична операція», на нашу думку, є більш прийнятним.

Науковцями неодноразово здійснювались спроби визначити тактичну операцію стосовно до окремих методик розслідування. Наприклад, у контексті методики розслідування злочинів організованих груп її визначають В.М. Варцаба [36, с. 135], М.В. Проценко [184, с. 106]. На нашу думку, спроби надати власні визначення тактичної операції в окремих методиках розслідування не можуть бути вдалими, оскільки ця категорія є загальною для будь-якої методики розслідування. Як вірно відзначено В.М. Шевчуком, тактична операція є системним утворенням і засобом оптимізації процесу досудового розслідування [234-235]. Водночас в окремих криміналістичних методиках щодо тих видів і груп кримінальних правопорушень, розслідування яких відрізняється складністю, доцільно виділяти типові для цієї категорії кримінальних проваджень тактичні операції. До числа таких методик відноситься і методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

В.М. Шевчук на підставі критичного аналізу напрацювань різних науковців з питань поняття тактичної операції визначив її як «криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою зумовлену слідчою ситуацією систему слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, превентивних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання, розв'язання якого в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим» [232, с. 33]. З таким визначенням можна погодитись, уточнивши, що в реаліях сьогодення на зміну оперативно-розшуковим заходам у кримінальному судочинстві прийшли негласні слідчі (розшукові) дії. Отже, зараз саме вони виступають основними процесуальними способами збирання доказів із застосуванням негласних методів у процесі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

В окремих методиках, зокрема методиці розслідування неправомірної вигоди, розробляють типові тактичні операції шляхом деталізації рекомендацій загального характеру, сформованих у теоретичних концепціях загального характеру.

Практично всі дослідники проблем розслідування одержання неправомірної вигоди у першу чергу розглядають тактичну операцію «Затримання», яка є важливою і специфічною, але не єдиною, що доцільно проводити.

Так, щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності загальний перелік тактичних операцій сформовано О.В. Пчеліною, котра виокремила наступні: «Встановлення статусу суб'єкта злочину», «Виявлення епізодів», «Встановлення очевидців», «Пошук і збереження документів», «Встановлення співучасників», «Встановлення корумпованих зв'язків», «Подолання протидії», «Пошук майна», «Розшук злочинця», «Затримання злочинця» [189, с. 290; 186]. На думку, Я.Є. Мишкова, характерними для розслідування хабарництва є тактичні операції «Затримання», «Документ», «Група» та «Пошук» [142, с. 122-124]. М.В. Лямін виділив й охарактеризував дві тактичні операції, характерні для розслідування хабарництва у правоохоронних органах: а) затримання «на гарячому», б) викриття учасників хабарництва [128, с. 141-195]. О.В. Приходько виділяє такі тактичні операції щодо розслідування хабарництва у сфері правоохоронної діяльності: а) «Затримання»; б) «Предмет хабара»; в) «Інтерес хабародавця»; г) «Статус суб'єкта злочину»; д) «Співучасники»; е) «Серія»; ж) «Матеріальна шкода»; з) «Умови хабарництва»; и) «Пошук злочинця»; к) «Захист від зовнішнього впливу на слідство»; л) «Нейтралізація ненасильницького тиску на свідків (потерпілих)»; м) «Захист свідка»; н) «Документ» [178]. В.В. Юсупов поряд із операцією щодо затримання одержувача неправомірної вигоди виокремив тактичні операції «Груповий обшук», «Збирання інформації про злочин», «Захист», «Подолання протидії розслідуванню» [248, с. 75].

Рекомендації щодо зазначених та інших тактичних операцій можуть бути удосконалені та деталізовані стосовно до розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції з урахуванням особливостей виділеного різновиду кримінальних правопорушень. Крім того, важливо врахувати, що за чинним КПК України до процесуальних способів збирання доказів віднесено негласні слідчі (розшукові) дії, які сьогодні є важливими складовими тактичних операцій.

У сучасний період тактичні операції, характері для процесу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, досліджував С.В. Олійник, який виокремив й охарактеризував такі з них: «Затримання на гарячому», «Розшук злочинця» та «Викриття учасників прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» [150, с. 154-166].

Науковці у галузі теорії ОРД розробляють рекомендації з проведення оперативних комбінацій у зв'язку з розслідуванням прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, зокрема, комбінації щодо затримання злочинця [26, с. 7-9]. Проте ми вважаємо, що в сучасних реаліях доцільніше вести мову саме про тактичні операції, які включають в свою структуру як гласні, так і негласні слідчі (розшукові) дії.

Серед таких операцій, безумовно, найбільш типовою є та, що спрямована на викриття одержувача неправомірної вигоди, документування його причетності до кримінального правопорушення та затримання відразу після одержання предмету неправомірної вигоди. Це пояснюється тим, що, як указує С.С. Базір, підготовка та реалізація фіксації самого «факту» отримання неправомірної вигоди є першим і головним чинником, який має значення для всього подальшого розслідування [15, с. 228].

У зв'язку з цим цікавим видається підхід Д.О. Шумейка, котрий врахував провідну роль негласних слідчих (розшукових) дій у структурі тактичних операцій за вказаною категорією кримінальних правопорушень і на цій підставі розробив рекомендації з тактичної операції «Документування прийняття

пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» [242, с. 107-110]. На нашу думку, саме таким чином реалізується взаємний зв'язок між криміналістичним розумінням тактичної операції та тактичною комбінацією як категорією оперативно-розшукової діяльності.

З вищевказаного можна побачити, що усі дослідники підкреслюють важливість тактичної операції, спрямованої на документування обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Але підходи щодо її назви і змісту відрізняються, адже до набрання чинності КПК України 2012 року у криміналістичних методиках йшлося про тактичну операцію «Затримання» або «Затримання «на гарячому», а у працях в галузі ОРД про оперативну комбінацію щодо документування обставин злочину. В останні роки у зв'язку зі змінами в кримінальному процесуальному законодавстві має місце інтеграція вищевказаних засобів і прийомів розслідування. Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі зумовило необхідність розроблення тактичної операції, яка об'єднує гласні та негласні методи, що використовуються для викриття одержувачів неправомірної вигоди.

Я.Є. Мишков включив до складу тактичної операції «Затримання» такі заходи як встановлення місця перебування підозрюваної особи оперативним шляхом, безпосередньо затримання «на гарячому» або без такого, допити підозрюваного і свідків, обшук (приміщення й особистий) [142, с. 122]. Видається, що сьогодні указаний зміст тактичної операції вже не відповідає потребам практичної діяльності, адже побудований на базі раніше діючого кримінального процесуального законодавства та застарілих підходів до правозастосовної практики.

У зв'язку з цим відзначимо, що в сучасних реаліях затримання підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди вже не є першим і найбільш складним комплексом процесуальних дій. Доцільніше вести мову про тактичну операцію «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», яка об'єднує процесуальні дії та

організаційні заходи, спрямовані на вирішення найбільш вагомого тактичного завдання початкового етапу розслідування, а саме встановлення події кримінального правопорушення. Завершальний етап цієї тактичної операції найчастіше включає затримання одержувача неправомірної вигоди на місці події.

Зазначена тактична операція є досить складною. Її зміст, трудомісткість в організації та проведенні, тривалість залежать від обставин конкретної події. Проте можна визначити її загальний зміст та окремі специфічні риси, зважаючи на результати вивчення матеріалів слідчої та судової практики у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Організація даної тактичної операції здійснюється відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань у ситуації, коли пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди (її частини) ще не було прийнято та/або предмет неправомірної вигоди ще не було передано. На перший план на початку розслідування в даному випадку виходять негласні слідчі (розшукові) дії, з яких починається реалізація тактичної операції.

Арсенал негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть бути використані, залежить від попередньої кваліфікації діяння. Це зумовлено вимогою ч. 2 ст. 246 КПК України, яка надає можливість провести найбільш ефективні негласні слідчі дії лише у провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. До їх числа відносяться кримінальні правопорушення передбачені ч. 2, 3 і 4 ст. 368 КК України. Отже, якщо отримана інформація про неправомірну вигоду без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 368 КК України), проводити негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (ч.1), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК України не можна. В противному випадку в подальшому всі отримані шляхом негласних слідчих дій і похідні від них докази будуть визнані недопустимими.

Якщо досудове розслідування розпочато за ознаками ч. 2-4 ст. 368 КК України, тактична операція «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди» включає в себе комплекс негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на приховану фіксацію перемовин учасників події та безпосередньо самого факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання предмета неправомірної вигоди. Узгоджено та послідовно з цими заходами також проводяться гласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з фіксацією обставин перебігу кримінального правопорушення.

Як відзначено науковцями: «Особливе місце в розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди належить спеціальному слідчому експерименту за фактом передачі предмета неправомірної вигоди з подальшим затриманням підозрюваного. При цьому практична цінність такої негласної слідчої (розшукової) дії визначена змістом зафіксованих розмов, під час яких виявляють наміри службової особи. Проведення спеціального слідчого експерименту за фактом передавання предмета неправомірної вигоди з подальшим затриманням підозрюваного, документування таких дій має вагоме значення для доказування в кримінальному провадженні» [116, с. 185; 14, с. 249]. Отже, спеціальний слідчий експеримент є ключовою негласною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться в межах тактичної операції щодо документування процесу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Зазначена операція організовується відразу після допиту особи, яка повідомила про кримінальне правопорушення, вказавши, що подія ще не завершена. До складу тактичної операції входять:

- 1) залучення до конфіденційного співробітництва особи, у якої вимагають або пропонують надати неправомірну вигоду;
- 2) аудіо- відео контроль особи та/або місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та/або з електронних інформаційних систем з метою фіксації перемовин, пересувань і зустрічей учасників події;

3) контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту;

4) затримання одержувача неправомірної вигоди (посередника) відразу після її прийняття;

5) огляд місця події та/або обшук приміщення, ділянки місцевості чи транспортного засобу (залежно від того, де і за яких обставин відбулось передавання предмета неправомірної вигоди та затримання), особистий обшук особи, яка отримала неправомірну вигоду;

6) освідування особи з метою вилучення слідів спеціальних хімічних речовин;

7) допити підозрюваних і свідків щодо обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Крім загальних процесуальних і тактичних правил проведення тактичної операції «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди» під час її організації слід враховувати, що службові особи органів поліції у багатьох випадках є обізнаними у формах і методах процесуальної діяльності з документування неправомірної вигоди, у тому числі негласних заходах і технічних засобах, які застосовуються. Крім того, для зустрічей із надавачами неправомірної вигоди може бути обрано приміщення органу поліції, яке має особливий режим відвідування. Також трапляються випадки застосування спеціальних засобів, які перешкоджають негласному аудіо- відеозапису. Є імовірність налагодження корумпованих зв'язків із працівниками підрозділів внутрішньої безпеки поліції, прокуратури, служби безпеки України та Державного бюро розслідувань для інформування про початок досудового розслідування. Ці обставини суттєво впливають на конкретні прийоми та засоби вирішення тактичних завдань розслідування в ході документування процесу кримінального правопорушення.

Наприклад, нерідко на різних етапах реалізації тактичної операції запідозрені службові особи органів поліції виявляють або здогадуються щодо проведення відносно них негласних слідчих (розшукових) дій і припиняють

виконання задуманих дій, намагаються приховати сліди кримінального правопорушення, чинити активну протидію розслідуванню тощо. Саме цим зумовлено включення комплексу дій, спрямованих на затримання підозрюваних, до складу даної тактичної операції. Якщо планувати її окремо, то брак часу на підготовку може призвести до невдачі на останньому етапі реалізації тактичних завдань з викриття учасників кримінального правопорушення. Наведені обставини також вимагають від слідчого й оперативних працівників уміння діяти в ситуації, яка швидко змінюється, а після завершення тактичної операції «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди» бути готовими до проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню.

Слід особливо підкреслити, що затримання підозрюваних в одержанні неправомірної вигоди з числа працівників поліції має проводитись із урахуванням тієї обставини, що поліцейські нерідко володіють прийомами самозахисту, можуть бути озброєними, отже, спроможні вчинити серйозний опір, що вимагає планувати затримання із залученням достатніх сил і засобів і забезпеченням безпеки учасників тактичної операції та сторонніх осіб. Підозрювані можуть швидко оцінити несприятливу для них ситуацію і прийняти нестандартне рішення (наприклад, швидко знищити предмет неправомірної вигоди, втекти з використанням навичок виявлення зовнішнього спостереження та відриву від переслідування і т.п.). Нерідко вони вживають заходи з протидії розслідуванню не тому, що знають про його початок, а як захід власної безпеки. Тому можуть обрати для зустрічі приміщення з кількома виходами, утримуються від одержання предмета неправомірної вигоди з рук до рук, пропонують обміняти гроші та іншу валюту тощо. Ці обставини слід враховувати обираючи методи і засоби затримання та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Криміналістичним дослідженням проблем протидії розслідуванню приділяється суттєва увага у наукових працях останнього періоду. Першими на

монографічному рівні ці питання досліджувались В.М. Карагодіним, С.Ю. Журавльовим [78, 87], хоча і раніше на протидію вказували вчені у межах дослідження способів приховування злочинів і проблем організації розслідування [118, с. 45; 191, с. 192-195]. При цьому В.М. Карагодін визначив протидію розслідуванню як умисні дії (або систему дій), спрямовані на перешкоджання виконанню завдань попереднього розслідування і встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі [87, с. 18].

Вказані проблеми досить детально розглядали й українські вчені В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, Н.С. Карпов, В.С. Кузьмічов, Б.В. Щур, О.В. Александренко, Р.М. Шехавцов та інші [6, 7, 18, 25, 53, 238, 247]. Предметом наукового дослідження О.І. Ромців були питання подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності [193].

Аналіз запропонованих дослідниками точок зору щодо сутності протидії розслідуванню дає підстави для висновку про неоднозначність і дискусійність у багатьох аспектах.

Зокрема, можна виділити два підходи до цього поняття – широкий і вузький. Одні автори трактують протидію розслідуванню широко, як будь-які дії, що спрямовані на перешкоджання розслідуванню, в тому числі і приховування кримінального правопорушення. Наприклад, Р.М. Шехавцов визначив протидію розслідуванню як «завжди навмисні дії, спрямовані на приховання слідів, предметів, знарядь вчиненого злочину, на дезорієнтацію слідства, чинення психічного і фізичного впливу на учасників кримінального процесу, членів їх сімей, здійснювані злочинцями особисто або через кримінальні зв'язки з метою перешкоджання встановленню об'єктивної істини» [237, с. 190-191]. В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов і В.В. Пясковський підкреслили, що поняття «протидія розслідуванню» значно ширше, ніж поняття «приховання злочину». Приховання злочину – це одна із форм протидії [38, с. 68-69].

Широкий підхід має бути застосований для визначення протидії не тільки розслідуванню, а і виявленню кримінального правопорушення, оскільки сутність самого терміну «протидія» вказує на те, що це дії, спрямовані проти іншої дії. Тому є всі підстави вважати досить аргументованою позицію А.Ф. Волобуєва, котрий пропонує вузький підхід до розуміння протидії розслідуванню і заперечує проти віднесення до неї дій щодо приховування кримінального правопорушення, адже такі дії вчиняються ще до початку кримінального провадження, тобто розслідування ще не почалось [54, с. 126]. У зв'язку з цим Т.В. Омельченко і Р.Л. Степанюк пропонують розрізняти поняття «протидія викриттю та розслідуванню злочинів» і «протидія розслідуванню злочину», оскільки перша вчиняється до початку кримінальної процесуальної діяльності, а друга – після [152, с. 158-159]. Нам видається, що до початку розслідування доцільно вести мову про приховування кримінального правопорушення, тоді як протидія починається після його виявлення правоохоронним органом як реакція її суб'єктів на розпочате досудове розслідування.

Щодо класифікації форм протидії розслідуванню у науковій літературі, також, є різні точки зору. Зокрема, досить широко відомим є виділення «зовнішньої» та «внутрішньої» протидії [5, с. 692]. Водночас, науковцями було запропоновано більш конкретизовані підходи.

Так, А.Ф. Волобуєв розрізняє: а) прийоми протидії, спрямовані на знищення, утаювання, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв) як джерел доказів; б) прийоми протидії, спрямовані на утворення несприятливих зовнішніх умов розслідування; в) прийоми протидії, спрямовані на утворення несприятливих внутрішніх умов розслідування; г) прийоми протидії, спрямовані безпосередньо на слідчого (членів СОГ) [53, с. 202-212].

В.К. Лисиченко і Р.М. Шехавцов пропонують класифікувати форми протидії за кількома підставами, зокрема: за спрямованістю дій, щодо події злочину і його розслідування; залежно від характеру взаємодії особи, яка вчинила злочин, з носіями інформації, що має доказове значення; за видами і

кількістю суб'єктів протидії; залежно від об'єктів впливу та їх кількості; за ознаками інтенсивності впливу на суб'єктів [123, с. 45-47].

Під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди працівниками поліції, можуть виникати завдання щодо виявлення та нейтралізації протидії розслідуванню. Зокрема суб'єктами кримінального правопорушення та іншими зацікавленими особами можуть застосовуватись наступні способи протидії:

- 1) знищення (фальсифікація) речових доказів і документів;
- 2) опір і провокації під час затримання, обшуку, огляду місця події та проведення інших невідкладних слідчих (розшукових) дій;
- 3) надання підозрюваним неправдивих показань;
- 4) надання свідками неправдивих показань, у тому числі відмова від раніше наданих показань;
- 5) здійснення тиску на свідків (потерпілих);
- 6) втручання в процес розслідування представників органів державної влади і місцевого самоврядування;
- 7) втручання в процес розслідування керівництва органу поліції або іншого правоохоронного органу, з яким у підозрюваних налагоджені корумповані зв'язки;
- 8) спроби підкупу слідчого (членів СОГ);
- 9) погрози та насильницькі дії у відношенні до слідчого (членів СОГ).

Конкретний комплекс слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, що доцільно застосувати в межах певної тактичної операції, спрямованої на подолання протидії при розслідуванні конкретного кримінального правопорушення, залежить від обраного зацікавленими особами способу створення перешкод. Певні способи протидії можна попередити і подолати у межах наведеної вище тактичної операції, спрямованої на документування події прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Деякі прийоми протидії долають шляхом проведення окремої слідчої (розшукової) чи

негласної слідчої (розшукової) дії або тактичних комбінацій. Деякі ж потребують організації окремої тактичної операції.

Так, наприклад, А.Ф. Волобуєв небезпідставно підкреслює важливість деталізації показань свідків під час перших допитів і застосування аудіо-, відеозапису з метою фіксації ходу та результатів слідчої дії, а також необхідність обрання способу подолання протидії розслідуванню шляхом тиску на свідків у залежності від причин, що підштовхнули свідка до надання допомоги злочинцям [55, с. 102-103]. Підтримуючи цю думку, Р.Л. Степанюк запропонував деякі прийоми подолання такої протидії у залежності від конкретних способів впливу на свідків (використання службового становища, підкуп, перешкоджання з'явленню свідка, погрози на адресу свідка, насильницькі дії) [203, с. 116-118].

Якщо є підстави очікувати погрози і насильницькі дії на адресу свідків, доцільно організовувати тактичну операцію «Захист свідка». Вона була запропонована С.Ф. Здоровко і включає такі дії і заходи: а) роз'яснення свідку гарантій захисту його безпеки; б) ізоляція (охорона) свідка від впливів зацікавлених осіб; в) проведення впізнання (або узнавання) поза візуальним спостереженням; г) вжиття заходів для забезпечення конфіденційності даних про осіб, які викривають винних; ґ) використання інших заходів безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [81, с. 168-170].

У багатьох випадках розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, в ситуаціях протидії виникає потреба у тактичних операціях, завданням яких є нейтралізація спроб знищити (сфальсифікувати) докази.

Наприклад, досить поширеним способом протидії розслідуванню є фальсифікація документів щодо службового статусу підозрюваного. Так, у кримінальній справі за звинуваченням старшого слідчого з особливо важливих справ в одержанні хабара за звільнення від кримінальної відповідальності було встановлено, що він одержав хабар 9 квітня 2008 року. В суді обвинувачений

стверджував, що 8 квітня він був звільнений з роботи за власним бажанням і тому взяв не хабар, а грошову винагороду за юридичну допомогу. Однак, в результаті дослідження документів, пов'язаних із звільненням, допитів свідків, аналізу протоколу першого допиту підозрюваного та результатів інших слідчих дій було доведено, що звільнення не було, а мала місце фальсифікація документів, про що суд виніс окрему постанову [109].

Важливість документів як джерел доказів у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду зумовлює доцільність проведення тактичної операції, спрямованої на їх збереження від імовірного приховання, знищення або фальсифікації.

Тактична операція «Документ» при розслідуванні хабарництва розглядалась Я.Є. Мишковим. На думку цього автора, вона включає комплекс таких слідчих і оперативно-розшукових дій: а) огляд і виїмка документів; б) допити свідків; в) затримання підозрюваного у разі потреби; г) призначення експертиз, вид яких визначається встановленням різного роду обставин. Серед них: судово-бухгалтерська, криміналістична, комп'ютерна експертизи. Названа операція передбачає взаємодію слідчих та оперативно-розшукових органів, особливо стосовно огляду й виїмки документів, які, будучи найбільш важливими джерелами інформації, можуть бути приховані або знищені [142, с. 122]. На наш погляд, запропонований вище зміст вказаної тактичної операції необхідно уточнити з урахуванням актуальних вимог кримінального процесуального законодавства.

По-перше, крім вилучення (виїмки) документів у порядку виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 165 КПК України), їх одержання у кримінальному провадженні може здійснюватись за допомогою одержання згідно ч. 2 ст. 93 КПК України шляхом витребування або добровільного представлення певними особами, обшуку (ст. 234 КПК України). Дослідження одержаних документів здійснюється не тільки шляхом огляду, а і вивченням слідчим. Вважаємо не зовсім точним включення до складу тактичної операції затримання підозрюваного. У межах цієї

процесуальної дії у багатьох випадках вилучають тільки один документ, що має значення для кримінального провадження – службове посвідчення працівника поліції. Водночас воно може бути вилучено і під час обшуку, добровільно видане підозрюваним або надано його керівниками. Щоправда з криміналістичної точки зору документами також є деякі різновиди предмета неправомірної вигоди (гроші, банківські пластикові картки, цінні папери тощо). Але видається, що виявлення та вилучення предмета злочину є окремим тактичним завданням досудового розслідування, отже вимагає проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, а у складних випадках організації окремої тактичної операції.

По-друге, з точки зору значущості для вирішення завдань розслідування, більшої конкретизації рекомендацій вбачається доцільним включати слідчі (розшукові) дії та інші заходи, спрямовані на забезпечення збереження документів – джерел доказів, до різних тактичних операцій. Зокрема, дослідження в ході досудового розслідування певних різновидів документів допомагає встановити (доказати) такі обставини, як предмет неправомірної вигоди, інтерес її надавача, характер і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тощо. Отже, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться з метою виявлення і дослідження документів, входять до складу інших тактичних операцій.

По-третє, вважаємо, що завданням вказаної тактичної операції має бути не збирання і дослідження всіх документів у кримінальному провадженні, а подолання протидії розслідуванню, що вчиняється шляхом спроб суб'єктів знищити або сфальсифікувати документи.

Таким чином, тактична операція «Пошук і збереження документів» під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції проводиться тоді, коли підозрюваним або іншим особам вдається сховати, знищити або підробити певні документи з метою перешкодити встановленню істини у кримінальному провадженні. Предметом таких дій можуть бути документи:

а) що складались у зв'язку з вимаганням неправомірної вигоди, реалізацією інтересу її надавача; б) що складались у зв'язку з підготовкою предмета неправомірної вигоди, його передаванням і приховуванням кримінального правопорушення (договори та супутні документи, накладні, чеки і т.п.); в) що визначають службовий статус одержувача неправомірної вигоди.

Основними цілями тактичної операції «Пошук і збереження документів» є своєчасне вилучення документів-доказів, пошук схованих документів, виявлення інших екземплярів сфальсифікованих документів, вивчення обліково-реєстраційних документів і порівняння даних в них із даними в первинних документах, виявлення ознак і способів підроблення документів, технічних засобів, що застосовувались для цього, виконавців рукописних записів і підписів, відновлення втраченої інформації. До складу тактичної операції можна віднести:

- 1) обшуки за місцем роботи, проживання підозрюваних, приналежних їм транспортних засобів, інших приміщень;
- 2) допити свідків (осіб, що складали, підписували, обліковували документи, проводили службові та інші перевірки тощо);
- 3) витребування та отримання документів, їх вилучення шляхом виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів;
- 4) огляд окремих документів – речових доказів, вивчення слідчим змісту інших документів;
- 5) відібрання зразків для експертизи (зразків почерку, відбитків печаток і т.п.);
- 6) призначення судових експертиз (технічної експертизи документів, почеркознавчої, експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів).

Також досить ефективною для доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції може бути тактична операція «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди». Її вперше виокремив О.В. Приходько. На його думку, тактична операція «Інтерес хабародавця»

включає: «а) допит хабародавця; б) допит одержувача хабара; в) допити свідків, котрим відомі дані про дії (бездіяльність) службової особи, пов'язану з інтересом хабародавця; г) виїмки та вивчення документів, що складались хабародавцем і одержувачем хабара у зв'язку з реалізацією інтересу; д) призначення ревізій і судових експертиз (за необхідності)» [178, с. 190]. На нашу думку, сутність і зміст даної тактичної операції можна уточнити з огляду на вимоги чинного КПК України та реалії сучасної практики.

Варто відзначити, що специфіка інтересу надавача неправомірної вигоди службовій особі органу поліції зумовлена тими функціями, які виконує одержувач неправомірної вигоди в силу своїх службових обов'язків. Найчастіше ці інтереси полягають у не притягненні до юридичної відповідальності (адміністративної або кримінальної) за певні дії або бездіяльність чи зменшенні її розміру, поверненні вилученого майна, систематичній «підтримці» з використанням службового становища певного виду діяльності, як законної, так і ні, тощо. При цьому в ході розслідування важливо доказати, за які саме дії або бездіяльність було надано неправомірну вигоду. Завдяки реалізації тактичної операції «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди» можна зібрати докази, які переконливо підтверджують, що набувач неправомірної вигоди дійсно виконував або утримувався від певних дій в інтересах її надавача. Це надасть додаткові аргументи стороні обвинувачення в суді.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо групи працівників поліції у складі двох слідчих і начальника слідчого відділення поліції в одержанні неправомірної вигоди було встановлено, що підозрювані вимагали і одержали гроші за закриття кримінального провадження щодо особи, підозрюваної у викраденні чужого майна. При цьому начальник слідчого відділення особисто проводив деякі слідчі дії, хоча слідчим у цьому провадженні була підлегла йому особа. Також він особисто склав постанову про закриття кримінального провадження, яку попросив підписати слідчу, а потім передав надавачу неправомірної вигоди. Особисто вніс інформацію про закриття кримінального

провадження до ЄРДР. Під час розслідування було вилучено та досліджено процесуальні документи, які складались підозрюваними з метою реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди, що дозволило доказати їхню винуватість, не дивлячись на спроби підозрюваних заперечити свою причетність до вчинення кримінального правопорушення [49].

Таким чином, тактична операція «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди» включає:

1) допит надавача неправомірної вигоди і ретельне з'ясування у нього, в чому саме полягають ті дії або бездіяльність, за які службова особа органу поліції одержує неправомірну вигоду;

2) вивчення результатів негласних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких зафіксовано обставини вимагання неправомірної вигоди, з метою визначення конкретних актів поведінки службової особи у відповідній ситуації службової діяльності;

3) вивчення нормативних правил здійснення службової діяльності одержувача неправомірної вигоди у відповідній ситуації;

4) витребування, одержання, вилучення документів, які складались у зв'язку з реалізацією інтересу надавача неправомірної вигоди; огляд тих документів, які є речовими доказами;

5) допити підозрюваного і свідків зі з'ясуванням обставин виконання або невиконання певних дій в інтересах надавача неправомірної вигоди;

6) відібрання зразків для експертизи і призначення почеркознавчої та/або технічної експертизи документів.

Підсумовуючи викладене відзначимо, що проведення тактичних операцій «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», «Затримання», «Пошук і збереження документів» та «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди» відрізняється найбільшою специфікою і сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. У певних слідчих

ситуаціях залежно від обставин конкретного кримінального провадження можуть бути організовані і проведені й інші тактичні операції, наприклад, спрямовані на подолання протидії розслідуванню, виявлення співучасників або інших епізодів злочинної діяльності.

3.2 Особливості тактики окремих процесуальних дій

Досудове розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції може бути успішним за умови швидкого, процесуально і тактично грамотного проведення низки процесуальних дій із метою збирання доказів.

За результатами вивчення слідчої та судової практики можна визначити найбільш поширені з них, зокрема: огляд (місця події, предметів, документів) (80%), допити свідків (100 %), потерпілих (20 %), підозрюваного (100 %), залучення експерта (83,33 %), витребування, одержання, вилучення документів (63,33%), обшук (46,67%), освідчування (36,67), слідчий експеримент (6,67 %). У більшості проваджень (73,33) також застосовувались негласні слідчі (розшукові) дії, проведення яких було доручено працівникам оперативних підрозділів. Варто відзначити, що у 16,67 % вивчених проваджень результати негласних слідчих (розшукових) дій були визнані недопустимими доказами через процесуальні й тактичні порушення.

Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій включає відомості, що містять державну таємницю. Вона досліджується фахівцями в галузі теорії оперативно-розшукової діяльності. Тому ми маємо змогу розглянути тільки особливості підготовки і проведення гласних слідчих (розшукових) дій в тій послідовності, в якій вони проводяться у кримінальному провадженні.

Обшук. Можливості обшуку під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою

органу поліції, на нашу думку, на практиці використовуються недостатньо. Це пов'язано з кількома обставинами.

По-перше, на завершальних етапах тактичної операції, пов'язаної з документуванням процесу одержання неправомірної вигоди і затриманням підозрюваного, досить розповсюдженою є необґрунтована заміна обшуку оглядом місця події у зв'язку з простішим процесуальним оформленням підстав для проведення останнього. Тому слід наголосити, що примусові пошукові дії на місці затримання учасників події кримінального правопорушення та безпосередньо у особи мають проводитись саме в межах обшуку [211, с. 418].

Як відзначено О.Ю. Татаровим і С.С. Чернявським: «під час документування злочинної діяльності з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів одним із головних доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на руках або одязі підозрюваної особи виявлено речовини, які з'явилися внаслідок контакту підозрюваного із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, у першу чергу, грошовими знаками. Відповідно до ст. 241 КПК України, для виявлення слідів кримінального правопорушення на тілі підозрюваного слідчий проводить освідчення на підставі постанови прокурора. Крім того, згідно зі ст. 208, 234, 236 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення (виявлення предмета неправомірної вигоди, його упаковки або частин, документів чи інших об'єктів, що мають доказове значення) може бути проведено обшук особи (як при затриманні особи, так і під час обшуку житла чи іншого володіння особи). Водночас слід визнати неправильною практику вилучення зазначених об'єктів під час огляду місця події» [213, с. 35].

На нашу думку, слід додатково уточнити, що з тактичної точки зору огляд місця події та обшук під час розслідування неправомірної вигоди є схожими, що зумовлено спільністю мети цих слідчих (розшукових) дій – виявлення та

фіксація відомостей щодо обставин кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 234 КПК України та ч. 1 ст. 237 КПК України). Різниця передусім полягає в тому, що огляд здійснюється щодо тих об'єктів і ситуацій, де і коли немає потреби здійснювати примусове обстеження. Наприклад, ділянку місцевості на вулиці, де відбулось передавання предмета неправомірної вигоди і затримання учасників події, доцільно оглянути. Водночас особу, яка одержала предмет неправомірної вигоди і тримає його при собі, слід обшукати. Так само шляхом обшуку слід обстежувати житло чи інше володіння особи або її транспортний засіб, якщо там зберігається предмет неправомірної вигоди. Але, якщо службову особу затримано в публічно доступному місці (наприклад, в кафе, на вулиці іт.п.) або під час затримання вона викинула предмет неправомірної вигоди (наприклад, з вікна приміщення чи транспортного засобу), як це нерідко трапляється у практиці, щодо місця знаходження цього предмета проводиться огляд. Отже, не можна однозначно рекомендувати саме проведення обшуку з метою виявлення та фіксації предмета неправомірної вигоди або інших обставин кримінального правопорушення. Обрання процесуального способу отримання доказів залежить від конкретної ситуації практичної діяльності. Тому на початковому етапі розслідування щодо одних об'єктів здійснюється обшук, а щодо інших огляд.

По-друге, у деяких випадках слідчі вважають достатніми докази, зібрані в ході затримання «на гарячому», і не проводять обшуки з метою збирання нових доказів. У зв'язку з цим підкреслимо, що необхідно збирати якнайбільше доказів, а окремі обставини мають підтверджуватись кількома джерелами доказів. До того ж в ході обшуку можуть бути виявлені дані, що вказують на інші епізоди злочинної діяльності, співучасників. Тому обшук проводиться не тільки щодо місця передавання чи зберігання предмета неправомірної вигоди, а і в інших місцях, наприклад, за місцем проживання та роботи підозрюваних із метою відшукування додаткових слідів кримінального правопорушення, майна, здобутого в результаті його вчинення, тощо.

В основному об'єктами обшуку за досліджуваним видом кримінальних проваджень виступають: а) місце одержання неправомірної вигоди (службовий кабінет, житловий будинок, квартира, гараж та інше володіння особи, транспортний засіб, і т.п.); б) безпосередньо самі підозрювані (особистий обшук); в) приміщення (службові кабінети, житлові приміщення, дачі, гаражі учасників кримінального правопорушення, їхніх родичів і друзів); г) транспортні засоби.

Головними цілями обшуків приміщень у провадженнях, що нами розглядаються, є виявлення: а) предмета неправомірної вигоди та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом; б) окремих слідів кримінального правопорушення (чорнових записів, упаковки, документів, пов'язаних із предметом неправомірної вигоди, її вимаганням та реалізацією інтересу надавача); в) засобів зв'язку та комп'ютерної техніки (де може зберегтись інформація про контакти між учасниками події); г) підозрюваного, який переховується; д) об'єктів, виключених з цивільного обігу (зброї, наркотиків тощо) [211, с. 418].

Під час обшуку приміщень слід пам'ятати про те, що причетні до кримінального правопорушення особи, знаючи процесуальні правила і тактичні прийоми обшуку, можуть чинити протидію його належному проведенню, що призводить до виникнення конфліктної ситуації. У кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції до таких дій відносяться:

а) спроби фізичного впливу на учасників обшуку, сліди кримінального правопорушення на місці обшуку, технічні засоби, що використовуються;

б) спроби знищити предмет неправомірної вигоди, сліди його передавання чи знаходження на місці обшуку;

в) провокаційні дії з метою спонукання учасників обшуку на вчинення порушень дотримання вимог закону в ході слідчої (розшукової) дії, помилок, які можуть поставити під сумнів доказову цінність її результатів.

Попередження першої групи прийомів має полягати у забезпеченні належної охорони місця обшуку та його учасників, залученні достатньої кількості допоміжних сил і засобів, належній професійній підготовці всіх учасників обшуку та їх готовності діяти в складних конфліктних умовах. Вважаємо, що при спробах певних осіб, у тому числі підозрюваного, фізично втрутитись в процес обшуку, слідчому обов'язково необхідно забезпечити їх видалення в безпечне місце та фізичну охорону. Якщо є підстави вважати, що предмет неправомірної вигоди знаходиться при особі, спочатку слід провести її особистий обшук, а потім обшук приміщення чи транспортного засобу.

Нейтралізація провокаційних дій в ході обшуку також вимагає від слідчого й інших учасників вміння заздалегідь спрогнозувати можливість такої поведінки, витримки та готовності приймати правильні рішення в обмежений час. Так, досить ефективним засобом попередження зазначеної протидії є якісний безперервний відеозапис для чого необхідно підготувати технічні засоби і залучити спеціаліста. Слідчому в жодному разі не можна допускати залишення місця обшуку та окремих дій його учасників поза увагою навіть на короткий час, оскільки це дає підстави у майбутньому стверджувати, що окремі предмети чи сліди було підкинуто [211, с. 418].

Слід пам'ятати, що у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції під час проведення обшуку відразу після затримання в умовах контрольованої передачі предмета неправомірної вигоди поряд із «традиційними» є потреба у вилученні спеціально створених слідів кримінального правопорушення, до яких, зокрема, відносяться сліди спеціальних хімічних речовин. Як зазначає В.Ю. Первій: «при документуванні злочинної діяльності з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів одним із основних доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на руках або одязі підозрюваної особи виявлено речовини, які з'явилися внаслідок контакту підозрюваного із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, в першу чергу грошовими знаками»

[161, с. 151]. Тому обов'язково до участі в проведенні обшуку слід залучати спеціаліста, використовувати спеціальні технічні засоби та методи пошуку і вилучення таких слідів.

Особливу увагу треба приділити застосуванню спеціальних знань в ході обшуку, що може дозволити не тільки знайти схованки, а й зафіксувати сліди кримінального правопорушення. Так, наприклад, виявлення на знайденому предметі неправомірної вигоди слідів спеціальних хімічних речовин, які мають спільну родову приналежність із речовиною, яка наявна на змивах з рук підозрюваного, або слідів рук, які потім шляхом експертизи можуть бути ідентифіковані як приналежні підозрюваному, спростує заяви останнього про те, що цей предмет він «вперше бачить». Таким чином, для участі в даній слідчій дії доцільно залучати й інших спеціалістів-криміналістів (для допомоги у виявленні та фіксації слідів на предметах пошуку, застосуванні засобів відеозапису, технічних засобів пошуку). В окремих випадках може виникнути потреба у залученні кінолога з собакою (для пошуку схованок), лікаря (для оцінки стану здоров'я учасників, допомоги у проведенні особистого обшуку, нейтралізації спроб проковтнути предмет, надання першої медичної допомоги і т.п.).

В ході обшуку, у т.ч. особистого, обов'язково слід вилучати мобільні телефони, комп'ютери та носії електронної інформації, записники та записки, чеки і т.п. предмети, що можуть містити дані про зв'язки між учасниками кримінального правопорушення.

Особливе значення для розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою має виявлення та вилучення слідів кримінального правопорушення безпосередньо у особи, яка одержала неправомірну вигоду, зокрема, слідів спеціальних хімічних речовин, якими було помічено предмет неправомірної вигоди, і які залишились на руках, предметах одягу службової особи внаслідок контактної взаємодії. Вилучення таких слідів здійснюється під час особистого обшуку або освідчування особи шляхом виконання відповідних змивів. У даному питанні

погоджуємось із Д.О. Шумейком, що ст. 241 КПК України потребує внесення змін для вирішення проблем, які виникають при застосуванні цієї слідчої (розшукової) дії, що надасть додаткові можливості слідчому, прокуророві виявити, зафіксувати на тілі, одязі, в якому перебуває особа та вилучити сліди кримінального правопорушення, що мають значення для кримінального провадження [243, с. 105]. У нинішніх реаліях можливості проведення саме освідчування із метою виявлення слідів кримінального правопорушення на особі, яка отримала неправомірну вигоду, є обмеженими. Тому у практичних ситуаціях для вирішення цього завдання, на нашу думку, доцільніше надавати перевагу особистому обшуку. Але і тут потрібно враховувати нюанси законодавчого регулювання та можливості його практичної реалізації, що відзначено у працях науковців, що розглядали проблеми обшуку особи під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [13].

Огляд. До числа невідкладних слідчих (розшукових) дій відноситься огляд місця події, окремого приміщення чи ділянки місцевості, який у більшості випадків проводиться відразу після затримання одержувача неправомірної вигоди. Його метою є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України).

На практиці оглядові частіше за все піддаються публічно доступні місця передавання предмета неправомірної вигоди одержувачу, а також місця, де підозрювані намагались позбутися предмета неправомірної вигоди, приховати його відразу після одержання. Отже, звичайно об'єктами огляду виступають: 1) відкрита місцевість біля будівлі, на вулиці, в парку, скверу тощо; 2) публічно доступні приміщення (хол, коридор відділу поліції, санвузол, зала кафе, ресторану, пункт обміну валюти і т.п.); 3) службові кабінети та інші службові приміщення органу поліції; 4) автомобілі.

Крім того, для прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції досить характерним є тривалий процес вчинення кримінального правопорушення, коли окремі

елементи події відбуваються в різних місцях. Тому в деяких випадках доцільно оглядати місця, де відбувались перемовини між учасниками злочину, місця операцій (обмін, купівля-продаж і т.п.) із предметом неправомірної вигоди, місця передачі раніше одержаних частин неправомірної вигоди.

Процесуальні і тактичні правила огляду місця події досить широко висвітлені у науковій і навчальній літературі [132, 154, 190, 199]. Дотримання вимог законодавства і тактичних рекомендацій в ході огляду місця події є обов'язковим для всіх кримінальних проваджень, у тому числі й про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Особливо слід наголосити на виконанні вимог ст. 233 КПК України щодо проникнення до житла чи іншого володіння особи, оскільки в практичній діяльності сторона захисту в подальшому розслідуванні та в суді намагається спростувати результати огляду таких об'єктів, посиляючись на недотримання процесуального порядку.

Наприклад, у кримінальному провадженні за звинуваченням офіцерів поліції в одержанні неправомірної вигоди було проведено огляд місця події – автомобіля заявника, в якому передавались гроші. Власник автомобіля надав добровільну згоду на його огляд. Судом у вирoku було зазначено, що проведення огляду автомобіля за добровільної згоди власника «не суперечить положенням ч.1 ст.233 КПК України, де передбачено іншу процесуальну гарантію захисту прав особи, а саме можливість проникнути до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою особи, яка ним володіє. Зазначене було також висловлено в постанові Верховного Суду від 01 листопада 2018 року у справі № 536/1048/16-к» [49].

Загальні особливості огляду службового приміщення у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди розглянув Ю.А. Андрейко, визначивши наступне: 1) доцільність проводити огляд від центру приміщення; 2) необхідність чіткої фіксації місця виявлення предмета неправомірної вигоди, місць знаходження учасників події та відстані між ними та виявленими предметами; 3) потребу повної фіксації

розташування предмета неправомірної вигоди та об'єктів, які знаходяться поруч з ним (ділові папери, папки з документами тощо); 4) необхідність взяття зразків мікрочасток і спеціальної хімічної речовини з предмета неправомірної вигоди, його упаковки, одягу та рук службової особи [10, с. 96-97].

Найбільш суттєвими особливостями огляду місця події у кримінальному провадженні про неправомірну вигоду, одержану працівником поліції, є проведення огляду відразу після затримання учасників події «на гарячому», а також вірогідні провокації в ході огляду місця події з боку одержувачів неправомірної вигоди – працівників поліції, які внаслідок обізнаності у процесуальних й організаційних моментах намагаються протидіяти таким чином виявленню кримінального правопорушення, доказуванню вини. Тому особливо актуальними є питання належної організації зазначеної слідчої (розшукової) дії [211, с. 417].

Етап підготовки до огляду місця події може характеризуватись як досить тривалим проміжком часу, так і його обмеженням. Зокрема, при підготовці огляду місця події в межах тактичної операції, пов'язаної з затриманням «на гарячому», у більшості випадків є певний час на підготовку. Однак, така підготовка має проводитись в умовах дотримання режиму таємності для одержувача неправомірної вигоди. Враховуючи, що останній є працівником поліції, це завдання характеризується особливою складністю.

Підготовка до огляду місця події у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, в даній ситуації може включати:

а) до виїзду на місце події: 1) вивчення заяви про кримінальне правопорушення, показань заявника, матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться з метою організації контрольованої передачі предмета неправомірної вигоди; 2) заходи щодо попереднього обстеження місця майбутньої події; 3) одержання інформації про особистість затримуваного; 4) визначення кола учасників огляду, понятих, підготовку технічних засобів; 5) інструктаж учасників;

б) після прибуття на місце: 1) з'ясування орієнтуючої інформації від очевидців події; 2) видалення з місця події сторонніх, забезпечення належних умов огляду; 3) розподіл функцій між учасниками огляду; 4) роз'яснення прав, обов'язків і правил поведінки учасникам слідчої дії.

Зазначені підготовчі заходи можуть відрізнятись у залежності від конкретних обставин. Наприклад, попереднє обстеження місця події, на нашу думку, сприятиме обранню більш ефективних методів слідчої (розшукової) дії. Оскільки правопорушники під час затримання можуть запирати приміщення, викидати предмет неправомірної у вікно, переносити його до іншого приміщення, передавати іншим особам, втікати з місця одержання неправомірної вигоди і т.ін., вказаний підготовчий захід дає можливість визначити оптимальну кількість учасників, технічні засоби огляду тощо. Водночас у деяких ситуаціях (наприклад, при використанні в якості місця злочину режимного об'єкту) вдаватись до такого заходу є занадто ризикованим з точки зору втрати фактору раптовості.

Важливим підготовчим заходом є одержання орієнтуючої інформації про особу одержувача неправомірної вигоди. Навіть обмежені дані можуть дозволити спрогнозувати поведінку затриманого під час огляду. Зокрема, особа під час затримання може добровільно видати предмет неправомірної вигоди, а вході огляду сприяти його проведенню, а може, навпаки, протидіяти огляду. Тому слід заздалегідь визначитись, чи є підстави для проведення обшуку й інших слідчих (розшукових) дій на місці події замість огляду.

Визначення кола учасників огляду вимагає особливо ретельного підходу в аспекті вирішення завдання щодо збереження фактору раптовості. Тому в якості спеціалістів і понятих слід залучати осіб, від котрих не може бути розголошення інформації. Безпосередньо на місці події вирішується питання про доцільність залучення до участі в огляді запідозреної службової особи та особи, котра заявила про неправомірну вигоду.

З певним уточненням можна погодитись з В.І. Бенджашевим, котрий вважає участь особи, що добровільно заявила про хабар, однією з

найважливіших умов огляду, яка сприяє: а) встановленню точного місця, що підлягає огляду; б) виявленню речових доказів, у тому числі слідів перебування на цьому місці її самої та інших осіб, причетних до події, що розслідується; в) уточненню та деталізації раніше наданих показань [201, с. 246]. На нашу думку, останнє сформульоване вищевказаним автором завдання має вирішуватись не в ході огляду місця події, а під час допитів та слідчого експерименту.

Тактика робочого етапу огляду місця події у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, поряд із загальними правилами, має певні відмінності у залежності від ситуації, що складається в ході його проведення. На нашу думку, можна виділити три ситуації:

- а) безконфліктну;
- б) ситуацію відсутності на місці події підозрюваної службової особи.

Безконфліктна ситуація має місце у випадках присутності на місці події службової особи, яка сприяє якісному проведенню слідчої дії.

На початку огляду слідчий оголошує, що згідно раніше одержаних даних встановлено факт одержання неправомірної вигоди. Після цього здійснюється огляд місця події, в ході якого досліджується як обстановка місця в цілому, так і ознаки предмета неправомірної вигоди, якщо він знаходиться на місці події.

Не дивлячись на безконфліктність, у слідчій практиці нерідко мають місце певні труднощі. Типовою помилкою є концентрування уваги виключно на огляді предмета неправомірної вигоди й ігнорування обстеження всієї території місця події. Зокрема, слідчі занадто поверхово фіксують загальні ознаки службового кабінету, ділянки місцевості або транспортного засобу та іншого місця події, а в окремих випадках взагалі їх не вказують. У зв'язку з цим відзначимо, що ретельне обстеження всього місця дає можливість зібрати набагато більше матеріальних слідів злочину, що в кінцевому рахунку матиме суттєве значення для встановлення істини у справі [211, с. 417]. Зокрема, необхідно встановити і зафіксувати в протоколі загальні ознаки місця події за

відповідними рекомендаціями щодо огляду приміщення, ділянки місцевості або транспортного засобу, вилучити наявні сліди людини (наприклад, сліди рук на ручках дверей, поверхні полиць, рульовому колесі автомобіля і т.п.), окремі предмети (особисті речі, упаковка предмета неправомірної вигоди, недопалки і т.п.), оглянути цінності і документи, що знаходяться на місці, тощо. Обов'язково необхідно звертати увагу на умови місця події, зокрема, кількість і особливості входів (шляхів підходу), видимість для інших людей, розміщення меблів, предмети на столі, ящики стола, сейфи і т.п.

Із метою виявлення слідів спеціальних хімічних речовин, що використовувались під час контрольованого передавання предмета неправомірної вигоди, слід оглядати безпосередньо сам предмет неправомірної вигоди, якщо він знаходиться на місці події, а також місця, яких міг торкатись підозрюваний, наприклад, теки, портфелі, входні двері і т.п. об'єкти із використанням джерел ультрафіолетового освітлення. Наявність характерної люмінесценції на цих об'єктах, її колір, зміст контрольних написів на грошових купюрах має бути відображено у протоколі огляду.

Ситуація відсутності на місці події підозрюваного має місце, якщо: а) йому вдалось втекти з місця події; б) слідчий прийняв рішення видалити його з метою недопущення протидії огляду; в) огляд проводиться через певний час після затримання особи і залучення до нього підозрюваного слідчим визнано недоцільним.

У більшості випадків головним завданням огляду місця події у зазначеній ситуації є детальна фіксація загальних ознак місця, що у подальшому має значення в аспекті співставлення результатів огляду із даними, одержаними в ході допитів свідків події. Також рекомендується провести відеозапис, фотозйомку зазначеної слідчої дії, скласти схему місця події. Допоміжні засоби фіксації допоможуть більш наглядно з'ясувати обстановку місця, переконатись у правдивості або хибності показань свідків, якісніше підготуватись до слідчого експерименту.

Крім місця події у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції оглядові підлягають окремі предмети і документи.

Огляд окремих предметів і документів проводиться щодо:

- а) предметів і документів, що стали предметом неправомірної вигоди (гроші, цінні папери, коштовні речі);
- б) документів, пов'язаних із предметом неправомірної вигоди (чеки, накладні, договори, технічні паспорти і т.п.);
- в) офіційних документів, пов'язаних із вимаганням неправомірної вигоди та реалізацією інтересу її надавача (протоколи, постанови, акти, завдання на контрольні заходи і т.п.);
- г) предметів (мобільні телефони, комп'ютерна техніка) і неофіційних документів (записки, листи), пов'язаних із підготовкою та вчиненням злочину;
- д) окремих технічних засобів, за допомогою яких здійснювалась фіксація обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції й відповідних носіїв фонограм (відеофонограм).

Загальною метою всіх різновидів огляду є фіксація індивідуальних ознак оглянутих об'єктів, виявлення слідів кримінального правопорушення на них та інших даних, що мають значення для кримінального провадження [211, с. 418].

Під час огляду предметів неправомірної вигоди слід проявляти особливу обережність, щоби не допустити знищення на них слідів рук. Також необхідно застосовувати технічні засоби із метою виявлення на предметах ознак застосування спеціальних хімічних речовин. В протоколі ці ознаки важливо відобразити максимально повно.

В ході огляду документів можуть бути виявлені ознаки внесення до них змін (наприклад, в інтересах надавача неправомірної вигоди або із метою вимагання такої вигоди), сліди рук, а в окремих випадках – сліди спеціальних хімічних речовин, що застосовувались в ході контролю за вчиненням злочину.

Процесуальні і тактичні правила, технічні особливості огляду документів як речових доказів досить широко висвітлено у криміналістичній літературі [27, 59, 122].

Певні особливості має огляд технічних засобів, за допомогою яких здійснювалась фіксація обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції й відповідних носіїв фонограм (відеофонограм). Вказані предмети можуть стати ключовими носіями доказової інформації. Їх огляд має проводитись за участі спеціаліста із метою фіксації ознак самого пристрою та носіїв інформації. В ході огляду слід здійснити відтворення запису для його прослуховування всіма учасниками слідчої дії. Фіксація змісту розмови здійснюється шляхом складання стенограми, яка є додатком до протоколу огляду предмета.

Допит свідків у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції має виключно важливе значення в доказуванні.

Є всі підстави стверджувати, що правильне обрання кола свідків у кримінальному провадженні, одержання від них максимально повних показань у багатьох випадках є запорукою повного, всебічного та об'єктивного розслідування. Нерідко в ситуаціях, коли в подальшому в судових засіданнях обвинувачені не визнають своєї вини, суди наголошують, що істина в справі встановлена саме завдяки наявності показань кількох свідків, які повністю узгоджуються між собою. Є й протилежні приклади, коли судами було виправдано службових осіб органів поліції через недоведеність їхньої вини в одержанні неправомірної вигоди у тому числі і через відсутність у справі показань свідків або одержання від них суперечливих свідчень. Зазначене дозволяє особливо наголосити на необхідності ретельного підходу слідчих до допитів свідків, недопущення формалізму та дублювання змісту пояснень і протоколів допитів різних свідків [211, с. 418].

У провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції в якості свідків частіше за все допиту підлягають:

а) надавачі неправомірної вигоди, звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України;

б) співробітники оперативних та оперативно-технічних підрозділів, які були залучені до організації негласних слідчих (розшукових) дій, затримання одержувача неправомірної вигоди (посередника) на місці кримінального правопорушення або відразу після його вчинення;

в) громадяни, залучені в якості понятих до невідкладних слідчих (розшукових) дій;

г) очевидці події кримінального правопорушення (колеги по роботі одержувача неправомірної вигоди, працівники установи, де її було передано, і т.п.);

д) безпосередні керівники та підлеглі службової особи органу поліції – одержувача неправомірної вигоди;

е) родичі, друзі, знайомі одержувача неправомірної вигоди та її надавача;

ж) інші особи.

Предмет і тактика допиту кожної з указаних категорій свідків мають певні особливості.

Так, допит надавача неправомірної вигоди, що звільняється від кримінальної відповідальності, оскільки добровільно заявив про злочин, проводиться в ситуації, коли він розповідає про обставини кримінального правопорушення та, якщо подія кримінального правопорушення ще не завершена, дає згоду на активну участь у викритті одержувача неправомірної вигоди. Під час допиту обов'язково необхідно ретельно з'ясувати обставини, викладені в його заяві. Слідчі нерідко занадто поверхнево вказують у протоколі допиту лише ті обставини, які викладені в заяві, що може призвести до помилки в оцінці заявлених фактів і необґрунтованого проведення подальшого розслідування.

Допит свідка в будь-якому разі слід починати з вільної розповіді, яка не може дослівно співпадати з фактами, викладеними в заяві про кримінальне правопорушення. Водночас, наявність у вільній розповіді суттєвих відмінностей від даних, вказаних у заяві, дає підстави звернути ретельну увагу на перевірку версії про обмову, помилку співробітників оперативних підрозділів, які попередньо спілкувались із заявником. Про останню обставину може свідчити і дослівне викладення свідком обставин, викладених у заяві. Водночас відмінності у словесному оформленні, однак відсутність протиріч у деталях, з високою вірогідністю свідчать про правдивість викладеної інформації.

У науковій і навчальній літературі рекомендації щодо допиту свідків указаної категорії нерідко обмежуються допитом заявника [145]. У зв'язку з цим слід підкреслити, що одержання інформації від заявника у більшості випадків здійснюється шляхом спілкування з ним і вивчення його заяви до початку досудового розслідування, а після внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводиться його допит як свідка або потерпілого. Предмет такого допиту є значно ширшим, ніж попередньо надані усні пояснення заявника. Зокрема в ході слідчої (розшукової) дії слід з'ясовувати значно більшу кількість обставин. Поверховий підхід до допиту неминуче призводить до зниження орієнтуючої та доказової цінності одержаних даних.

Таким чином, під час допиту свідків указаної категорії слід детально з'ясувати: а) обставини, викладені в заяві про те, що вона запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду; б) обставини підготовки тактичної операції щодо документування обставин пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; в) обставини безпосередньо події кримінального правопорушення; г) сутність інтересу свідка у наданні неправомірної вигоди та дії (бездіяльність) службової особи органу поліції щодо його реалізації; д) поведінку учасників (одержувача неправомірної вигоди, співучасників, колег по службі і т.п.) після виявлення факту кримінального правопорушення.

Зазначені обставини у сукупності дозволяють зібрати повну інформацію, що має значення для кримінального провадження.

Предмет допиту заявника у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, якщо мало місце її вимагання, розглянуто С.С. Чернявським, який визначив такі обставини, що слід з'ясувати під час допиту: «обставини місця й часу, за яких мало місце вимагання неправомірної вигоди службовою особою; коли, в який час, повинна відбутись передача предмету неправомірної вигоди, що саме має бути передано (точна сума коштів, розмір цінностей, вартість наданих послуг, виконаних робіт тощо) й за виконання яких саме дій (бездіяльності); якими доказами (документи, звукозапис розмови зі службовою особою, показання інших осіб) заявник може підтвердити факт вимагання в нього неправомірної вигоди; яке відношення до фігуранта (службової особи) має заявник (стороння особа, клієнт, колега та ін.); кому ще, крім заявника, відомо (може бути відомо) про факт вимагання в нього неправомірної вигоди; ознаки зовнішності службової особи, яка вимагає неправомірну вигоду, особливі прикмети, місце розташування службового приміщення, як до нього потрапити, особливості обстановки; чи відомо заявникові про факти одержання фігурантом неправомірної вигоди від інших осіб; чи не пов'язано вимагання неправомірної вигоди відомим службовій особі фактом учинення заявником злочину (правопорушення)» [227, с. 225-226]. Ю.О. Андрейко теж детально розглядав предмет допиту заявника і деяких інших категорій свідків у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [9, с. 125-130].

В ході допиту свідків у більшості справ про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими, може скластись як безконфліктна ситуація, коли свідок бажає давати правдиві показання, так і конфліктна, коли свідок перекручує або замовчує певні факти.

У безконфліктній ситуації найважливішими завданнями слідства є збереження психологічного контакту й одержання максимально повних

свідчень. Для їх вирішення ефективними можуть бути такі тактичні прийоми, як бесіда на сторонню тему та деталізація показань. Якщо інтерес надавача неправомірної вигоди був незаконним (наприклад, бажання уникнути покарання за правопорушення), не рекомендується під час допиту особливо наголошувати на цьому, щоби не втратити психологічний контакт із допитуваним. Достатньо обмежитись простим описанням сутності обставин, за які службовій особі органу поліції було передано неправомірну вигоду.

Якщо особа стала об'єктом вимагання неправомірної вигоди і їй було заподіяно шкоду діями одержувача, вона може бути визнана у кримінальному провадженні потерпілим. Відповідно допит таких осіб проводиться з урахуванням їх процесуального статусу.

Окремо слід звернути увагу на можливість формування конфліктної ситуації допиту свідка або потерпілого з числа осіб, які заявили про кримінальне правопорушення. Як відзначили А.О. Ляш та В.С. Благодир, на практиці трапляються непоодинокі випадки ініціювання таких звернень самими працівниками правоохоронних органів, що ретельно приховують як самі працівники, так і потерпілі (свідки), оскільки такі дії мають ознаки провокації злочину. За таких умов потерпілі можуть надавати недостовірну інформацію або свідомо перекручувати відомості про окремі події. А чимало свідків є зацікавленими у результатах справи і тому також можуть надавати неправдиві показання [129, с. 2-3]. Тому під час допиту слідчому необхідно звертати особливу увагу на з'ясування наступних обставин, пов'язаних зі стосунками між допитуваною особою та одержувачем неправомірної вигоди та конкретними проявами ініціативи в наданні останньої. Найбільш доцільними тактичними прийомами, які можна застосувати в цій ситуації допиту видаються деталізація показань, виявлення протиріч у показаннях, аналіз цих протиріч та їх співставлення з іншими встановленими у кримінальному провадженні обставинами, роз'яснення допитуваному реальності притягнення його до кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань,

роз'яснення юридичного змісту провокації як недопустимого способу виявлення корупціонерів.

В ході допиту співробітників оперативних і оперативно-технічних підрозділів, які проводили негласні слідчі (розшукові) дій, брали участь у тактичних операціях, пов'язаних із затриманням підозрюваних, слід звернути увагу на з'ясування обставин одержання заяви (інформації) про кримінальне правопорушення, оперативного супроводження досудового розслідування на початковому етапі, самої події кримінального правопорушення та поведінки учасників затримання. При цьому важливо не розкривати відомостей, що містять державну таємницю, але не можна і допускати формального підходу. Зважаючи на окремі випадки зловживань і порушень з боку оперативних працівників у гонитві за «показниками роботи», при підготовці до їх допиту, слідчому обов'язково слід встановити, чи були допущені порушення законності в ході їхньої діяльності та/або чи є нарікання з боку інших учасників процесу. Якщо такі факти мають місце, вони мають бути детально з'ясовані.

Допит працівників оперативно-технічних підрозділів, які залучались до проведення негласних (слідчих) розшукових дій, може бути проведений у випадках, коли сторона захисту ставить під сумнів наявність або справжність певних матеріалів, зібраних із використанням спеціальних технічних засобів. Предметом їхнього допиту є з'ясування загальних обставин їхньої участі у проведенні окремих негласних слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій, фактів і способів одержання певної інформації, технічних засобів, які використовувались для її одержання та фіксації. Важливо відзначити, що методи діяльності вказаних підрозділів не підлягають розголошенню, оскільки регламентовані нормативно-правовими актами, які містять державну таємницю. Тому під час допиту слід обмежуватись лише одержанням загальних відомостей про сам факт проведення негласних дій і фіксування певної інформації за допомогою технічних засобів, не розкриваючи інших обставин.

Основним завданням допиту громадян, котрі були залучені до огляду та обшуку в якості понятих, а також інших очевидців події кримінального правопорушення, є одержання деталізованих показань щодо обставин події. Особливу увагу необхідно приділити відомостям щодо того, якою була поведінка учасників події до, в момент та відразу після виявлення предмета неправомірної вигоди, та чи була виключена можливість його «підкидання». Також ретельно з'ясовуються дані про можливі порушення законності в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, затримання, початкових слідчих (розшукових) дій, на які вказують підозрювані та їхні захисники.

Видається доцільним також проведення допитів в якості свідків безпосередніх керівників службової особи органу поліції – одержувача неправомірної вигоди, принаймні найближчого (прямого) начальника. Предметом такого допиту є уточнення кола обов'язків підозрюваного, його статусу на момент вчинення злочину, з'ясування його професійних й особистих якостей, можливих мотивів злочину та наслідків вчиненого. Також, невідкладний допит зазначених керівників може бути ефективним превентивним заходом щодо попередження протидії розслідуванню. Наприклад, непоодинокими є випадки, коли підозрювані, намагаючись уникнути відповідальності, посиляються на вказівки керівництва, неможливість вирішити питання в інтересах надавача неправомірної вигоди без «допомоги» керівника, намагаються звільнитись заднім числом, піти у відпустку, на лікарняний і т.п. Сам факт допиту керівника дає можливість упередити такі спроби.

Родичі, друзі, знайомі одержувача неправомірної вигоди та її надавача у більшості випадків допитуються з відомих їм обставин кримінального правопорушення (зокрема, дані про підготовку предмета неправомірної вигоди до передачі, використання службовою особою одержаних в якості неправомірної вигоди цінностей і т.п.), а також щодо даних, які характеризують особу підозрюваного. В ході допиту вказаної категорії свідків

обов'язково слід враховувати можливість надання ними неправдивих свідчень з особистих мотивів.

До інших свідків можна віднести осіб, котрим в силу певних обставин відомі дані, що мають значення для кримінального провадження. Зокрема, ними можуть бути особи, до яких звертались надавачі неправомірної вигоди з метою одержати її предмет, працівники торгівельних організацій, банків, пунктів обміну валют, особи, що виконували певні роботи чи надавали послуги в інтересах одержувача неправомірної вигоди, і т.п.

Вилучення документів шляхом виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів у провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, проводиться для того, щоб зберегти і долучити до матеріалів кримінального провадження: а) документи, що встановлюють службовий статус і повноваження службової особи – одержувача неправомірної вигоди (наказ про призначення, посадові інструкції, функціональні обов'язки тощо); б) документи, що встановлюють службовий статус і повноваження інших службових осіб, близьких за повноваженнями до одержувача неправомірної вигоди (безпосередніх керівників, підлеглих, суміжних службових осіб); в) офіційні документи, що складались у зв'язку з інтересом надавача неправомірної вигоди; г) реєстраційні та облікові документи, де міститься інформація про обставини, пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (книги реєстрації відвідувачів, виданих перепусток, заяв, повідомлень, звернень громадян і т.п.); д) письмові відомості операторів мобільного зв'язку про телефонні розмови (з'єднання) та текстові повідомлення надавача неправомірної вигоди, її одержувача, посередників; е) окремі технічні засоби (записи з камер відеоспостереження).

Як зазначив В.В. Лисенко, проведенню виїмки, як і обшуку, передують цілий комплекс організаційних заходів, зокрема: а) відповідні консультації зі спеціалістами; б) планування проведення слідчої дії; в) створення, за необхідності, слідчо-оперативних груп; г) доручення її проведення окремим

співробітникам; д) підготовка необхідних технічних засобів (наприклад, комп'ютерної техніки) [121, с. 198].

У сьогоднішніх реаліях, коли законодавець не надав вилученню предметів і документів статусу самостійної слідчої (розшукової) дії, тим не менш також можна наголосити на деяких особливостях цього різновиду процесуальної діяльності саме у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Так, при розслідуванні зазначеної категорії кримінального правопорушення нерідкими є спроби звільнення службової особи – одержувача неправомірної вигоди з посади заднім числом. Це пов'язано у першу чергу з тією обставиною, що керівники органів поліції намагаються уникнути дисциплінарної відповідальності за вчинки підлеглих, а такі дії призводять до відсутності ознаки спеціального суб'єкта прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Тому в ході розслідування вилучення документів, що встановлюють службовий статус і повноваження службової особи – одержувача неправомірної вигоди, є невідкладним тактичним завданням.

Якщо є підстави вважати високою вірогідність видання наказу про звільнення заднім числом, видається доцільним якнайшвидше вилучити не тільки наказ про призначення та посадову інструкцію поліцейського, а й журнали реєстрації вхідних і вихідних документів з кадрових питань відповідного органу поліції. Також, із метою об'єктивного, а не формального вивчення у кримінальному провадженні особи обвинуваченого (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України), вважаємо доцільним рекомендувати витребувати службові характеристики, атестаційні листи, подання, копії послужного списку, наказів про заохочення та покарання і т.п. документи із особової справи поліцейського, що зберігається у кадровому підрозділі органу поліції.

Допит підозрюваного. Цей різновид допиту має суттєве значення і значні тактичні особливості у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції,

обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Саме підозрюваний володіє найбільш повною інформацією про обставини кримінального правопорушення, отже у разі обрання ним позиції щодо надання правдивих і повних показань, може значно сприяти вирішенню багатьох тактичних завдань розслідування.

У криміналістичній літературі присвячено суттєву увагу тактиці допиту підозрюваного, що дозволило розробити дієві рекомендації, спрямовані як на визначення загального тактичного порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії, так і обрання тактичних прийомів і комбінацій у різних ситуаціях допиту.

Предметом наукових досліджень були і питання процесуального порядку і тактики допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди.

Так, О.Ю. Татаров і С.С. Чернявский підкреслили, що перший допит підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди є складним у тактичному плані, оскільки здійснюється, як правило, безпосередньо після затримання фігуранта «на гарячому». Під час допиту необхідно з'ясувати відомості, що є підставою для затримання, зокрема щодо розміру неправомірної вигоди, характеру послуги, за яку її одержано, а також стосунків з особою, яка заявила про кримінальне правопорушення [213, с. 34-35]. Зазначені обставини вказують на те, що підготовка до допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди має здійснюватись ще на етапах підготовки та реалізації тактичної операції з документування обставин кримінального правопорушення. Відразу після затримання у слідчого немає часу на планування такого допиту, отже, він вже має бути підготовленим заздалегідь, щоби досягти належних результатів.

О.О. Буряк, розробляючи рекомендації з процесуального керівництва прокурора під час організації допиту в кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, вказує на наступні підготовчі до допиту підозрюваного заходи: забезпечення аудіо- відеофіксації допиту, що в подальшому може бути

використано для проведення фоноскопичної експертизи; визначення рідної для допитуваної особи мови та, за необхідності, залучення перекладача; перевірка наявності у підозрюваного імунітету, що вимагає особливого порядку проведення процесуальних дій щодо неї; залучення спеціаліста до допиту; використання матеріалів провадження з метою об'єктивного проведення допиту [34, с. 97-98]. Ці аспекти, безумовно, мають певне значення для підготовки до допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди, але не є типовими для підготовки до допиту службових осіб органу поліції. Проте, на нашу думку, така підготовка має включати інші заходи.

Так, готуючись до допиту, слідчому важливо насамперед проаналізувати наявну на заключному етапі реалізації тактичної операції щодо документування події кримінального правопорушення інформацію про поведінку службової особи органу поліції у зв'язку з одержанням неправомірної вигоди. Це дозволить прогнозувати можливу позицію підозрюваного під час допиту. Якщо службова особа обрала складні прийоми приховування кримінального правопорушення (уникала прямих розмов про неправомірну вигоду, задіяла посередника, розробила складну схему передавання предмета неправомірної вигоди тощо), значно збільшується вірогідність, що під час допиту, вона буде намагатись заперечувати свою причетність до одержання неправомірної вигоди, посиляючись на провокацію з боку надавача. Також слід уважно оцінити наявну та плановану на момент затримання доказову базу та врахувати ці обставини при обранні тактики допиту.

Також важливо одержати попередню інформацію щодо відомостей, які характеризують службову особу. Значний практичний досвід правоохоронної діяльності одержувача неправомірної вигоди у поєднанні із стійкою особистісною орієнтацією на отримання матеріальної вигоди зі своєї посади ймовірно не сприятиме налагодженню психологічного контакту з підозрюваним під час допиту. Тому слід готуватись проводити слідчу дію в конфліктній ситуації. Навпаки, невеликий досвід роботи та в цілому позитивні

особисті якості поліцейського, який отримує неправомірну вигоду вперше, може вплинути на формування безконфліктної ситуації допиту підозрюваного.

Інші підготовчі до допиту заходи, такі як обрання часу і місця допиту, його учасників, необхідних технічних засобів, складання письмового плану допиту також здійснюються з урахуванням специфіки початкового етапу розслідування. Вони можуть бути як ретельно виконані заздалегідь, так і здійснюватись в умовах дефіциту часу, коли затримання підозрюваного відбулось у стислі терміни, зважаючи на обставини конкретного кримінального провадження.

Тактика робочого етапу допиту підозрюваного у прийняття пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовою особою органу поліції визначається з урахуванням тактичної ситуації, що склалась на початку його проведення.

Загалом у криміналістичній літературі прийнято розрізняти конфліктні та безконфліктні ситуації допиту. Як відзначив К.О. Чаплинський, до конфліктних ситуацій відносяться учинення допитуваним активної протидії розслідуванню, відсутність психологічного контакту із допитуваним, відмова від давання показань, свідомо неправдиві показання, компрометація слідчого та ін. До безконфліктних ситуацій можна віднести бажання допитуваного співпрацювати зі слідством, намагання встановити об'єктивну істину, дача правдивих показань тощо [225, с. 142].

У зв'язку з цим варто відзначити напрацювання Р.Л. Степанюка та О.В. Приходька, які застосували ситуаційний підхід до визначення тактики допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності [206]. Науковці виокремили основні тактичні ситуації даного виду допиту, які складаються, коли підозрюваний визнає свою вину, повністю заперечує свою причетність до кримінального правопорушення або спростовує окремі обставини події (кваліфікацію діяння, факт вимагання неправомірної вигоди, її розмір наслідки тощо) [206, с. 195].

За результатами нашого дослідження можна стверджувати, що окремі тактичні ситуації також характерні і для допиту службових осіб органів поліції, які підозрюються в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди.

Безконфліктна ситуація складається тоді, коли підозрюваний бажає надавати правдиві показання, співпрацює зі слідством і сприяє встановленню всіх обставин події. З вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень така ситуація склалась у близько 40% випадків.

Щодо цієї ситуації Л.А. Легеза вказує: «Найбільш доцільним у безконфліктній ситуації є психологічний прийом «вільної розповіді». При використанні цього прийому допитуваному надається можливість в оповідній формі детально, без обмежень часу і деталізуючих запитань, викласти всю послідовність подій: від кого надійшла пропозиція про хабар і за які дії або за вчинення яких дій він отриманий; коли, де, ким і яким способом хабар був переданий; чи не брала участь в організації знайомства хабароодержувача і хабародавця третя особа і т. ін.» [120, с. 65].

Після завершення вільної розповіді підозрюваному доцільно поставити запитання, які уточнюють і доповнюють викладені обставини. При цьому важливо одержати максимально повні показання. Це, по-перше, дозволяє у подальшому з'ясувати всі обставини події за допомогою інших слідчих (розшукових) дій і якісно перевірити одержану інформацію. По-друге, у практиці непоодинокими є випадки зміни підозрюваним своєї позиції в подальшому і заперечення своєї вини. Тому повнота перших показань надасть можливість об'єктивніше оцінити причини зміни підозрюваним показань і належним чином перевірити версії про раніше зроблену самообмову підозрюваного або про заперечення ним своєї винуватості як засіб ухилення від покарання.

До предмета допиту підозрюваного в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди входить досить широке коло обставин, які поділяють на такі групи: 1) щодо взаємних відносин із надавачом

неправомірної вигоди (у т.ч. посередником); 2) відносно обставин зговору про надання неправомірної вигоди; 3) щодо обставин і обстановки одержання неправомірної вигоди; 4) відносно службової діяльності, виконаної за неправомірну вигоду, та її результату; 5) про додаткові джерела інформації про кримінальне правопорушення [201, с. 249-252]. У безконфліктній ситуації є можливість з'ясувати зазначені обставини максимально повно і всебічно, тому плануючи допит підозрюваного необхідно заздалегідь скласти їх письмовий перелік. При цьому варто враховувати, що специфіка поліцейської діяльності певної службової особи може бути пов'язана із відомостями, які містять державну таємницю. Але може виникнути потреба у висвітленні деяких відомостей такого роду під час допиту. Зокрема, при розслідуванні одержання неправомірної вигоди працівниками оперативних, оперативно-технічних, інформаційно-аналітичних, слідчих підрозділів Національної поліції. Передусім це стосується відомостей щодо службової діяльності, виконаної за неправомірну вигоду. У такій ситуації, готуючись до допиту слід врахувати вимоги ст. 517 КПК України і забезпечити належний режим його проведення.

Таким чином, основними тактичними завданнями допиту підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди в безконфліктній ситуації є налагодження та підтримання психологічного контакту з допитуваною особою, а також одержання якомога повних показань щодо всіх обставин справи, які можуть бути відомі службовій особі.

Більшою складністю відрізняється допит підозрюваного в конфліктних ситуаціях, зокрема, коли допитуваний надає неправдиві показання. За нашими даними така ситуація допиту службової особи органу поліції, підозрюваної в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, має місце у 46,67% кримінальних проваджень.

Науковцями виокремлено кілька типових конфліктних ситуацій допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди. Але є певна дискусійність в їхній характеристиці саме як конфліктних.

Так, Р.Л. Степанюк та О.В. Приходько відносять до числа конфліктних

ситуації допиту, коли підозрюваний повністю або частково не визнає своєї вини і наводить певні аргументи на підтримку своєї позиції, зокрема, заявляє про обмову чи провокацію, стверджує про законні підстави одержання певних благ, вказує, що вчинив шахрайство, а не одержав неправомірну вигоду, тощо [206, с. 195-196]. Водночас Л.А. Легеза характеризує подібні ситуації як умовно-безконфліктні, а також виділяє ще уявно-безконфліктну ситуацію допиту (самообмову) [120, с. 64-65]. Нам видається, що суперечливість у цьому питанні викликана тією обставиною, що вищевказані автори намагаються визначити конфліктність не просто залежно від обраної допитуваним лінії поведінки (надання правдивих або неправдивих показань), а виділивши типові аргументи, до яких вдаються підозрювані під час допитів. Але в такому разі неможливо точно стверджувати про конфліктність чи безконфліктність певної ситуації, адже, наприклад, в одному випадку підозрюваний може давати правдиві показання, заявляючи його про обмову з боку заявника, якщо така дійсно мала місце, а в іншому говорити неправду, коли обмови справді не було. Об'єктивно ж ці обставини можуть бути перевірені не під час допиту, а в ході подальшого розслідування. Тому видається, що обрана підозрюваним позиція свого захисту є складовою слідчої ситуації подальшого етапу розслідування в цілому, а не тактичної ситуації допиту.

Враховуючи вищевказане вважаємо, що типовими конфліктними ситуаціями допиту підозрюваного в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди є наступні:

- 1) підозрюваний відмовляється давати показання;
- 2) підозрюваний надає неправдиві показання.

Як слушно відзначив Б.М. Дердюк: «Подолання конфліктної ситуації із суворим суперництвом здійснюється в таких напрямках: 1) з'ясування слідчим причин конфлікту; 2) тактичного впливу безпосередньо на суб'єкта протидії; 3) усунення зовнішніх умов, що сприяли виникненню конфліктної ситуації» [66, с. 242]. Ці загальні правила можуть бути враховані з метою подолання конфліктної ситуації допиту підозрюваного, але з урахуванням вимог

законодавства та специфіки досліджуваного нами виду кримінального правопорушення.

У криміналістичній літературі наведено цілу низку тактичних прийомів подолання конфліктної ситуації допиту. Наприклад, В.П. Бахін і В.К. Весельський аналізують такі з них: 1) деталізація показань; 2) проведення повторного допиту; 3) з'ясування контрольних даних; 4) допущення легенди; 5) покладання краю брехні на початковому етапі допиту; 6) виявлення зацікавленості до незначних другорядних фактів та замовчування про інші, відомі слідству обставини; 7) створення враження поінформованості слідчого; 8) викладення слідчим ймовірного ходу подій; 9) використання темпу постановки запитань допитуємому; 10) спростування неправдивого алібі; 11) емоційний експеримент; 12) початок допиту з обставин (епізодів) найбільш відомих слідчому та підкріплених доказами; 13) запрошення до участі в допиті авторитетних для допитуємого осіб; 14) пред'явлення доказів; 15) застосування під час допиту звуко- і відеозапису; 16) роз'яснення та переконування у тому, що зайнята позиція шкідлива для самого допитуємого; 17) втягнення допитуємого в суперечку; 18) демонстрування намірів і можливостей слідства по збиранню, дослідженню та використанню доказової інформації тощо [19, 39].

Обрання конкретного прийому або поєднання декількох прийомів (тактичної комбінації) залежить від конкретної ситуації, яка має місце у практичній діяльності.

У ситуації, коли підозрюваний відмовляється давати показання, слідчий має обмежені можливості у подоланні такої позиції. Згідно ч. 4 ст. 224 КПК України «у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви» [113]. Тому єдине, що може зробити слідчий у цій ситуації, це пояснити допитуваному, що надання ним показань може бути в його інтересах, адже є засобом його захисту і допоможе повніше встановити обставини події.

Для ситуації надання неправдивих показань обрання тактичних прийомів допиту залежить від кількох вагомих обставин, зокрема, особистісних якостей допитуваного, повноти доказової бази у слідчого, вміння слідчого застосовувати певні тактичні прийоми та готовності діяти в умовах тактичного ризику.

Найбільш поширеним тактичним прийомом, що застосовується в цій ситуації, є пред'явлення доказів, які є в розпорядженні у слідчого. Але у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейськими під час першого допиту підозрюваного не завжди є можливість і доцільність пред'являти докази, одержані в ході негласних слідчих (розшукових) дій. Тому в ході такого допиту рекомендуємо у першу чергу застосувати тактичні прийоми, пов'язані з максимальною деталізацією показань і зверненням до позитивних якостей допитуваної особи. При цьому перший тактичний прийом дозволить виявити прогалини і неточності в тій версії події, якої дотримується допитувана особа, а другий можливо сприятиме зміні позиції з надання неправдивих свідчень через відчуття підозрюваним аморальності та протиправності своїх дій, пов'язаних із неправомірною вигодою.

Якщо на першому допиті позиція підозрюваного з надання неправдивих показань залишається незмінною, слідчому доцільно через певний проміжок часу провести повторний допит підозрюваного, ретельно підготувавшись до нього, у тому числі і шляхом проведення та вивчення результатів інших слідчих (розшукових) дій. В ході допиту можна застосувати такі тактичні прийоми, як критичний аналіз раніше наданих показань, виявлення в них протиріч, пред'явлення доказів, зокрема, показань співучасників, свідків, матеріалів, зібраних шляхом негласних слідчих (розшукових) дій, документів тощо.

З метою усунення протиріч у показаннях підозрюваного, його співучасників, а також окремих свідків (потерпілих) може виникнути потреба провести одночасний допит раніше допитаних осіб.

Слідчий експеримент під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, як правило, проводиться із метою перевірки раніше даних показань надавачів неправомірної вигоди, очевидців події і, рідше, підозрюваних. Вказана слідча (розшукова) дія має суттєве значення в аспекті доказування факту неправомірної вигоди, особливо у ситуаціях заперечення підозрюваним самої події кримінального правопорушення. В таких випадках відтворення обставин події шляхом слідчого експерименту за участі свідків надає слідчому додаткові дані про її обставини.

Загальний тактичний порядок слідчого експерименту досить широко висвітлено у науковій літературі і не потребує розгляду в межах даного дослідження. Водночас слід підкреслити окремі особливості зазначеної слідчої (розшукової) дії, характерні для розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

По-перше, відзначимо, що для кримінальних проваджень вказаної категорії характерна значущість слідчого експерименту саме шляхом відтворення дій та обставин події, пов'язаної з неправомірною вигодою. При цьому вважаємо цілком правильною точку зору учених, котрі разом із завданням перевірки і уточнення раніше даних показань виділяють і таке завдання слідчого експерименту, як одержання нових доказів [80, с. 9].

По-друге, результати зазначеної слідчої (розшукової) дії мають найбільш суттєве значення в аспекті підтвердження правдивості показань учасників події кримінального правопорушення. Оскільки мають місце випадки зміни в суді раніше даних показань як очевидцями злочину, так і поліцейськими, котрі в ході досудового розслідування визнавали вину, видається доцільним рекомендувати більш широко використовувати можливості слідчого експерименту на практиці. Це збільшить доказову базу, дозволить зменшити кількість слідчих помилок, сприятиме попередженню подальшої протидії розслідуванню та судовому розгляду справи.

3.3 Використання спеціальних знань

Вагому роль у встановленні обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції відіграють спеціальні знання, тобто результати роботи фахівців з різних галузей науки і техніки, яких залучають слідчі на стадії досудового розслідування.

Під спеціальними знаннями у кримінальному процесі прийнято розуміти «наукові, технічні й інші професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, набуті в процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, які використовуються разом із науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації» [197, с. 37]. При цьому варто відзначити, що ними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі [100, с. 285]. Тобто, хоча слідчий також може бути суб'єктом застосування спеціальних знань, але для потреб окремої криміналістичної методики ці питання розглядаються в аспекті знань і навичок залучених до виконання певних завдань фахівців. У науковій літературі їх зазвичай називають обізнаними особами.

Як зазначає М.Г. Пилипенко: «У чинному кримінальному процесуальному законодавстві (як і у КПК України 1960 р.) термін «обізнані особи» не використовується. Цей термін набув досить широкого розповсюдження в наукових роботах з кримінального процесу та криміналістики для означення осіб, які володіють спеціальними знаннями і залучаються сторонами обвинувачення чи захисту до участі у кримінальному провадженні» [163, с. 81]. Метою їхньої участі, на думку Є.Є. Демидової, є надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи шляхом застосування своїх спеціальних знань [65, с. 263].

Як підкреслив А.М. Лазебний, наразі метою використання спеціальних знань є отримання за їхньою допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для вирішення кримінального провадження. Це може бути: допомога у збиранні та дослідженні доказів (зокрема, слідів, речових доказів), побудова версій, планування розслідування, перевірка доказів, обрання тактики слідчих (розшукових) дій [117, с. 23-24]. Щодо виду кримінального правопорушення, що нами розглядається, це є особливо актуальним, оскільки потреба у залученні обізнаних осіб виникає на всіх етапах розслідування.

За даними О.М. Шрамко, під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, можуть використовуватись спеціальні знання з багатьох сфер. Такими, зокрема, є знання у сфері криміналістичної техніки, економіки, товарознавства, автотоварознавства, транспортного-товарознавства, у сфері військового майна, спеціальні будівельно-технічні, земельно-технічні, оціночно-будівельні, оціночно-земельні, дорожньо-технічні знання та знання з питань землеустрою, знання у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій, судової медицини, психіатрії, психології, мистецтва, окремих галузей виробництва, освіти, надання послуг тощо [241, с. 177-179]. Але щодо розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції слід відзначити, що із наведеного вище переліку найчастіше виникає потреба у залученні фахівців з окремих галузей криміналістичної техніки (судової фотографії, аудіо- відеозапису, фоноскопії, дактилоскопії, дослідження спеціальних хімічних речовин тощо) для фіксації та дослідження слідів кримінального правопорушення.

Спеціальні знання можуть бути використані у різних формах. З даного питання в науковій літературі найбільш поширеним є підхід щодо виокремлення процесуальних та організаційних (непроцесуальних) форм щодо розслідування корупційних і службових кримінальних правопорушень [94, с. 114; 196, с. 204-205]. Серед них найбільше значення мають такі форми, як: консультування в обізнаної особи з приводу окремих аспектів механізму утворення певних слідів і відповідно їх виявлення, тактичних прийомів, які

доцільніше застосовувати під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій і т. п.; залучення обізнаної особи до проведення окремих слідчих (розшукових) дій у якості спеціаліста; призначення судових експертиз (залучення обізнаної особи в якості експерта) [187]. Тому розгляд саме цих форм є доцільним в методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

Надання обізнаними особами усних консультацій слідчому з окремих питань застосування спеціальних знань поза межами процесуальних дій не врегульовано нормами кримінального процесуального законодавства. Така організаційна форма використання спеціальних знань під час розслідування досліджуваного різновиду кримінального правопорушення застосовується з метою надання допомоги слідчому в обранні найбільш доцільних засобів і методів проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, кола спеціалістів, яких необхідно запросити до участі в слідчих (розшукових) діях, особливостей підготовки об'єктів для судових експертиз, питань, які доцільно поставити експертові, тощо.

В.О. Яремчук наводить основні питання, які вирішуються в організаційній формі усних шляхом консультацій з фахівцями під час планування слідчих (розшукових) дій. Зокрема, за їх допомогою слідчий визначається: 1) із формою допомоги спеціаліста, що буде надаватися при організації проведення слідчої (розшукової) дії; 2) із якої установи, підприємства, організації тощо залучити спеціаліста або ж спеціаліста, який не працює в таких установах; 3) із кількістю спеціалістів за необхідності отримання консультації з різних галузей спеціальних знань залежно від потрібної форми їх допомоги [254, с. 102].

У практиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції найчастіше виникає потреба у залученні до слідчих (розшукових) дій спеціалістів-криміналістів і спеціалістів у галузі спеціальної техніки. Зауважимо, що до цього виду

діяльності не доцільно залучати співробітників підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування Національної поліції та підрозділів Експертної служби МВС України через можливість завчасного витоку інформації про початок досудового розслідування, заплановані слідчі (розшукові) дій чи тактичні операції, а також високу вірогідність упередженості спеціаліста через службову залежність, з мотивів корпоративної солідарності тощо.

Залучення спеціаліста для надання технічної допомоги у проведенні окремої слідчої (розшукової) дії є процесуальною формою консультацій, оскільки вона передбачена ч. 2 ст. 71 КПК України.

Методичні рекомендації з питань участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень було розроблено Б.Б. Теплицьким, О.М. Шрамко та В.В. Юсуповим. Зокрема висвітлено правила й особливості залучення спеціалістів до огляду, обшуку, отримання зразків для експертизи, допиту та призначення судових експертиз [219, с. 32-64]. Урахування відповідних положень є корисним і для кримінальних проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

На етапі підготовки до слідчої (розшукової) дії слідчий має визначитись із тим, якого спеціаліста (спеціалістів) і з якої установи доцільно залучити, обрати форму його виклику, спосіб прибуття спеціаліста та його обладнання до місця проведення слідчої (розшукової) дії, із необхідністю ознайомити його з окремими матеріалами кримінального провадження, враховувати графік роботи спеціаліста (спеціалістів) у разі необхідності невідкладного проведення слідчої (розшукової) дії [253, с. 236]. У цьому сенсі важливо наголосити, що підготовка до невідкладних слідчих (розшукових) дій вимагає вжиття заходів щодо недопущення витоку інформації з метою забезпечення фактору раптовості. Тому вибір спеціалістів та їх запрошення має відбуватись із обов'язковим врахуванням даного аспекту.

Оскільки початкові слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції найчастіше проводяться у складі тактичних операцій, важливо наголосити на специфіці залучення спеціалістів і щодо цього виду діяльності. Тим більше, що дослідники проблематики тактичних операцій включають до її структури діяльність спеціалістів-криміналістів та фахівців в інших галузях спеціальних знань [233, с. 322].

За даними науковців, залучення спеціаліста до тактичних операцій є важливою складовою організації розслідування. Слідчі вважають, що спеціаліст під час участі у тактичній операції: надає тільки організаційно-технічну допомогу (59,1%); бере участь у проведенні всієї тактичної операції (34,3%); бере участь лише в організаційних заходах (14,8%); інше (6%) [252, с. 9]. Видається, що такі показники свідчать про ефективність залучення спеціалістів саме до надання технічної допомоги під час підготовки та проведення тих слідчих (розшукових) дій, які проводяться в межах тактичної операції. Залучення його до такої операції в цілому є недоцільним, адже може призвести до розголошення зайвої інформації, втягування спеціаліста у виконання невласливих йому функцій.

На нашу думку, залучення спеціаліста до тактичної операції під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції має проявлятися як в організаційній формі, тобто у вигляді усних консультацій спеціаліста з відповідних аспектів використання спеціальних знань під час підготовки до комплексу слідчих (розшукових) дій, так і в процесуальній формі надання технічної допомоги безпосередньо під час слідчих (розшукових) дій, які проводяться в ході реалізації тактичної операції.

За результатами аналізу й узагальнення матеріалів слідчої та судової практики щодо окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів

поліції, відзначимо, що частіше за все слідчі залучають в якості спеціалістів:

1) фахівців із технічного захисту інформації, дослідження звуко- та відеозапису – для надання технічної допомоги у копіюванні та вивченні змісту інформації, зафіксованої під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за допомогою спеціальних технічних засобів, дослідження документів, одержаних у кримінальному провадженні, та виготовлення їхніх копій (матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації), технічних носіїв інформації (п. 2,3 ч. 2 ст. 99 КПК України) та матеріалів, зібраних оперативними підрозділами (ч. 3 ст. 99 КПК України);

2) спеціалістів-криміналістів – для здійснення фотозйомки та відеозапису слідчої (розшукової) дії, надання технічної допомоги слідчому у виявленні та вилученні слідів спеціальних хімічних речовин, слідів рук, інших слідів кримінального правопорушення під час обшуку та огляду, а також відібрання зразків для експертизи;

3) спеціалістів в окремих галузях судової експертизи (молекулярно-генетичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів) для надання технічної допомоги у відібранні зразків для експертизи.

При цьому на початковому етапі розслідування надається перевага залученню спеціалістів з числа працівників технічних підрозділів органів безпеки, Державного бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро із метою упередження витоку інформації. На подальшому етапі, коли фактор раптовості вже використано, залучають спеціалістів з числа працівників експертної служби СБУ, науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та інших фахівців.

Участь спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій в цілому сприяє забезпеченню належної якості виявлених слідів кримінального правопорушення та вилучених зразків, що в подальшому визначає можливість використання судово-експертних досліджень, для з'ясування питань, які потребують спеціальних знань.

Залучення експерта. У кримінальному провадженні серед різних форм

використання спеціальних знань судові експертизи займають особливе місце. Це пов'язано, перш за все, із найбільшою процесуальною значущістю для справи саме висновків судових експертів – осіб, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [182]). Тому експертиза визнається основною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень при розслідуванні кримінальних правопорушень [246, с. 3].

Т.І. Савчук зазначила, що механізм вчинення корупційних злочинів передбачає необхідність проведення значної кількості різноманітних експертиз: економічних, технічних експертиз документів, почеркознавчих, дактилоскопічних, експертиз матеріалів, речовин і виробів, біологічних, комп'ютерно-технічних, фоноскопичних, товарознавчих, будівельно-технічних та оцінно-будівельних експертиз, експертиз вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оцінно-земельних тощо [196, с. 204-205].

За даними Ю. Пілюкова та О. Шрамко «при розслідуванні корупційних злочинів найчастіше проводять криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фоноскопичні, відео-фоноскопичні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оцінно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оцінно-земельні, судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи [164, с. 141].

За результатами нашого дослідження можна відзначити, що у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, найбільш широко використовуються можливості криміналістичних експертиз, зокрема, судової експертизи спеціальних хімічних речовин (63,33%), технічної експертизи документів (50%) та експертизи відео-, звукозапису (13,33). Рідше призначаються інші експертні дослідження, зокрема почеркознавчі, а в окремих випадках – товарознавчі експертизи (для встановлення вартості неправомірної вигоди, якщо ним виступали споживчі товари), дактилоскопічні

та молекулярно-генетичні (для дослідження слідів на предметі неправомірної вигоди).

У більшості проваджень, коли на початковому етапі було проведено тактичну операцію, пов'язану із затриманням одержувача на місці кримінального правопорушення, важливе значення має *експертиза спеціальних хімічних речовин*, що були використані для помітки предмета неправомірної вигоди. На важливості цього виду судової експертизи для розслідування неправомірної вигоди неодноразово наголошували науковці [130, с. 12; 227, с. 228].

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що вказані експертизи слідчі нерідко називають «судово-хімічними», «фізико-хімічними», «судово-криміналістичними» або навіть просто «експертизою». Разом з цим у п. 1.2.1.Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), відповідна експертиза віднесена до числа криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів [85]. Також варто відзначити, що відповідно до Переліку видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта в Експертній службі МВС (Додаток 2 до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС, затвердженого наказом МВС України від 21 вересня 2020 року № 675) до видів експертиз і досліджень, які проводяться у відомчих експертних підрозділах, віднесено дослідження спеціальних хімічних речовин [169]. Отже, слідчим і прокурорам необхідно враховувати, що за своєю сутністю дані дослідження є підвидом експертизи матеріалів, речовин та виробів. Саме назва «експертиза спеціальних хімічних речовин» є вірною для даного виду досліджень.

Зазначене дослідження у під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції проводиться для вирішення таких завдань:

а) виявлення на предметі неправомірної вигоди, предмета обстановки місця події, одязі підозрюваного, зразках, одержаних в ході слідчих дій, і т.п. об'єктах слідів спеціальних хімічних речовин;

б) визначення природи (роду або виду) спеціальної хімічної речовини, сліди якої містяться на певних об'єктах;

в) встановлення спільної родової (групової) належності спеціальних хімічних речовин, сліди яких містяться на різних об'єктах (предметі неправомірної вигоди та одязі підозрюваного, тампонах зі змивами з його рук тощо) [211, с. 418-419].

Для дослідження експертові мають надаватись самі предмети, де можуть знаходитись сліди спеціальних хімічних речовин, у тому числі тампони зі змивами з рук підозрюваного, предметів з місця події, а також спеціальні засоби або зразки спеціальних хімічних речовин, одержані у працівників, які організовували тактичну операцію, пов'язану з проведенням контролю за вчиненням злочину [211, с. 419].

Згідно з п. 24.2.4 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), орієнтовний перелік вирішуваних питань цієї експертизи такий: 1. Яка природа речовини, наданої на дослідження? 2. Чи є нашарування спеціальних хімічних речовин на предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо) 3. Чи мають надані речовини спільну родову належність?» [148].

Вказаний вид судової експертизи є найбільш поширеним у практиці розслідування випадків прийняття службовими особами органів поліції пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, адже дозволяє встановити факт контакту одержувача неправомірної вигоди з її предметом.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо одержання неправомірної вигоди начальником сектору районного відділу поліції судовим експертом було встановлено, що на грошових коштах в сумі 2500 грн. та 200 грн., на двох серветках білого кольору, якими проводилися змиви з обох рук підозрюваного, з керма та важелі перемикання передач автомобіля встановлено присутність спеціальної хімічної речовини люмінофору, що люмінесціює зелено жовтим кольором та є зразком спецзасобу [46].

Завдання *технічної експертизи документів* у кримінальному провадженні вказаної категорії можна розділити на такі групи: а) встановлення фактів і способів внесення змін до документів (коли одержувач неправомірної вигоди вносив такі зміни у службову документацію із метою реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди або для її вимагання); б) виявлення текстів на обгорілих та згорілих документах; установа цілого за частинами документа (коли особа намагалась знищити важливий для кримінального провадження документ); в) дослідження паперових грошей, що стали предметом неправомірної вигоди (із метою встановлення того, що вони виготовлені за технологією відповідного підприємства). При цьому найбільш часто такі експертизи призначаються для вирішення завдань, пов'язаних із дослідженням грошей, що має значення для визначення розміру предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо одержання неправомірної вигоди начальником сектору кримінальної поліції районного відділу поліції технічна експертиза документів визначила, що десять банкнот, схожих на банкноти США номіналом 100 доларів США, виготовлені та випущені в обіг Федеральною Резервною Системою США [44].

Експертиза відео-, звукозапису може бути проведена із метою дослідження матеріалів, одержаних в ході фіксації процесу підготовки неправомірної вигоди та безпосередньо обставин передавання її предмета. Для доказування нерідко вирішальне значення має саме зміст розмов між службовою особою органу поліції та надавачем неправомірної вигоди

(посередником). Якщо ці розмови зафіксовані за допомогою технічних засобів, після їх процесуального закріплення у кримінальному провадженні виникає потреба у встановленні їх справжності, адже непоодинокими є випадки заяв підозрюваних та їхніх захисників про фальсифікацію таких матеріалів.

Відповідно до сучасних можливостей експертиза відеозвукозапису може призначатись із метою вирішення двох груп завдань: а) встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису; б) ототожнення особи за фізичними параметрами голосу [148, п. 20.1]. Цей вид експертних досліджень має досить широку методологічну базу для вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань [61, с. 8-9]. Об'єктами даної експертизи є звукова, у тому числі й мовленнєва інформація, котра зафіксована на фонограмі, а також носії й технічні засоби зняття й фіксації інформації, котрі є речовими доказами за кримінальним провадженням. Для запису та відтворення інформації застосовуються різноманітні пристрої зняття, передавання та фіксації інформації, котрі також можуть бути надані на дослідження експерту [60, с. 49-50].

У провадженнях, що нами розглядаються, частіше за все виникає потреба у вирішенні завдань щодо:

- а) встановлення технічного пристрою, за допомогою якого було виконано відео або звукозапис;
- б) встановлення безперервності запису та відсутності (наявності) змін у наданій фонограмі (відеофонограмі);
- в) встановлення, які саме особи брали участь у зафіксованій розмові та які конкретно фрази промовляла кожна особа.

Для вирішення зазначених завдань експертові необхідно надати оригінали фонограми (відеофонограми), пристрій, за допомогою якого здійснено запис, та додаткове обладнання (мікрофони, прилади керування і т.п.). За необхідності ототожнення осіб за фонограмою слід відібрати зразки для експертизи (фонограми із записом бесід із особами, котрі перевіряються), а

також надати експерту протокол огляду (прослуховування) фонограми і роздруківку розмови.

Також на практиці для експертного дослідження нерідко надається протокол допиту особи, що застосовувала спеціальну техніку під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема щодо питань, яка саме техніка була використана, в якому режимі, де саме була встановлена тощо. Але такий допит є зайвим, оскільки його можна замінити спеціальною довідкою керівника оперативно-технічного підрозділу, де викладається інформація, яка потрібна експерту (дані з протоколів повної та систематизованої інформації не містять) [32, с. 55].

Почеркознавча експертиза призначається із метою ідентифікації виконавця рукописних записів і підписів. У більшості випадків при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції для доказування мають значення питання встановлення виконавця записів і підписів у документах: а) складених у зв'язку з інтересом надавача неправомірної вигоди; б) складених із метою вимагання неправомірної вигоди; в) обліково-реєстраційних документах.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо одержання неправомірної вигоди за узгодження будівництва паркувального майданчика інспектором сектору розшуку та опрацювання матеріалів дорожньо-транспортних пригод міського управління патрульної поліції за допомогою почеркознавчої експертизи було встановлено, що саме підозрюваний, виконав підпис у документі [48].

Як відзначає Г.С. Бідняк, особа, яка призначила експертизу, повинна не тільки правильно формулювати завдання експертизи, але і створювати реальні умови для їх вирішення [28, с. 276-277]. Тому слід пам'ятати, що експертові, крім документа, що перевіряється, слід надавати вільні та експериментальні зразки почерку. Вимоги до таких зразків досить чітко визначені у п.п. 1.4.-1.11. Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [148].

Серед інших видів досліджень для проваджень про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції у певній ситуації може виникнути потреба у призначенні ідентифікаційної експертизи слідів службової особи на предметі неправомірної вигоди – дактилоскопічної або молекулярно-генетичної. Така ситуація виникає тому, що працівники поліції, будучи обізнаними з методами документування неправомірної вигоди, іноді вживають заходів щодо мінімізації контакту із її предметом, негайно миють руки після такого контакту, після викриття заявляють про те, що сліди спеціальних хімічних речовин утворились не у результаті контакту з предметом неправомірної вигоди, а опосередковано через іншу особу (наприклад, при рукостисканні) чи предмет (наприклад, ручку дверей). Суттєве значення сліди рук і біологічні сліди мають і в ситуаціях, коли підозрюваний взагалі не визнає, що він знаходився у певному місці (приміщенні, автомобілі). У подібних випадках доцільно дослідити предмет неправомірної вигоди на наявність на ньому слідів, які належать саме підозрюваному, що може мати принципово важливе значення для доказування.

Наприклад, у серпні 2020 року судом було виправдано заступника начальника слідчого відділення районного відділу поліції в одержанні неправомірної вигоди через недоведеність його вини. У вирoku, серед іншого, судом було вказано, що він бере до уваги висновки експерта, згідно якого на поверхнях волокнистих серветок, якими було виконано змиви з лівої руки підозрюваного, знаходиться нашарування спеціальної хімічної речовини (люмінофору), яка має спільну родову належність із речовиною, якою були оброблені 15 грошових купюр номіналом по 200 грн. (предмет хабара). Однак, суд вважає, що наявність вказаної речовини на руках обвинуваченого не може бути безумовною підставою для визнання його винуватості, оскільки, як встановлено, надавач неправомірної вигоди торкався до наданих йому помічених грошей, коли клав їх до шафи, а потім потискав руку обвинуваченого. Згідно морфологічного аналізу речовини, якою були оброблені гроші, остання легко переноситься на інші поверхні (ватні та марлеві

тампони, долоні рук, папір). Стороною обвинувачення не надано доказів того, що люмінесцентна речовина, яка виявлена на руках обвинуваченого, з'явилася внаслідок його контакту з грошовими коштами, що були вилучені із шафи, а не контакту з особою, яка також торкалася вказаних помічених грошей. Як вбачається з матеріалів кримінального провадження, дактилоскопічна експертиза грошових купюр у справі не проводилася [45].

На нашу думку, в спірних ситуаціях, які схожі з тою, що наведена вище, необхідно призначити дактилоскопічну або молекулярно-генетичну експертизу, які можуть підтвердити або спростувати наявність слідів службової особи на предметі неправомірної вигоди. Вибір конкретного виду дослідження передусім залежить від механізму контактної взаємодії одержувача неправомірної вигоди із її предметом та характеристики слідосприймаючої поверхні. Тут слід врахувати, що методи молекулярно-генетичного дослідження є набагато більш чутливими, ніж дактилоскопічного, адже дозволяють виділити придатну для ідентифікації ДНК з мікроскопічної кількості біологічного матеріалу (кількох людських клітин) [204, с. 176]. Водночас такі дослідження є складнішими та більш витратними, порівняно з дактилоскопічними. Отже, якщо є підстави вважати, що на предметі неправомірної вигоди збереглись сліди рук, доцільно призначити дактилоскопічну експертизу. Якщо контакт з предметом був, але дактилоскопічних слідів, придатних для ідентифікації, не збереглося, то можна спробувати використати можливості молекулярно-генетичної експертизи.

Дактилоскопічне дослідження дає можливість вирішити такі питання: а) чи є на (вказати предмет) сліди рук, якщо є, то чи придатні вони для ідентифікації? б) чи залишено слід руки (вказати особу), чиї зразки було надано для порівняльного дослідження?

На вирішення судової молекулярно-генетичної експертизи можна поставити наступні питання: 1) чи є на (назва об'єкта) клітини з ядрами? 2) Якщо так, то чи можливо встановити їх генетичні ознаки (ДНК-профіль)? 3) прошу встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) зразка (крові/букального

епітелію) статус особи гр. Іванова І.І. 4) Чи збігаються генетичні ознаки клітин, виявлених на наданому на дослідження об'єкті, з генетичними ознаками (ДНК-профілем) зразка (крові/букального епітелію) статус особи гр. Іванова І.І.? [107, с. 135; 214, с. 16-21].

Для проведення ідентифікаційного дослідження експерту слід надати зразки для порівняльного дослідження (дактилокарту, біологічні зразки).

Зазначені види судових експертиз можуть бути найбільш ефективними у практиці досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Вказаний перелік не є вичерпним і залежно від обставин конкретного провадження може бути залучено судових експертів з інших спеціальностей.

Висновки до розділу 3

1. У методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції доцільно виділити типові тактичні операції «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», «Затримання», «Пошук і збереження документів», «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди», які спрямовані на вирішення найбільш вагомих тактичних завдань розслідування, і проведення яких відрізняється найбільшою специфікою і сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування.

2. Зміст тактичної операції «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди» включає: а) залучення до конфіденційного співробітництва особи, у якої вимагають або пропонують надати неправомірну вигоду; б) аудіо- відео контроль особи та/або місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та/або з електронних інформаційних систем з метою фіксації перемовин, пересувань і зустрічей учасників події; в) контроль за вчиненням злочину у формі

спеціального слідчого експерименту; г) затримання одержувача неправомірної вигоди (посередника) відразу після її прийняття; д) огляд місця події та/або обшук приміщення, ділянки місцевості чи транспортного засобу (залежно від того, де і за яких обставин відбулось передавання предмета неправомірної вигоди та затримання), особистий обшук особи, яка отримала неправомірну вигоду; е) освідування особи з метою вилучення слідів спеціальних хімічних речовин; ж) допити підозрюваних і свідків щодо обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

3. Завданням тактичної операції «Пошук і збереження документів» передусім є подолання протидії розслідуванню шляхом знищення або фальсифікації документів. До її структури відносяться такі процесуальні дії, як вилучення (виїмка) документів у порядку виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 165 КПК України), їх одержання у кримінальному провадженні за допомогою витребування згідно ч. 2 ст. 93 КПК України, обшук (ст. 234 КПК України), огляді документів, їх вивчення слідчим, відібрання зразків для експертизи та залучення експертів. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться з метою виявлення і дослідження документів, також можуть входити до складу інших тактичних операцій.

4. До структури тактичної операції «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди» входять: а) допит надавача неправомірної вигоди і ретельне з'ясування у нього, в чому саме полягають ті дії або бездіяльність, за які службова особа органу поліції одержує неправомірну вигоду; б) вивчення результатів негласних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких зафіксовано обставини вимагання неправомірної вигоди, з метою визначення конкретних актів поведінки службової особи у відповідній ситуації службової діяльності; г) вивчення нормативних правил здійснення службової діяльності одержувача неправомірної вигоди у відповідній ситуації; д) витребування, одержання, вилучення документів, які склались у зв'язку з реалізацією інтересу надавача неправомірної вигоди;

огляд тих документів, які є речовими доказами; е) допити підозрюваного і свідків зі з'ясуванням обставин виконання або невиконання певних дій в інтересах надавача неправомірної вигоди; ж) відібрання зразків для експертизи і призначення почеркознавчої та/або технічної експертизи документів.

5. Найбільш поширеними гласними слідчими (розшуковими) діями, які проводяться під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, є огляд місця події, огляд предметів і документів, допити підозрюваного, свідків, потерпілих, залучення експерта, витребування, одержання, вилучення документів, обшук та освідування.

6. У правозастосовній практиці досі мають місце необґрунтовані заміни обшуку оглядом місця події. У зв'язку з цим слід наголосити, що огляд має здійснюватись щодо тих об'єктів і ситуацій, де і коли немає потреби здійснювати примусове обстеження (наприклад, щодо ділянки місцевості на вулиці, де відбулось передавання предмета неправомірної вигоди і затримання учасників події). Водночас обшук проводиться для пошуку заздалегідь ідентифікованих (помічених) предметів в певному приміщенні, транспортному засобі або у особи.

7. Допиту в якості свідків у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції підлягають надавачі неправомірної вигоди, звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України; громадяни, залучені в якості понятих до невідкладних слідчих (розшукових) дій; очевидці події; керівники та підлеглі одержувача неправомірної вигоди; його родичі, друзі, знайомі; співробітники оперативних та оперативно-технічних підрозділів, які були залучені до організації негласних слідчих (розшукових) дій, затримання одержувача неправомірної вигоди (посередника) на місці кримінального правопорушення або відразу після його вчинення, та інші особи. Для допиту свідків найбільш характерною є безконфліктна ситуація. Певну специфіку має допит кожної вищевказаної категорії свідків в аспекті

визначення предмету допиту й тактичних прийомів, які доцільно використовувати, як в безконфліктній, так і конфліктній ситуації.

8. Вилучення документів шляхом виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів у провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, проводиться щодо документів про службовий статус і повноваження одержувача неправомірної вигоди; документів, що складались у зв'язку з інтересом надавача неправомірної вигоди; реєстраційних та облікових документів, письмових відомостей від операторів мобільного зв'язку тощо.

9. Рекомендації з тактики допиту підозрюваного в прийняття пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди включають положення щодо здійснення підготовчих заходів, визначення предмету допиту, обрання загального тактичного порядку та використання окремих тактичних прийомів і тактичних комбінацій допиту в безконфліктній і конфліктній ситуації.

10. За результатами аналізу й узагальнення матеріалів слідчої та судової практики щодо окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції, визначено, що частіше в якості спеціалістів залучають: а) фахівців із технічного захисту інформації, дослідження звуко- та відеозапису – для надання технічної допомоги у копіюванні та вивченні змісту інформації, зафіксованої під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за допомогою спеціальних технічних засобів, дослідження документів, одержаних у кримінальному провадженні, та виготовлення їхніх копій (матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних), технічних носіїв інформації (п. 2,3 ч. 2 ст. 99 КПК України) та матеріалів, зібраних оперативними підрозділами (ч. 3 ст. 99 КПК України); б) спеціалістів-криміналістів – для здійснення фотозйомки та відеозапису слідчої (розшукової) дії, надання технічної допомоги слідчому у виявленні та вилученні слідів спеціальних хімічних речовин, слідів рук, інших слідів

кримінального правопорушення під час обшуку та огляду, а також відібрання зразків для експертизи; в) спеціалістів в окремих галузях судової експертизи (молекулярно-генетичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів) для надання технічної допомоги у відібранні зразків для експертизи.

11. З числа судових експертиз за розглянутою категорією кримінальних проваджень найбільш типовими є: а) експертиза спеціальних хімічних речовин, що були використані для помітки предмета неправомірної вигоди; б) технічна експертиза документів з метою встановлення фактів і способів внесення змін до документів, виявлення текстів на обгорілих та згорілих документах, установлення цілого за частинами документа, а також дослідження паперових грошей, що стали предметом неправомірної вигоди; в) експертиза відео-, звукозапису із метою дослідження матеріалів, одержаних в ході фіксації процесу підготовки неправомірної вигоди та безпосередньо обставин її надання. В окремих випадках виникає потреба у проведенні інших видів судових експертиз, зокрема, почеркознавчої, дактилоскопічної, молекулярно-генетичної та інших.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробленні окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. При цьому було одержано такі найбільш важливі наукові та практичні результати.

1. Обґрунтовано, що криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції являє собою систему узагальнених даних про типові ознаки вказаного кримінального правопорушення, які мають криміналістичне значення. До її структури входять такі складові, як предмет неправомірної вигоди, обстановка кримінального правопорушення, його способи та сліди, особа набувача неправомірної вигоди та її надавача. Зазначені компоненти мають розглядатись у взаємному зв'язку, тобто як єдина система криміналістично значущої інформації, яка фактично є штучною моделлю механізму злочинної діяльності певного різновиду. Ця модель надає можливість побудувати всі інші елементи окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції.

2. З'ясовано, що типовим предметом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є гроші у валюті України (83,33%), які у 90 % випадків передаються у готівковій формі, переважно у денний час доби (73, 33%). При цьому всі охоплені злочинним задумом діяння (прохання неправомірної вигоди, її вимагання, пропонування та безпосередня передача) тривають протягом певного проміжку часу (кількох діб – 33,33 %, більше тижня – 30 %, більше місяця – 26,67 %, однієї доби – 10 %). Місцем безпосереднього вчинення кримінального правопорушення найчастіше є заздалегідь обумовлене місце на вулиці, в парку, сквері, на автозаправці тощо (36,67%), автомобіль (33,33%), службове приміщення (16,67%), ресторан,

кафе, бар, готель, сауна, нічний клуб тощо (6,67%), житлові та інші приміщення (6,67%). Також для обстановки досліджуваного різновиду кримінального правопорушення характерним є наявність штучних елементів, внесених працівниками органів правопорядку під час проведення тактичної операції з документування злочинної діяльності (спеціальні речовини та технічні засоби, що застосовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій).

3. Визначено, що в структурі способу прийняття пропозиції обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції етап підготовки має місце у 93,3% випадків, приховування – у 13,33%. Найбільш типовими способами підготовки є обрання потенційного надавача неправомірної вигоди, складання офіційних документів в процесі службової діяльності поліцейського, висловлення побажання щодо надання неправомірної вигоди та/або її вимагання, визначення бажаного предмета неправомірної вигоди та його розміру, вирішення питання щодо зручної обстановки, форми та способу його одержання. При безпосередньому вчиненні кримінального правопорушення найчастіше застосовуються такі способи, як передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачом одержувачу (53,33 %), залишення в певному місці (13,33 %), передавання посереднику (10 %), перерахування грошей на банківські рахунки (10 %), оплата товарів (6,67%) і послуг (3,33%). У свою чергу приховування делікту може включати такі способи, як залучення посередника, внесення змін до обстановки події при загрозі затримання (знищення предмета неправомірної вигоди, документів, технічних засобів), втеча з місця події, підроблення або знищення документів, застосування завуальованих форм отримання неправомірної вигоди і надання цим операціям видимості законних тощо.

4. Констатовано, що сліди прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції утворюються на етапах його підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. Крім слідів подій, безпосередньо пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або

одержання неправомірної вигоди, можуть бути притаманними ще і сліди, що утворились внаслідок виконання службовою особою органу поліції певних дій в інтересах надавача. Типовими слідами досліджуваного різновиду кримінального правопорушення є предмет неправомірної вигоди та сліди на ньому, сліди-нашарування спеціальних хімічних речовин на тілі й одязі підозрюваного, записи з відеокамер спостереження, протоколи контролю за вчиненням злочину та інших негласних слідчих (розшукових) дій і додатки до них у вигляді аудіо- або відеозаписів, документи, відображення в пам'яті учасників події й очевидців.

5. Доведено, що в криміналістичній характеристиці прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції відомості про особу необхідно формувати щодо набувача неправомірної вигоди, її надавача, посередників та інших можливих співучасників кримінального правопорушення. При цьому центральною фігурою є набувач – службова особа органу поліції. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що набувачами неправомірної вигоди найчастіше виступали працівники патрульної поліції (53,33%), органів досудового розслідування (26,67%), кримінальної поліції (6,67%), спеціальної поліції та поліції особливого призначення (6,67%), поліції охорони (3,33%), інших підрозділів (3,33%). Серед них було 13,33% керівників. За соціально-демографічними характеристиками для набувачів неправомірної вигоди характерними є чоловіча стать (96,67%), вік до 35 років (70 %), досвід роботи не більше 5 років (80%). За морально-психологічними якостями диференційовано осіб, котрі діють з яскраво виражених корисливих мотивів і стійкою установкою на одержання неправомірної вигоди; осіб, які приймають неправомірну вигоду внаслідок підбурювання з боку колег; осіб, які діють під впливом надавача неправомірної вигоди, проявляючи нетвердість характеру. Надавачів неправомірної вигоди за цим критерієм розподілено на два загальних типи: ініціативний, який виступає ініціатором кримінального правопорушення та вимушений, який діє внаслідок вимагання неправомірної

вигоди службовою особою органу поліції або її співучасників.

6. Розроблено рекомендації щодо початку кримінального провадження про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції залежно від джерела інформації про кримінальне правопорушення (заява громадянина, повідомлення чи оперативна інформація про підготовку або закінчений факт одержання неправомірної вигоди поліцейським, відомості, отримані під час досудового розслідування в іншому кримінальному провадженні), що визначає типові слідчі ситуації початку кримінального провадження. Запорукою успішного початку кримінального провадження за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень є запобігання таких типових помилок, які мають місце у практичній діяльності, як: а) прийняття неправдивої заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення; б) здійснення процесуальних дій раніше, ніж було внесено інформацію про кримінальне правопорушення до ЄРДР; в) необґрунтована попередня кваліфікація діяння як тяжкого чи особливо тяжкого злочину з метою провести окремі негласні слідчі (розшукові) дії; г) допущення дій, які розцінюються як провокація злочину, з боку надавача неправомірної вигоди; д) ігнорування вимоги закону щодо звернення до слідчого судді за клопотанням прокурора для забезпечення можливості використати під час розслідування інформації, яка отримана в ході негласних слідчих (розшукових) дій, що проводились в іншому кримінальному провадженні.

7. Побудовано систему типових загальних і окремих версій розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, зокрема, щодо характеру події в цілому та її окремих обставин (часу, місця, способу, предмета, суб'єкта та наслідків кримінального правопорушення). Алгоритми дій слідчого на початковому етапі визначено щодо типових слідчих ситуацій, зумовлених повнотою реалізації злочинного умислу на момент початку досудового розслідування. Виокремлено дві типові слідчі ситуації: перша – між учасниками

кримінального правопорушення склались відносини щодо можливості надання неправомірної вигоди в майбутньому, друга – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди вже відбулося й інших епізодів учасниками кримінального правопорушення не планується.

8. Встановлено, що для подальшого етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції типовими є слідчі ситуації, коли підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення та співпрацює зі слідством, визнає свою вину частково (у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення) або не визнає своєї вини повністю і аргументує свою непричетність до неправомірної вигоди. Основні завдання досудового розслідування на цьому етапі спрямовані на перевірку й оцінку раніше зібраних доказів, а також виконання вимог законодавства щодо завершення досудового розслідування. Це зумовлено специфічністю форм і методів виявлення даного виду кримінального правопорушення та наявністю у службових осіб органів поліції знань і досвіду щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Підкреслено такі проблемні питання, як перевірка узгодженості між змістом проведених НСРД і наданим дозволом на їх проведення, недопущення процесуальних порушень при оформленні протоколів НСРД, необхідність своєчасного відкриття стороні захисту матеріалів НСРД, включаючи не тільки протоколи, а і процесуальні документи, які виступали юридичними підставами для їх проведення.

9. Аргументовано, що підвищенню ефективності досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції сприяє належна організація та проведення тактичних операцій, з яких типовими є наступні: «Документування процесу прийняття пропозиції (обіцянки) або одержання неправомірної вигоди», «Затримання», «Пошук і збереження документів», «Встановлення обставин реалізації інтересу надавача неправомірної вигоди». Ці тактичні

операції характеризуються найбільшою специфікою. Вони спрямовані на вирішення найбільш вагомих тактичних завдань розслідування.

11. Виокремлено тактичні особливості проведення таких процесуальних дій на стадії досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції, як огляд, обшук, витребування, одержання та вилучення документів, допит підозрюваного, свідків і потерпілих. Відзначено, що обстеження приміщення, транспортного засобу або особи з метою виявлення заздалегідь ідентифікованого предмета неправомірної вигоди слід здійснювати шляхом обшуку. Огляд місця події доцільно проводити щодо публічно доступних місць, де відбулась подія кримінального правопорушення. Обрання тактики огляду та обшуку, у першу чергу, залежить від об'єкта та ситуації слідчої (розшукової) дії. У свою чергу предмет допиту визначається залежно від категорії допитуваної особи (заявники, очевидці, колеги по службі одержувача неправомірної вигоди, підозрювані тощо), а обрання тактичних прийомів його проведення залежить від ситуації, яка складається (конфліктна або безконфліктна). Для допиту свідків найбільш характерною є безконфліктна ситуація, а допит підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди у більшості випадків доводиться проводити у конфліктній ситуації. Найбільш ефективними тактичними прийомами допиту видаються звернення до позитивних якостей особи, деталізація показань, повторний допит, аналіз протиріч у показаннях, пред'явлення доказів.

12. Виявлено, що найбільш ефективними формами використання спеціальних знань під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції є залучення спеціалістів-криміналістів, а також спеціалістів у галузі технічного захисту інформації та спеціальної техніки до проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також залучення експертів у галузі криміналістичної експертизи спеціальних хімічних речовин, що були використані для помітки предмета неправомірної вигоди; технічної

експертизи документів, зокрема, паперових грошей, що були предметом неправомірної вигоди; експертизи відео-, звукозапису. В окремих випадках виникає необхідність провести почеркознавчу, дактилоскопічну, молекулярно-генетичну та інші експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Best Practices in Investigating and Prosecuting Corruption Using Financial Flow Tracking Techniques and Financial Intelligence. A Handbook. Singapore: APEC Anticorruption and Transparency Working Group (ACTWG), 2015. September. 195 p.
2. Case of Edwards and Lewis v. the United Kingdom (Applications nos. 39647/98 and 40461/98 of 27 October 2004). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-67226%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-67226%22]})
3. Case of Jasper v. the United Kingdom (Application no. 27052/95 of 16 February 2000). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58495%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58495%22]})
4. Shcherbakovskiy M., Stepaniuk R., Kikinchuk V., Oderiy O., & Svyrydova L. Evidentiary problems in the investigation of corruption crimes in Ukraine. *Amazonia Investiga*, (2020), 9(32), 117-124. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.32.08.12>
5. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. проф. Р. С. Белкина. М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. 990 с.
6. Александренко Е. В., Бахин В. П., Карпов Н. С. Противодействие расследованию: мнение практиков и населения. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 2. С. 209–216.
7. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К. 2004. 20 с.
8. Андрейко Ю. О. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51-54.

9. Андрейко Ю. О. Проведення допиту при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: питання класифікації. *Право і суспільство*. №6-2 Ч. 3. 2015. С. 123-132. URL:
http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_3/25.pdf.
10. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К., 2020. 283 с.
11. Андрейко Ю. О. Протидія розслідуванню одержання неправомірної вигоди: зміст, суб'єкти, способи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 164-168.
12. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К., 2017. 20 с.
13. Баганець О. В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 133-139.
14. Базір С. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди суддями. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 3. С. 246-252.
15. Базір С. С. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальних провадженнях щодо одержання неправомірної вигоди суддями. *Науковий вісник публічного і приватного права*. Вип. 3. 2016. С. 226-230.
16. Бантишев О. Ф. Хабарництво: кваліфікація та документування : практ. посіб. К. : Видавець Паливода А. В., 2009. 118 с.
17. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). ,К. : Б.и., 2002. 268 с.

- 18.Бахин В. П.,Карпов Н. С.Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.). К. : «Основа», 2002. 458 с.
- 19.Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навчальний посібник. К.: НВТ “Правник”, 1997. 64 с.
- 20.Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М. : Юрид. лит., 1988. 304 с.
- 21.Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
- 22.Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
- 23.Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. М. : Юристъ, 1997. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации.1997. 478 с.
- 24.Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3-х т. М. : Юристъ, 1997. Т. 2 : Частные криминалистические теории. 1997. 464 с.
- 25.Берназ В. Д. Психологія протидії слідчій діяльності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 79–83.
- 26.Белік Л. С. Деякі аспекти планування оперативних комбінацій при документуванні злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. *Форум права*. 2016. № 5. С. 5-10.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_3
- 27.Бирюков В. В., Коваленко В. В. Криминалистическое исследование документов : монография. Луганск : РИО ЛИВД, 1999. 162 с.
- 28.Бідняк Г. С. Особливості організаційно-підготовчих заходів до проведення почеркознавчого дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2014. С. 275-283.
- 29.Благодир В. С. Доказування в судових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 17 с.

- 30.Боднар В. Типові способи приховування злочинів у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками Національної поліції України. Підприємництво, господарство і право. 2019. Вип. 9. С. 257-261.
- 31.Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... кан. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.
- 32.Бояров В. І. Особливості розслідування хабарництва в сучасних умовах. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2010. С. 52-56.
- 33.Бриськовська О. М. Проблеми доказування фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 33-40.
- 34.Буряк О. О. Процесуальне керівництво під час проведення допиту осіб щодо вчинення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди службовою особою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 96-98.
- 35.Буряк О. О. Процесуальне керівництво розслідуванням прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2018. 241 с.
- 36.Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2003. 182 с.
- 37.Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого (понятие, предмет и методика изучения). Томск : Изд-во Томского ун-та, 1978. 174 с.
- 38.Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі

- зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : КНТ, 2009. 160 с.
- 39.Весельський В. К., Пясковський В. В.,Зав'ялов С. М. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : КНТ, 2009. 160 с.
 - 40.Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 3 березня 2018 року. Справа № 576/1776/17, провадження № 1-кп/576/299/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72583661>.
 - 41.Вирок Драбівського районного суду Черкаської області від 22 липня 2016 року. Справа №692/308/16-к, провадження № 1-кп/692/38/16.URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59124897>.
 - 42.Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 31 травня 2018 року/ Справа № 592/7239/16-к, провадження № 1-кп/592/54/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74355215>.
 - 43.Вирок Кременецького районного суду Тернопільської області від 01 жовтня 2019 року. Справа № №601/1334/19, провадження № 1-кп/601/232/2019 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84690197>.
 - 44.Вирок Луцького міжрайонного суду Волинської області від 3 серпня 2018 року. Справа № 161/11271/17, провадження № 1-кп/161/311/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75697910>.
 - 45.Вирок Мурованокуриловецького районного суду Вінницької області від 6 серпня 2020 року. Справа № 152/1643/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90807814>.
 - 46.Вирок Оріхівського районного суду Запорізької області від 20 листопада 2017 року. Справа № 323/2648/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70374372>.
 - 47.Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 23 серпня 2017 року. Справа № 703/3934/16-к, провадження 1-кп/703/58/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68407547>.

48. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 14 червня 2017 року.
Справа № 712/59/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67171882>.
49. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 11 листопада 2019 року. Справа № 734/3559/18, провадження №1-кп/748/110/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85503291>.
50. Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 25 квітня 2018 року. Справа № 608/936/16-к, провадження № 1-кп/608/10/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73620056>.
51. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 19 серпня 2019 року. Справа № 336/545/17, провадження № 1-кп/336/19/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83710299>.
52. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 21 листопада 2019 року. Справа № 761/34818/14-к, провадження №1-кп/761/48/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85799128>.
53. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Вип. 3. Луганськ, 1999. С. 201–213.
54. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
55. Волобуєв А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навч. посібник. За ред. проф. О. М. Бандурки. Х . : Рубікон, 2000. 272 с.
56. Волобуєв А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Вип. 3. Луганськ, 1999. С. 201–213.
57. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогія : монографія / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Москва; Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 248 с.

- 58.Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1973. 156 с.
- 59.Глотов О. М. Осмотр документов следователем : учебное пособие. Л. : РИО Ин-та усовершенствования следственных работников при Прокуратуре СССР, 1983. 42 с.
- 60.Гора І. В. Експертне забезпечення досудового розслідування корупційних злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. Т. 13. Ч. 1 (35). 2016. С. 47-50.
- 61.Горбач-Кудря І. А. Експертиза звуко- та відеозапису: поняття, завдання та методи дослідження. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів [Текст]: матеріали кругл. столу: (Київ, 25 лютого 2015)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 143 с.
- 62.Грудзур О. Предмет злочинів, пов'язаних з хабарництвом. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 116–119.
- 63.Давиденко В. С. Реалізація завдань досудового розслідування хабарництва в системі наступних слідчих дій. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 176-179.
- 64.Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2000. 19 с.
- 65.Демидова Є. Є. Обізнані особи у кримінальному судочинстві: поняття та види. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 258-271.
- 66.Дердюк Б. М. Подолання конфліктної ситуації під час допиту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 242-245.
- 67.Дорошенко П. Т. Час, обстановка, типова слідова картина хабарництва та їх значення для повноти оперативно-розшукової характеристики цього злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : збірник наукових праць*. 2008. № 1. С. 359-365.

68. Драпкин Л. Я. Структура процесса планирования расследования и система плановых решений. *Версии и планирование расследования. Межвузовский сборник научных трудов*. Свердловск, 1985. С. 71.
69. Дрозд В. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 268–272.
70. Дубовицкая Л. П., Лузгин И. М. Планирование расследования : учебное пособие. М. : ВШ МВД СССР, 1972. 55 с.
71. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 80-98.
72. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 1994. 23 с.
73. Дулов А. В. Основы методики расследования преступлений, совершённых должностными лицами. Минск : изд-во “Университетское”, 1985. 168 с.
74. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Мн. : Амалфея, 2001. 304 с.
75. Желик М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08. Львів, 2018. 20 с.
76. Желік М. Б. Обсяг поняття «неправомірна вигода» за кримінальним правом України. *Наше право*. 2016. № 1. С. 129-133.
77. Жордания И. Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления. Тбилиси : Сабчота сакартвело, 1977. 233 с.
78. Журавлёв С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. 18 с.

79. Журавлев С. Ю., Лубин А. Ф. Расследование взяточничества и коррупции. Н.Новгород : НВШ МВД РФ, 1995. 106 с.
80. Заяць Д. Д. Тактика перевірки показань на місці : науково-практичний посібник. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 84 с.
81. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. – Х., 2002. 209 с.
82. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. М., 1970. 31 с.
83. Зуйков Г. Г., Мусил Я. Изучение способа совершения преступления. *Криминалистика социалистических стран / Под ред. В. Я. Колдина*. М. : Юрид. лит., 1986. С. 170–186.
84. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затв. наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
85. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
86. Калугін В. Ю. Версії та особливості планування досудового розслідування злочинів корупційного спрямування, що підслідні Державному бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.)* / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін,

- Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 341–344.
87. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1992. 176 с.
88. Квициния А. К. Должностные преступления. М. : Рос. право, 1992. 221 с.
89. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : автореф. дис ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.
90. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : автореф. дис ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.
91. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В., Жерж Н. А. Розслідування корупційних правопорушень у кримінальному процесі: монографія. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2014. 226 с.
92. Кирюшина О. М. Предварительное расследование уголовных дел о взяточничестве (процессуальные и тактические аспекты) : автореф. дисс. канд. юрид. наук : спец. 12.00 09, М., 1997. 25 с.
93. Клепицкий И. «Должностное лицо» в уголовном праве (эволюция правового понятия). *Законность*. 1997. № 10. С. 21–26.
94. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. Т. 12. Ч. 2(33). 2015. С. 112-123.
95. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. Х. : Юрид. институт, 1985. 92 с.
96. Комарницька М. О. Особливості кваліфікації за злочини, пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди за кримінальним правом України. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, 2019. 10(50). С. 34-38.
97. Коник М. Ю. Забезпечення законності початку досудового розслідування одержання неправомірної вигоди за матеріалами оперативно-розшукової

- діяльності оперативних підрозділів Національної поліції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 257-260.
98. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в уголовном судопроизводстве. Х. : Консум, 2000. 176 с.
 99. Котець Є. А. Способи вчинення злочинів особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Вип. 43. Т. 4. С. 166-169.
 100. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків. 8 листопада 2017 р.). Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. С. 284-286.
 101. Крайнік Г. С. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в Україні. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 27. С. 192-201.
 102. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Вольнского. М. : Спарк, 1998. 543 с.
 103. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Герасимова и Л. Я. Драпкина. М. : Высшая школа, 2000. 672 с.
 104. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики : учебник / под ред. проф. А. Ф. Грабовского, доц. А. Ф. Лубина. Ниж. Новгород : Нижегород. ВШ МВД РФ, 1995. 400 с.
 105. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] : за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-те вид. переробл. та допов. К. : Ін Юре, 2016. 640 с.
 106. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.

107. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості. Навчальний посібник / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 144 с.
108. Кримінальна справа № 1-38/2009. Архів Богородчанського районного суду Івано-франківської області за 2009 рік.
109. Кримінальна справа № 1-5/10 // Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області за 2010 рік.
110. Кримінальна справа № 1-9-595/2009 // Архів Центрального районного суду м. Миколаїв за 2009 рік.
111. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком-Інтер Право, 2001. 416 с.
112. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2011 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
113. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
114. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2001. 211 с.
115. *Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: Монографія: У 2-х ч. Суми : Вид-во СумДУ, 2007. Ч.I. 222 с..*
116. Кушніт В. П. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо зловживань владою або службовим становищем. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 181-187.

117. Лазебний А. М. Роль спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Вип. 2 (4). 2016. С. 23-29.
118. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. М. : Юридическая литература, 1966. 156 с.
119. Лашко Н. Н. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования взяточничества и коррупции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ульяновск, 2001. 26 с.
120. Легеза Л. А. Тактичні особливості допиту підсудних у справах про хабарництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 62-69.
121. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : монографія. К. : Логос, 2004. 324 с.
122. Лисиченко В. К., Липовский В. В. Исправленному не верить. К. : Лыбидь, 1990. 128 с.
123. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : науково-практичний посібник. К. : Атіка, 2009. 220 с.
124. Литвинов А.Н., Степанюк Р. Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике. М. : «ЮРКНИГА», 2004. 160 с.
125. Личность преступника. М. : «Юрид. лит.», 1975. 270 с.
126. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2010. 261 с.
127. Лукомський В. С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 1996. 28 с.

128. Лямин М. В. Использование криминалистических методов при расследовании взяточничества в правоохранительных органах : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Саратов, 2003. 231 с.
129. Ляш А. О., Благодир В. С. Допит потерпілого і свідка під час судового розгляду справ про одержання хабара. *Часопис Академії адвокатури України*. №19 (2). 2013.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaaui_2013_2_16.
130. Ляш А. О., Ліщенко В. М. Огляд у справах про одержання хабара: деякі проблеми. *Адвокат*. №4 (151). 2013. С. 10-13.
131. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип 61. С. 435-441.
132. Макаренко Є. І., Негодченко О. В.Тертишник. В.М. Огляд місця події: навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетров. юрид. ін-т МВС України, 2001. 162 с.
133. Малиновский И. Б. Коррупция: проблемы уголовной ответственности государственных служащих : учебное пособие. М. : НИИРИО Моск. ин-та МВД России, 1996. 112 с.
134. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86–91.
135. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. Вип. 3. С. 65-71.
136. Мельник М. І. Кримінологічна характеристика особи корупціонера. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : науково-теоретичний журнал*. 2002. Вип. 2. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tsls/pages/biblio/visnik/2002_2/melnik.htm.
137. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. К. : Парламентське вид-во, 2000.256 с.

138. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьВДУВС, 2019. 312 с.
139. Миронова Л. И., Кузнецов А. П. Профессиональная деформация сотрудников органов внутренних дел как одна из причин нарушения ими прав и свобод человека в ходе осуществления служебной деятельности. *Следователь*. 2003. № 8. С.51.
140. Мисливий В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу. *Юридичний вісник України : Загальнонаціональна правова газета*. 2009. 3-16 січня (№ 1/2). С. 10–11.
141. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
142. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2005. 179 с.
143. Мишков Я. Є. Способи вчинення хабарництва. *Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р.* Х. : Право, 2010. С. 409-413.
144. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. № 49. С. 376-380. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_64
145. Мышков Я. Е. Допрос заявителя при расследовании взяточничества. *Проблемы законности: Респ. міжвідомч. наук. зб. Х.*, 2003. Вип. 59. С. 178–182.
146. Навроцька В. В. Правомірне здійснення оперативного експерименту по викриттю хабарників та його відмежування від дій провокуючого характеру. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 4. Ч. 1. Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні (Спеціальний випуск). С. 178–187.

147. Наголова І. Ю. Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2016. 1 (13). С. 247-252.
148. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
149. Новий тлумачний словник української мови: В 4-х т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. К. : Вид. “Аконіт”, 1998. Т. 3. 928 с.
150. Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К., 2016. 220 с.
151. Олійник С. Початковий етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 5/1. С. 95-100.
152. Омельченко Т. В., Степанюк Р. Л. Проблеми подолання протидії розслідуванню з боку захисника на досудових стадіях кримінального судочинства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз)* / Ред. колегія: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2003. С. 157-162.
153. Организация и методика расследования взяточничества : методическое пособие / Е.А. Миронова (руководитель авторского коллектива), А.В. Бриллиантов, Н.А. Гаража, Б.Д. Завидов, О.А. Ильин, С.П. Кушниренко, В.Д. Пристанков, Т.Д. Устинова, А.В. Федоров, А.Ш. Юсуфов. М. : Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 2001. 64 с.

154. Осмотр места происшествия: практическое пособие / [Дворкин А.И., Завидов Б.Д., Бабаева Э.У. и др.; под ред. А.И. Дворкина]. М. : Юристъ, 2001. 335 с.
155. Особливості розслідування хабарництва: теорія і практика : монографія / П. Д. Біленчук [и др.] ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. Навчально-науковий ін-т підготовки слідчих і криміналістів. К. : [ННІПС КНУВС], 2009. 42 с.
156. Палій Н. Р. Предмет та способи одержання службовою особою митних органів неправомірної вигоди. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 4. С. 408-417.
157. Палій Н. Р. Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів. *Митна справа*. 2014. № 1 (91). С. 73-80.
158. Панов Н. И. Об изучении способа совершения преступления. Методологический аспект. *Проблемы социалистической законности : Республиканский межведомственный научный сборник*. Вып. 9. Харьков : Вища школа, 1982. С. 115–116.
159. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1984. 111 с.
160. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
161. Первій В. Ю. Деякі першочергові слідчі (розшукові) дії, які проводяться при розслідуванні злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 7 червня 2019 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 149-152. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4701/1/18.pdf>.

162. Петелина Л. В. Изучение и предупреждение коррупции в правоохранительных органах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Омск, 1998. 18 с.
163. Пилипенко Г. М. Ситуації досудового розслідування, що потребують залучення експертів (обізнаних осіб). *Наше право*. № 11. 2013. С. 80-85.
164. Пілюков Ю., Шрамко О. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 4 (16). 2018 р. С. 139-143.
165. Плахотіна В. М. Корупційна діяльність (хабарництво) в правоохоронних органах: способи вчинення. *Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : Матеріали науково-практичної конференції*. Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ, 2007. С. 185-190.
166. Плахотіна В. М. Типові слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні злочинів, учинених співробітниками правоохоронних органів. *Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р.Х. : Право*, 2010. С. 440–444.
167. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93-103.
168. Подоляка А. М. Поняття, ознаки та сутність правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3 (44). С. 17–23.
169. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС, затвердженого наказом МВС України від 8 лютого 2017 року № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text>.
170. Попов І. М. Провокація хабара або крайня (службова) необхідність. *Матеріали міжнародної інтернет-конференції „Досудове слідство:*

- організаційні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми*". Сімферополь: ДОЛЯ, 2004. С. 181–187.
171. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року. Справа № 751/7557/15-к, провадження № 13-37к18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>.
 172. Постанова Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 року № 5-237кк(15)17. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS170757.html.
 173. Приходько О. В. Класифікація способів хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. *Від громадянського суспільства – до правової держави : Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. С. 232-234.
 174. Приходько О. В. Криміналістична характеристика хабарництва у сфері правоохоронної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2 (49). С. 66-27.
 175. Приходько О. В. Криміналістична характеристика як основа методики розслідування хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. [«Виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї» : круглий стіл, 17 листоп., 2011 р., м. Харків]. *Вісник кримінологічної асоціації України / ХНУВС, Кримінолог. асоц. України*. Х.: ХНУВС, 2011. С. 183-185.
 176. Приходько О. В. Особливості порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. Вип. 10. / Ред. кол. : М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. Х. : Право, 2010. С. 130–136.
 177. Приходько О. В. Особливості хабарництва у правоохоронній сфері та їх вплив на методику розслідування. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф.*

- (Харків, 5 червня 2010 р.) МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2010. С. 42-44.
178. Приходько О. В. Тактичні операції при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. *Право і безпека : науковий журнал*. 2010. № 3 (35). С. 188–192.
 179. Приходько О. В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. *Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання системи МВС України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (14 травня 2010р.)*. Сімферополь : Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ, 2010. С. 72-75.
 180. Приходько О.В. Класифікація способів хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. *Від громадянського суспільства – до правової держави : Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. С. 232-234.
 181. Приходько О.В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. *Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання системи МВС України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (14 травня 2010р.)*. Сімферополь : Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ, 2010. С. 72–75.
 182. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
 183. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст.303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

184. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
185. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5. *Юридичний вісник*, № 28 (368), 13-19 липня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>.
186. Проценко М. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці : дис. ... канд.. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Х., 2008. 210 с.
187. Пунда О. О. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних проваджень за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 118–122.
188. Пчеліна О. В. Роль тактичних операцій у ході розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Priority a stratégie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckopraktickej konferencie /28-29 októbra 2016/*. Sládkovičovo, Slovenská republika: Vysoká Škola Danubius, Fakulta práva Janka Jesenského, 2016. С. 192-194.
189. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.
190. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167-170.
191. Пчеліна О.В. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 3/2017. С. 290-294.

192. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия: методика и тактика. К. : РИО МВД Украины, 1994. 672 с.
193. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М. : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. 352 с.
194. Решение Европейского Суда по правам человека по делу «Раманаускас против Литвы». URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a-2/postanovlenie-espch-ramanauskas-protiv-litvy>.
195. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.
196. Роцін І. О., Біленчук П. Д., Омельченко Г. О. Книга криміналіста : практичний посібник. К. : Україна, 1995. 413 с.
197. Рощупкін С. Співвідношення понять «одержання подарунку» та «неправомірна вигода». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 8. С. 197-202.
198. Савчук Т. І. Окремі аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів міжнарод.наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.)*. Х. : ХНДІСЕ, 2019. С. 204-206.
199. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. ; спец. 12.00.09. Одеса, 2017. 233 с. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/Disertatsiya_Sadchikova-Katerina-Anatoliyivna.pdf
200. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник: У 2-х ч. Харків, Ч. 2. 2001. 528 с.
201. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: монографія / [Комаха В.О., Каплан Г.А., Бадов О.В. та

- ін.; за заг. ред. Комахи В. О.; Одеська національна юридична академія].
Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2004. 396 с.
202. Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Харків, 2019. 231 с.
203. Справочник следователя : выпуск второй (практическая криминалистика: расследование отдельных видов преступлений) / Э. У. Бабаева, В. И. Бенджашев, Е. Н. Викторова и др. ; Рук. авт. кол. д-р юрид. наук, проф. Н. А. Селиванов. М. : Юрид. лит., 1990. 592 с.
204. Степанов В. В. Расследование взяточничества. Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1966. 162 с.
205. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Х., 2004. 261 с.
206. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174-180.
207. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 398-400.
208. Степанюк Р. Л., Приходько О. В. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 193–197.
209. Таркан О. М. Деякі особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 трав. 2020 р.)* / МВС

- України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 267-269.
210. Таркан О. М. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 6 (volume 3) 2019. Р. 198-203.
 211. Таркан О. М. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції // Підприємництво, господарство і право. 2020. Вип. 3. С. 312–317.
 212. Таркан О. М. Структура криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 188-190.
 213. Таркан О. М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 3. С. 416-419. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/103.pdf.
 214. Татаров О. Ю. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми протидії злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №3. С. 25-32.
 215. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Актуальні питання досудового розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 27-40.
 216. Технологія призначення судових експертиз : практ. poradnik / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.-дослід.

- експерт.-криміналіст. центр ; [авт.-уклад. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов, О.В. Кокорін]. Х., 2018. 104 с.
217. Тимчишин А. М. Окремі аспекти криміналістичної характеристики хабарництва . *Держава і закон : теорія, практика, методика : Зб. наук. праць*. 2007. Вип. 2. С. 284-294.
 218. Томчук І. О. Кримінологічна характеристика особи хабародавця. *Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис*. 2008. № 2. С. 236–241.
 219. Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2011. 19 с.
 220. Туркова В. Изобличение взяточников в правоохранительных органах России с помощью специальных химических веществ. *Закон и жизнь : международный научно-практический правовой журнал*. 2011. № 1 (231). С. 44-47.
 221. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів : метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 68 с.
URL:
https://www.naia.kiev.ua/files/zakon_ukr/metod_rek/metod_04122019.pdf.
 222. Филатова Т. В. Расследование взяточничества как проявления коррупции : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. М., 2009. 27 с.
 223. Фролова Е. Ю. Методика расследования коррупционной деятельности в правоохранительных и судебных органах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Краснодар : Кубанский государственный университет, 2005. 217 с.
 224. Халиков А. Н. Особенности расследования получения взяток должностными лицами правоохранительных органов : дис. ... канд.

- юрид. наук : спец. 12.00.09. Уфа : Башкирский государственный университет, 2005. 238 с.
225. Холостенко А. В. Шляхи оптимізації порядку розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди. Форум права. 2013. № 4. С. 441–445.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_74/.
 226. Хомич І. О. Тактичні операції як засіб вирішення завдань при розслідуванні тяжких злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.)* ; у 2 т. Одеса, 2010. Т. 2. 2010. С. 333–335.
 227. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2006. 416 с.
 228. Черкашенин В. А. Особенности доказывания по делам о взяточничестве в современных условиях : автореф. дис.... канд. юрид. наук; Спец. : 12.00.09. М., 2002. 22 с.
 229. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223–229.
 230. Чурікова І. В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 226–231.
 231. Шалгунова С. А. Кримінологічна характеристика особи злочинця-хабарника (на матеріалах дисертаційного дослідження кримінологічних причин хабарництва в органах внутрішніх справ). *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ : науковий журнал*. 2000. № 4. С. 27–35.
 232. Шалгунова, С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 1999. 16 с.

233. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2019. 42 с.
234. Шевчук В. М. Наукові підходи до розуміння тактичної операції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 22-34.
235. Шевчук В. М. Структура тактичних операцій: проблеми та пропозиції. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. №4 (71). 2012. С. 318-328.
236. Шевчук В. М. Тактична операція як засіб оптимізації розслідування злочинів. *Митна справа*. 2015. № 5(2). С. 49-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_5%282%29__11.
237. Шевчук В. М. Тактична операція як системне утворення. *Митна справа*. 2013. № 6(2.2). С. 362-367. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_6%282.2%29__62.
238. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (Українсько-російський і російсько-український). Харків : Право, 2001. 560 с.
239. Шехавцов Р. М. Поняття і класифікація способів протидії розслідуванню. *Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності*. 2001. № 1. С. 188–191.
240. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2003. 21 с.
241. Шило А. В. Використання у кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Харків, 2019. 240 с.

242. Шило А. І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2013. 244 с.
243. Шрамко О. М. Види спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 2 (18). 2019 р. С. 175-180.
244. Шумейко Д. О. Негласний елемент у системі тактичної операції по документуванню прийняття пропозиції (обіцянки) та одержання неправомірної вигоди. *Наше право*. 2015. № 3. С. 104-111.
245. Шумейко Д. О. Освідчення особи при розслідуванні прийняття пропозицій, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правозастосування. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 100-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_1_17.
246. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К., 2015. 256 с.
247. Шумейко Д. О. Способи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою як елемент криміналістичної характеристики. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 61-66.
248. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 192 с.
249. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : автореф. ... дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2005. 20 с.
250. Юсупов В. В. Сучасні тактичні засоби розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 73-76.

251. Яблоков Н. П. Криминалистика. М. : Изд. гр. НОРМА-ИНФРА М, 2000. 384 с.
252. Яблоков Н. П. Криминалистика. М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА М, 2000. 384 с.
253. Якимова С. В. Про систематизацію ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 292-298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_48.
254. Яни П. С. Взятничество и должностное злоупотребление: уголовная ответственность. М. : Бизнес-школа "Интел-Синтез", 2002. Кн. 1. 120 с.
255. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 21 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5897/1/Yaremchuk_2014.pdf.
256. Яремчук В. О. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 231-239.
257. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 17. 2017. С. 100-108.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації: публікації у фахових виданнях України:

1. Таркан О. М. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 312–317.

2. Таркан О.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 416–419.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу

3. Таркан О. М. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. Том 3. С. 198–203.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Таркан О. М. Структура криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.- дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 188–190.

2. Таркан О. М. Криміналістичний аналіз предмета прийняття обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2019.

3. Таркан О. М. Деякі особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 трав. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 267–269. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/355160028.pdf>.

4. Таркан О. М. Подальший етап розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 363–365.

Додаток Б

Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції

№ з/п	Зміст досліджуваного запитання	Варіанти відповідей на запитання	Результати (%)
1	2	3	4
1.	Тип предмета кримінального правопорушення	Майно Інше (переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, інші вигоди нематеріального або не грошового характеру)	100 0
2.	Форма предмета неправомірної вигоди	Гроші. Нехарчові промислові товари. Інше (документи, продукти харчування, спиртні напої, тютюнові вироби, послуги матеріального характеру тощо)	93,33 6,63 0
3.	Форма грошей – предмету неправомірної вигоди	Готівка. Безготівкова форма (поповнення банківського рахунку). Валюта України. Іноземна валюта.	90 10 83,33 16,66
4.	Місце передавання предмета неправомірної вигоди	Службове приміщення. Житлове та інше приміщення. Автомобіль. Заздалегідь обумовлене місце на вулиці, в парку, сквері, під'їзді, автозаправній станції тощо. Установа громадського харчування чи місце відпочинку (ресторан, кафе, бар, клуб, готель, сауна тощо).	16,67 6,67 33,33 36,67 6,67

5.	Час одержання неправомірної вигоди	Денний час (6.00-18.00) Вечірній і нічний час (18.01-5.59).	73,33 26,67
6.	Період часу від вимоги (пропозиції) неправомірної вигоди до її передавання	Протягом однієї доби. Кілька діб. Від одного тижня до одного місяця. Більше місяця.	10 33,33 30 26,67
7.	Наявність в обстановці кримінального правопорушення елементів, пов'язаних із контролем за вчиненням злочину	Було використано спеціальні засоби для помітки предмета неправомірної вигоди, негласного фіксування процесу кримінального правопорушення. Не застосовувалось спеціальних засобів.	97,67 3,33
8.	Які саме засоби було застосовано.	Спеціальні хімічні речовини. Засоби аудіо- чи відеозапису. Інші спеціальні технічні засоби, що застосовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.	43,33 73,33 6,67
9.	Структура способу кримінального правопорушення.	Підготовка до вчинення. Безпосереднє вчинення. Приховування.	93,33 100 13,33
10.	Способи безпосереднього вчинення кримінального правопорушення.	Передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачом одержувачу. Передавання предмета неправомірної вигоди під час безпосереднього контакту надавачом посереднику, а згодом посередником одержувачу.	53,33 10

		Залишення предмета неправомірно вигоди в певному місці. Перерахування грошей на банківські рахунки одержувача. Оплата послуг, наданих одержувачу неправомірної вигоди, його родичам. Оплата товарів, придбаних одержувачем неправомірної вигоди. Інше.	13,33 10 3,33 6,67 3,33
11.	Сліди кримінального правопорушення.	Предмет неправомірної вигоди. Сліди на предметі неправомірної вигоди. Сліди-нашарування на тілі й одязі підозрюваного. Аудіо, відеозаписи. Документи. Відображення в пам'яті людей (ідеальні сліди).	90 40 30 56,67 60 100
12.	Особа набувача неправомірної вигоди.	Кримінальне правопорушення вчинено однією особою. Кримінальне правопорушення вчинено групою осіб. Чоловік. Жінка. Має вищу освіту. Одружений (заміжня). Керівник. Працівник: - органу досудового розслідування; - кримінальної поліції; - патрульної поліції; - поліції охорони; - спеціальної поліції та	70 30 96,67 3,33 83,33 70 13,33 26,67 6,67 53,33 3,33

		поліції особливого призначення; - іншого підрозділу (кадрового апарату, матеріально-технічного забезпечення, науково-дослідних установ, підрозділу внутрішньої безпеки тощо).	6,67 3,33
13.	Вік набувача неправомірної вигоди	До 35 років. Від 35 до 45 років. Від 45 до 60 років. Більше 60 років.	70 23,33 6,67 0
14.	Професійний досвід набувача неправомірної вигоди	До 2 років. Від 2 до 5 років. Від 5 до 10 років. Більше 10 років.	46,67 33,33 6,67 13,33
15.	Джерело інформацію про подію.	Заява надавача неправомірної вигоди. Самостійне виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.	90 10
16.	Слідчі ситуації початкового етапу розслідування.	Досудове розслідування розпочато у зв'язку з заявою про пропозицію (вимагання) надання неправомірної вигоди службовій особі органу поліції. Досудове розслідування розпочато за фактом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що вже відбулось.	90 10
17.	Слідчі ситуації подальшого етапу розслідування.	Підозрюваний повністю визнав свою вину в прийнятті пропозиції, обіцянки	

		або одержанні неправомірної вигоди і співпрацював зі слідством. Підозрюваний визнає причетність до події, що розслідується, проте заперечує окремі обставини (кваліфікацію кримінального правопорушення за ст. 368 КК України тощо). Підозрюваний повністю заперечує протиправний характер події.	23,33 10 66,67
18.	Слідчі (розшукові) дії, що проводилися у кримінальному провадженні	Огляд місця події. Огляд предметів і документів. Обшук. Освідування. Допит свідків. Допит потерпілого. Допит підозрюваного. Слідчий експеримент. Пред'явлення для впізнання. Залучення експерта.	80 80 46,67 36,67 100 20 100 6,67 3,33 83,33
19.	Негласні слідчі (розшукові) дії	Проводились. Результати було визнано недопустимими доказами.	73,33 16,67
20.	Особи, що були допитані в якості свідків	Надавач неправомірно вигоди. Очевидці події. Поняті, що були присутніми під час слідчих (розшукових) дій. Працівники оперативних і оперативно-технічних підрозділів.	80 66,67 36,67 10

		Колеги по службі підозрюваного. Родичі, знайомі, друзі підозрюваного. Родичі, знайомі, друзі, колеги надавача неправомірної вигоди. Інші особи.	36,67 13,33 20 6,67
21.	Ситуація допиту підозрюваного	Підозрюваний давав правдиві показання у повному обсязі. Підозрюваний давав неправдиві показання. Підозрюваний відмовився надавати показання.	40 46,67 13,33
22.	Види судових експертиз.	Експертиза спеціальних хімічних речовин. Експертиза відео-звукозапису. Технічна експертиза документів. Почеркознавча експертиза. Інші види судових експертиз.	63,33 13,33 50 10 3,33